

ISSN 2413-3558
eISSN 2521-6465
Индекс 74876

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Дінтану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия религиоведение

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

Of Religious studies

№4 (20)

Алматы
«Қазақ университеті»
2019



ХАБАРШЫ

ДІНТАНУ СЕРИЯСЫ № 4 (20) желтоқсан

ISSN 2413-3558

eISSN 2521-6465

Индекс 74876



29.07.2015 ж. Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі

Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитеті

Қуәлік №15490-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Мейрбаев Б.Б., филос.ғ.д., доцент м.а.

(Қазақстан)

Тел.: +7 701 272 1704

E-mail: relvestnik@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байтенова Н.Ж., филос.ғ.д., профессор – ғылыми

редактор (Қазақстан)

Абжалов С.Ү., филос.ғ.к., доцент – ғылыми

редактордың орынбасары (Қазақстан)

Құрманалиева А.Д., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Рысбекова Ш.С., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Бейсенов Б.Қ., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Альджанова Н.Қ., PhD доктор, доцент м.а.

(Қазақстан)

Сатершинов Б.М., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Затов Қ.А., филос.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Муминов Ә.Қ., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Демеуова А.А., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Луснан Турреску, Конкордиа университетінің

профессоры, PhD, дінтанушы (Канада)

Луиза Райан, Шеффилд университетінің

профессоры, дінтанушы (Ұлыбритания)

Мухаметшин Р.М., саяс.ғ.д., профессор

(Татарстан, РФ)

Челеби И., Мармара университетінің профессоры,

исламтанушы (Түркия)

Хизметли С., Шет тілдер және іскерлік карьера

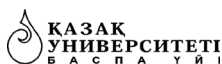
университетінің ректоры, PhD, профессор

(Қазақстан, Түркия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Алимханова А.А., магистрант (Қазақстан)

Дінтану сериясы журналында қоғам үшін өзекті діни мәселелерді арқау еткен зерттеулер жарияланады



Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айша Қалиева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Айдана Керімқұл

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ №

Басуға 28.06.2019 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/8.

Көлемі 3,7 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №1690. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2019

ДІНТАНУ СЕРІЯСЫ

СЕРІЯ РЕЛІГІОВЕДЕНІЕ

RELIGIOUS STUDIES SERIES

¹Н.Ж. Байтенова , ²Б.Қ. Бейсенов, ³А.Р. Игисенова

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanat52@mail.ru

²Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының жанындағы Республикалық имамдардың білімін жетілдіру ислам институты, Қазақстан, Алматы қ. e-mail: otrar68@mail.ru

³Алматы техникалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ЗАМАНАУИ РЕСЕЙДЕГІ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ДІН

Аңдатпа. Авторлар заманауи Ресейдегі мемлекет пен дін қатынасындағы ерекшеліктерін қарастырады. Ресей қоғамдық-саяси өміріндегі діннің қоғам мен мемлекет мүдесіне, діннің тұрақтылық пен келісім мақсаттарында қолданылатынын сипаттайды. Ресейдегі діни жағдай туралы өз пікірін ұсынады. Қоғамның рухани өмірінде діни мәдениет пен дәстүрге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуі нақты байқалады. Жаһандану үдерісіндегі халықаралық қатынастар жүйесінде діни дипломатияның рөлі өсуде. Алпауыт елдердің сыртқы саясатында және халықаралық қатынастарда діндер мен дін қайраткерлерінің өзіндік орны бар. Заманауи Ресейде мемлекет пен дін қатынасы зайырлы негізде жүзеге асуда. Ресейде діндарлық пен діни сана ұлттық руханият және дәстүрге деген құштарлықты көрсетеді. Мемлекет дәстүрлі діндердің қоғам өміріндегі атқаратын әлеуметтік қызметін айқындауға, әсіресе православтық мәдени дәстүрге ерекше көңіл аударады. Православ дін қызметкерлері ғарыш кемелері мен әскери техникаларды аластау және маңызды мемлекеттік іс-шараларға бата беруді дәстүрлі түрде жүргізеді. Ресейде шіркеулік сананың модернизациялануы және православияның заманауи қоғамдық-саяси өмірге белсене қатысуы байқалады. Бұл елдегі мемлекет және дін қатынасының өзекті тұстары: ар-ұждан бостандығын қамтамасыз ету, жаңа діни ағымдардың және оккульттік-мистикалық ілімдердің таралуы, сыртқы діни ықпалды тежеу механизмдерін жетілдіру, діни фанатизм көрінісі, клерикалдардың қоғамдық-саяси өмірге белсене араласуы, діндарлық пен ұлтшылдықтың қабысуы, ұлттық сананың діни негізінің өсуі, православтық құндылықтардың қоғамдық-саяси өмірге ықпалының өсуі, діни экстремизмнің қылмыстық әлеммен байланысы, аймақтардағы діни экстремизмнің көрінісі, қоғамдық пікір қалыптастыруда клерикалдар ықпалының артуы.

Түйін сөздер: Ресей, зайырлылық, клерикализация, Солтүстік Кавказ, ОПШ, православие, ислам, постсалафизм.

¹N.J. Baitenova, ²B.K. Beysenov, ³A.R. Igisenova

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanat52@mail.ru

²Republic Islamic Institute for Advanced Training of Imams at the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. Kazakhstan, Almaty, e-mail: otrar68@mail.ru

³Almaty Technical University, Kazakhstan, Almaty

State and Religion in Modern Russia

Abstract. The authors consider the features of relations between the state and religion in modern Russia. The article analyzes the religious situation in the Russian Federation and how religion is used in the interests of society and the state. The role of religion in the social and political life of Russia, the preservation of stability and tolerance in the interests of society and the state are examined. In the spiritual life of society, state support for traditional religious cultures is obvious. The role of religious diplomacy is growing in the system of international relations in the process of globalization. Religious figures have their place in the foreign policy of leading countries and in international relations. In modern Russia, the relationship between state and religion is secular. Religiosity and religious culture in Russia reflects national identity and spiritual tradition. The state pays special attention to the social function of traditional religions, especially Orthodox cultural traditions. In Russia, there is a modernization of church consciousness and the active participation of clerics in modern socio-political life. The key points of relations between the state and religion in the country are: maintaining secularism, the principle of respect for freedom of conscience, the spread of new religious movements and occult mystical teachings, improving mechanisms for controlling non-traditional cults, improving mechanisms for protecting against external religious influence, the connection of national identity with religious culture, growth believers,

an increase in the number of churches, strengthening the influence of Orthodox values on public life, religious radicalism in the regions, the increased influence of clericals on the formation of public opinion.

Key words: Russia, secular, clericalization, North Caucasus, ROC, Islam, postsalafism.

¹Н.Ж. Байтенова, ²Б.К. Бейсенов, ³А.Р. Игисенова

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhanat52@mail.ru

²Республиканский исламский институт повышения квалификации имамов при
Духовном управлении мусульман Казахстана, Казахстан, г. Алматы, e-mail: otrar68@mail.ru

³Алматинский технический университет, Казахстан, г. Алматы

Государство и религия в современной России

Аннотация. Авторы рассматривают особенности отношений между государством и религией в современной России. В статье анализируется религиозная ситуация в РФ и то, как религия используется в интересах общества и государства. Рассматривается роль религии в социальной и политической жизни России, сохранение стабильности и толерантности в интересах общества и государства. В духовной жизни общества очевидна государственная поддержка традиционных религиозных культур. Роль религиозной дипломатии растет в системе международных отношений в процессе глобализации. Религиозные деятели имеют свое место во внешней политике ведущих стран и в международных отношениях. В современной России отношение между государством и религией осуществляется на светской основе. Религиозность и религиозная культура в России отражают национальную идентичность и духовную традицию. Государство уделяет особое внимание социальной функции традиционных религий, особенно православных культурных традиций. В России наблюдается модернизация церковного сознания и активное участие клерикалов в современной социально-политической жизни. Ключевыми моментами отношений между государством и религией в стране являются: сохранение светскости, принцип соблюдения свободы совести, распространение новых религиозных движений и оккультных мистических учений, совершенствование механизмов контроля нетрадиционных культов, совершенствование механизмов защиты от внешнего религиозного влияния, связь национального самосознания с религиозной культурой, рост верующих людей, увеличение количества воцерковленных, усиление влияния православных ценностей на общественную жизнь, религиозный радикализм в регионах, возросшее влияние клерикалов на формирование общественного мнения.

Ключевые слова: Россия, светскость, клерикализация, Северный Кавказ, РПЦ, православие, ислам, постсалафизм.

Кіріспе

Қоғамның діни өмірін саяси-құқықтық реттеудің жаңа моделінің қалыптасуына жаһандану үдерісінің ықпалы бар екендігі қазіргі өзгермелі уақыт көрсетіп отыр. Қазіргі постиндустриалды және постсекулярлы әлемде діннің мемлекетпен, экономикамен, құқық, білім беру, денсаулық сақтау, әскер, БАҚ, ішкі және сыртқы саясатпен қатынасы өзгерді. Бүгінгі заманда дін мен мемлекеттің арақатынасын зерттеудің әлеуметтік-мәдени, саяси-әлеуметтік және рухани қырлары өте күрделі. Мемлекет пен дін, дін мен әлеуметтік институттардың саяси-құқықтық әрекеттестік саласында күрделі мәселелер діннің қоғам мен адам өміріндегі саяси-құқықтық мәртебесінің өзгеруімен және дінді саяси ықпал ретінде пайдаланумен байланысты туындап отыр. Діни ахуалдағы мәселелер: жаңа діни ағымдар, діни төзімсіздік, діни фанатизм, прозелитизм, фундаментализм, радикализация, сенімдік айырмашылық, діндарлықтың сандық және сапалық қатынасының өзгеруі;

діннің қоғаммен байланысты мәселелері: діннің ұлттық астамшылықпен байланысы, діннің саясилануы, саяси күштердің дінді алауыздық тудыру мақсатында қолдануы, халықаралық геосаяси күштердің мемлекет және дін қатынасына араласуы, мемлекеттік органдардың клерикализациялану қатері, ар-ұждан бостандығының сақтау жолдарын жетілдіру. Сондықтан мемлекет пен дін қатынасының зерттеуде ішкі және сыртқы факторларды нақты және кешенді түрде қарастырған жөн. Мемлекет және дін қатынасына ықпал етуші факторлар мемлекеттік құрлыстың тарихи қалыптасу және даму жолдары, қоғамның діни және ұлттық құрамы, діннің қоғам мен ұлт өміріндегі орны, қоғамдағы діни мәдениет пен діндарлық деңгейі, әлеуметтік топтардың дінге қатынасы, діни мінез-құлық және көрші елдердегі мемлекет пен дін қатынасы, дін саласындағы мемлекеттік саясат ұстанымының ерекшеліктері мен өзгерістері, сыртқы күштердің ықпалы. Заманауи әлемдегі алпауыт елдер және аймақтық көшбасшы елдердің мүдделерінен туындаған діни жобалардың мақсатын айқындау үшін

елдегі саяси-діни негіздегі оқиғалар мен діни ахуалдағы жаңа үрдістер кешенді зерделенуі қажет.

Негізгі бөлім

Ресей зайырлы көп ұлтты және көп дінді федеративтік мемлекет. РФ Конституциясының 14 бабында Ресей – зайырлы мемлекет, ешбір дінге мемлекеттік және міндетті мәртебе берілмейді деп көрсетілген. 28 бапта әркімге ар-ұждан және діни сенім бостандығы берілген, мемлекеттік және қоғамдық, жеке меншік білім беру ұйымдарында діни ілімді оқытуға жол берілмейді деп айқындалған. 1997 жылы Ресейде ар-ұждан бостандығы және діни бірлестіктер туралы заңы қабылданды. Заңның кіріспесінде православияның Ресей тарихы, мәдениеті мен руханиятының қалыптасуы мен дамуында айрықша рөлін мойындайтыны, ислам, буддизм, иудаизм және басқа да діндерді Ресей халықтарының тарихи мұрасының ажырамас бөлшегі ретінде құрметтейтіндігі атап көрсетілген. XX ғасырдағы Ресей мемлекеті тарихында маңызды оқиға 1917 патриархаттың қайта қалпына келуі болатын. Қазан төңкерісінен соң 1918 жылы ақпанда халық комиссарлар кеңесінің шіркеудің мемлекеттен және мектептің шіркеуден бөлінуі туралы декреті кеңестік жүйенің мемлекет және дін қатынасын айқындаған негізгі іргетас болды. Шіркеу заңды тұлға мәртебесінен айырылды. Бұл ұстанымның кейбір белгілері посткеңестік мемлекеттердің дін саласындағы мемлекеттік саясатында ықпалын сақтаған. Кеңестік кезеңде 1943 жылы патриархат орыс православ шіркеуі ресми атауына ие болды. 1988 жылы Кеңестер елінде ежелгі Киев Русінің шоқынуының 1000 жылдық мерейтойы ресми атап өтілді. Посткоммунистік Ресейде 1991 жылдан ОПШ заңды тұлға мәртебесіне ие болуы бұл Ресейдегі мемлекет және шіркеу қатынасының жаңа кезеңін айқындап берді. 1990 жылдың соңына қарай ОПШ қоғамдық және мемлекеттік өмірге ықпалының біртіндеп күшеюі байқалады. Ресей билігі орыс халқының ұлттық санасын күшейту мақсатында православияның рухани беделін тиімді қолдануды көздейді және православияны Ресей қоғамының саяси және рухани бірлігінің тірегі ретінде қарайды. Православтарда діни және зайырлы биліктің симфониясы туралы концепция бар. Мемлекет шіркеудің ішкі ісіне, әсіресе діни ілім мәселесіне араласпайды, ал шіркеу мемлекеттің зайырлы өмірін қадағаламайды. Мемлекет пен шіркеу өз мақсаттарын дербес айқындайды,

ал қажет болғанда бір-біріне көмектеседі. Бұл ұстаным билік пен ОПШ арасындағы үйлесімді әріптестіктен байқалады. 1993 жылы Қасиетті Синод дін қызметкерлеріне депутаттық қызметке үміткер ретінде тіркелмеуге шешім қабылдады. Бұл шешімді бұзған дін қызметкерлері лауазымы мен діни атағынан айрылады. Сондай-ақ ТМД елдеріндегі билік органдарына сайлануға қатыспау туралы айтылады. 1994 жылы ОПШ Архиерей Соборы Синод шешімін мақұлдады. 2000 жылы қыркүйек айында ОПШ Архиерей Соборы ОПШ әлеуметтік концепциясының негіздерін қабылдады. Бұл концепцияда мемлекет-шіркеу қатынастары және заманауи қоғамдық маңызды мәселелер төңірегінде діни ілім негіздері баяндалады. Атап айтсақ, негізгі богословиялық мәселелер, шіркеу және мемлекет, христиандық этика, зайырлы құқық, шіркеу және саясат, еңбек және еңбек өнімдері, соғыс және әлем, қылмыс және жаза, отбасы, қоғамдық әдеп, тұлға және халық денсаулығы, биоэтика мәселелері, зайырлы ғылым, мәдениет, білім беру мәселелері, шіркеу және зайырлы БАҚ, халықаралық қатынас, жаһандану және секуляризм мәселелері қамтылған. Архиерей соборы ОПШ жарғысына сай 2009 жылдан шіркеудің ең жоғарғы органы болып табылады. Архиерей соборы төрт жыл сайын өткізіледі. 2017 жылы қарашада патриарх Тихонның интронизациясының 100 жылдығы мен Ресейде патриархтықтың қалпына келуінің 100 жылдығына арналған ОПШ архиерей соборында епархияларды басқару, шіркеу және мәдениет, ақпараттық жұмыс, ОПШ канондық жауапкершілік елдеріндегі мемлекет пен дін, қаржы және шаруашылық, діни білім мен тәрбие, миссионерлік мен монахтық, неке мен отбасы, әлеуметтік және қайырымдылық қызмет, жастар арасындағы миссия, теологиялық білім беру, таяу шығыстағы христиандардың қудалануы, халықаралық қатынас мәселелері қозғалды. Архиерей соборына 22 елден келген 377 дінбасылар қатысты. Архиерей соборы шоқыну құпиясынан кейін үштен артық некелесуге, православтардың православ еместермен некесін қиюға, бір жыныстылардың және гейлердің некесіне, асырап алған ұлдары мен қыздарына үйленуге тыйым салды. Ресейдің заманауи тарихында алғаш рет мемлекет басшысы құтқарушы Христос ғибадатханасында болған архиерей соборына келіп сөз сөйледі. Бұрынғы жылдары Ресей басшысы Архиерей соборының қатысушыларымен Кремльде кездесетін. РФ басшысы бүгінде мемлекет пен барлық дәстүрлі діндердің әріптестігі мен біріккен жұмысы қажет екендігін айта

отырып, мемлекеттің зайырлы сипатын сақтау керектігін, бірақ зайырлылықты қарадүрсін, тұрпайы түсінуден сақ болу қажеттігін атап көрсетті. «Бүгінгі Ресейде және Мәскеу Патриархаты жауапкершілігіндегі елдер мен түрлі құрлықтағы отандастарымыздың арасында ОПШ айрықша миссия атқаруда. ОПШ халықтар және мемлекеттерді парасатты сөзі және ісімен жақындастыруда және миллиондаған орыс әлемінің бірлігін нығайтуда» – деп қоғам мен мемлекет үшін ұлтаралық бірлік пен дінаралық үйлесімнің маңыздылығына тоқталды (1). Ресей билігі ОПШ беделін ұлттық бірегейлік пен рухани тұтастықты нығайтумен бірге, ішкі тұрақтылықты сақтауда және халықаралық қатынас жүйесінде тиімді пайдалануды қалайды. Орыс әлемі жобалық идеясының діни астары бар екендігін айта кеткен жөн. ОПШ басшысы Архиерей соборына қатысушыларына біздің күшіміз бірлікте деп ой түйіндеді (2). Христиан дүниесінде ықпалы мен беделін нығайтуды көздеген ОПШ ішкі шіркеулік дау-дамайларды жұмсақ және оңтайлы шешуді қалайды. Антиохия және Бүкіл шығыс патриархы Х Иоанн сөзінде біртұтас православ шіркеуі Сирияның бірлігін сақтауға және христиандардың туған жеріне оралуына қолдағы мүмкіндіктерді барынша қолдана отырып, қиратылған шіркеулер мен монастырларды қайта қалпына келтіруге шақырды (3).

Архиерей соборында Мәскеу патриархаты Украин православ шіркеуінің басшысы митрополит Онуфрий өтініші бойынша МП Украин православ шіркеуінің дербес мәртебесі ресми мойындалып, Украин православ шіркеуінің басқару орталығы – Киев қаласында болатындығы бекітілді, ал Мәскеу патриархатының жарғысында МП УПШ жеке бөлім берілді. 2017 жылы 30 қарашада мойындалмаған Киев патриархатының басшысы Филарет (Денисенко) МП басшысына жазған хатында екі шіркеу арасында евхаристиялық және құлшылық қатынасты қалпына келтіруге және татуласу мен сұқбатқа шақырды. Осы хатқа орай, Архиерей соборы арнайы комиссия құрды. Алайда, 2017 жылы 1 желтоқсанда өткен баспасөз конференциясында Киев патриархы Филарет КП УПШ автокефалдығын сақтайтындығын және Мәскеу патриархатына қайта оралмайтындығын жариялады. 2018 жылы қаңтарда Киев патриархы Филарет апостольдық ереженің 34 бабына сай әр халықтың өз епископы және тәуелсіз мемлекеттің автокефалды дербес шіркеуі болуы тиіс деп көрсетті (4). 1997 жылы Мәскеу патриар-

хаты Киев митрополиті Филаретке бөлінушілік әрекеті үшін анафема жариялап, лауазымынан айырған болатын. 2018 жылы қазанда Константинополь патриархатының Синоды Филарет пен автокефалды Украин православ шіркеуінің басшысы Макарияға берілген анафеманың күшін жойды. Сонымен қатар, Константинополь патриархаты Киев патриархатының автокефалдығын мойындауға алғашқы қадам жасалды. 2018 жылы қазанда Минск қаласында өткен ОПШ қасиетті Синоды Константинополь патриархатының ғибадатханаларында құлшылық жасамауға және евхаристиялық құпияға қатыспау туралы шешім шығарды. Бұл қазіргі әлемдегі діннің саясиленуі мен жаһанданудың діни түрткілері туралы ой топшалауға жетелейді. Енді православия дүниесінде 16 дербес ПШ пайда болды.

2017 жылғы деректер бойынша, ОПШ канондық жауапкершілік аумағындағы елдердегі ғибадатханалар саны – 36878, діни академиялары мен семинарияларының саны – 56. Қазіргі уақытта ОПШ жылына 1340 жаңа ғибадатхана салады. ОПШ құрамында 462 ерлер және 482 әйелдер монастырлары жұмыс жасайды. ОПШ епархияларының саны – 303. ОПШ штаттық дін қызметкерлерінің саны – 39414. ОПШ епископатын 377 архиерейлер құрайды. Алыс шет елдерде ОПШ 900 приходтары мен монастырлары жұмыс істейді. Мәскеу қаласында ОПШ қарасты 1000-ға жуық ғибадатхана бар. 1994 жылы РФ қарулы күштері және ОПШ арасында өзара іс-қимыл және әріптестік туралы келісімге қол қойылды. 2012 жылы алғашқы полк дін қызметкері (капеллан) штаты пайда болды. 2015 жылы Қорғаныс Министрлігінің әскери училищесін алғашқы дін қызметкерлері бітіріп шықты. Әскери дін қызметшілерінің міндеті діндар жауынгерлердің діни сұранысын өтеуге жәрдемдесу. Үш жыл сайын әскери дін қызметкерлер бір айлық біліктілік жетілдіру курсынан өтеді. РФ Қорғаныс Министрлігінің әскери университетінде және бес әскери оқу орындарында дін қызметкерлеріне арналған біліктілік арттыру курстары бар. Социологиялық зерттеулер дерегіне сүйенсек, Ресей әскері жауынгерлерінің 71%-православ дініне сенеді. 2009 жылдан Ресей күштік құрылымдарында штаттық негізде 176 әскери дін қызметкерлері (капелландар), штаттан тыс негізде 773 әскери дін қызметкерлері жұмыс істейді, жазасын өтеу орындарында 1019 пастырлар қызмет жасауда. 2013 жылдан Синодтың миссионерлік бөлімі Шығыс Сібір, Қиыр Шығыс епархияларына 141 миссионер жіберген. Православ дін

қызметкерлері ғарыш кемелері мен әскери техникаларды аластау және маңызды мемлекеттік іс-шараларға бата беруді дәстүрлі түрде жүргізеді. Ресейде шіркеулік сананың модернизациялануы және православияның заманауи қоғамдық-саяси өмірге белсене қатысуы мемлекет және шіркеу қатынасының нақты жағдайға сай өзгеруін көрсетеді. 2013 жылдан ОПШ дінбасылары Ресей Парламентінің қос палатасында рождестволық оқулар аясында кездесулер өткізеді. 2013-2017 жыл аралығында ОПШ 35 заң жобасына түзетулер мен толықтырулар енгізуді даярлаған. Рождество және пасха мерекелеріне мемлекет және қоғам қайраткерлерінің қатысуы федеральды телеарналардан көрсетіледі.

2017 жылы наурызда Ресей Президенті орыс православ ескіғұрыпшылдық шіркеу басшысы митрополит Корнилиймен кездесті. Бұл ресми билік пен ескіғұрыпшыл шіркеу басшысының 350 жылдан кейінгі кездесуі. Кездесу барысында протопоп Аввакумның туылғанына 400 жылдық мерейтойлық іс-шаралар дайындық жобасына қолдау көрсетілетіндігі келісілді. Протопоп Аввакумды ескіғұрыпшылар сенімі үшін азап шеккен әулие деп құрметтейді. Ескіғұрыпшылар өз ілімін ақиқат православия деп санайды. 2017 мамырда ескіғұрыпшылдық шіркеу тарихында 350 жылдан соң Ресей басшысы Рогож слободасындағы ескіғұрыпшылардың діни орталығына келді. Ресей басшылығы православтық дәстүрге мемлекеттіліктің тарихи және рухани тұғыры ретінде қарайды. Ресей басшысының Ново-Иерусалимский, Рождество-Богородичный және Сретень ерлер монастырларының хал-ахуалымен танысуы православтық рухани дәстүрдің маңызына көңіл бөлетіндігін көрсетеді. Ресей ескіғұрыпшылар шіркеуі басшысы митрополит Корнилий түрлі мемлекеттік салтанатты іс-шараларға қатысады. Митрополит Корнилий РФ Президенті жанындағы діни бірлестіктермен байланыс бойынша кеңестің мүшесі. Ресей ескіғұрыпшылар шіркеуінің ТМД және шет елдердегі ескіғұрыпшылармен қатынасы орнығып орыс қоғамында ескіғұрыпшылдық қайта жаңғыруда. Билік православтық мәдени және діни кеңістікті бірыңғайландыру жолымен біріктіруге назар аударуда.

Мемлекет пен дін қатынасының бір қыры бұрынғы кеңестік биліктің тәркілеген шіркеу мүліктері мен меншіктерін қайтару мәселесі қоғамдық пікірде айтыс-тартыс тудыруда. 2010 жылы қарашада Ресейде №327 «Мемлекеттік немесе муниципалды меншіктегі діни бағыттағы мүліктерді діни ұйымдарға беру ту-

ралы» федералды заңы қабылданды. 2016 жылы ақпан айында Санкт-Петербург билігі ОПШ келісімімен Исаакия мұражай кешеніне кіретін Смольный және Сампсон соборларын ОПШ басқаруына беру туралы шешімі қоғамдық пікірде дау-дамай тудырды. 2016 жылы Санкт-Петербург мэриясы Исаакия Соборына қарайтын төрт объектіні ОПШ 49 жылға беру туралы келісімге келген болатын. 2016 жылы қарашада Симферополь және Қырым епархиясының Тавриялық Херсонес қорық мұражайының 24 объектісін шіркеуге беру туралы өтініші орыс қоғамында пікір-талас тудыруда. Қырым және Симферополь епархиясы бұрын Владимир ерлер монастырына тиесілі болған Тавриялық Херсонес қорық мұражайын өзіне қайтару туралы Ресей мүлік комитетіне сұраныс жасады. 2013 жылы ЮНЕСКО мәдени мұралар тізіміне енгізілген қорық-мұражай кешені аумағында Владимир соборы орналасқан. 2004 жылы Мәскеу қаласындағы РМГУ тарих-мұрағат институты және шіркеу арасында ғимарат үшін талас туған болатын, сот шешімімен ғимарат ОПШ меншігіне берілді. 1936 жылы Никольский ғибадатханасы жабылып, 1946 жылы Союзмультфильмге берілген болатын. 2017 жылы Союзмультфильм ғимаратын ОПШ меншігіне беру туралы шешім қабылданды. 2018 жылы қаңтарда РФ қоғамдық палата мүшесі Мәскеу қаласының мүфтиі Дондағы Ростов қаласы мен Стравополь өлкесінде бұрын мешіт болған ғимараттарды мұсылман діни басқармасына қайтаруды сұрады.

Бүгінде Ресейдің 40-қа жуық білім беру орындары мен ғылыми орталықтарында дінтану бөлімдері жұмыс жасайды. 1996 жылы ММУ-де дінтану мамандығы ашылды. 2006 жылы Ресейде дінтану оқытушыларының қауымдастығы құрылды. 2001 жылы Мәскеу мемлекеттік жол қатынасы университетінде теология кафедрасы ашылды. 2010 жылы Мәскеу инженер-физика институтында Құдай ана Смоленск иконасы құрметіне ғибадатхана ашылды. Оқу орны аумағында православ айқышы орнатылған. 2012 жылы Мәскеу инженер-физика институтында (ядорлық ұлттық зерттеу университеті) теология кафедрасы ашылды. Ресейде мектептерге православ мәдениеті негіздерін міндетті пән ретінде енгізу туралы жиі айтылуда. Ресей білім беру жүйесінің клерикализациялануы болашақта қоғамның клерикализациялануына алып келуі мүмкін деген пікірлер бар. 2012 жылдың соңында РФ білім туралы заңында діни ұйымдар және мемлекеттік мектептер әріптестігі туралы бап бар. Кафедра оқытушылары «христиандық

ой тарихы» пәнін жүргізеді. 2015 жылы жоғары аттестациялық комиссия шешімімен теология мамандығы ғылыми мамандық ретінде мойындалды. ЖАК шешімі ғылыми қоғамдастық арасында түрлі пікірлер тудырды. Зиялы қауымдастық бұл қоғамның клерикализациялануына жасалған қадам және шіркеудің зайырлы институттарға шабуылы деп қабылдады. 2017 жылы заманауи Ресей тарихында алғашқы теология ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесі берілді. Жалпы шіркеулік кандидаттық кеңесте кандидаттық диссертациялар, ал жалпы шіркеулік докторлық кеңесте докторлық диссертациялар қорғалады. 2017 жылы Мәскеу патриархаты канондық жауапкершілік аумағындағы елдердің (Беларусь, Украина, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Латвия) діни оқу орындарына арналған бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыру алғышарттары және оқыту әдістемесі туралы конференция ұйымдастырды. Ресейдің 37 мемлекеттік және 10 мемлекеттік емес оқу орындарының теологтар дайындауға лицензиясы бар. 2010 жылдан Ресей мектептерінде діни мәдениет негіздері пәндерін оқыту апробациядан өтті. 2012 жылы 1 қыркүйектен бастап жалпы мектептерде діни мәдениет негіздері пәндеріне жылына 34 сағат бөлінген. Бұл бағдарламада православ мәдениетінің орыс тарихы мен рухани өміріндегі орны мен рөлі айқындалған. Ресейде мемлекеттің зайырлы сипаты мен зайырлы негіздегі білім беру жүйесін сақтау мақсатында білім беру ұйымдарында діни рәміздер мен діни киім үлгісіне рұқсат берілмейді. Н.И. Пирогов атындағы Ресей Ұлттық зерттеу медицина университеті ректорының бұйрығымен 2014 жылы діни киім киюге тыйым салынды. И.М. Сеченов атындағы МММУ білім туралы заңға сүйене отырып, ЖОО аумағында діни ғибадат және діни қызметке тыйым салған.

Соңғы жылдары Ресейде діни институттардың қоғамдық өмірдегі орны мен рөлі өсуде. Саяси қайраткерлер мен дін қызметкерлерінің кино және театр өнері туындыларын сынға алуы жиі көрініс беруде. Новосибир және Берд митрополиті П. Чайковскийдің «Щелкунчик» балетін оккульттік қойылым деп сынады. 2015 ж. аталмыш митрополит Рихард Вагнердің «Тангейзер» операсы Новосибир опера және балет театрына қойылымы үшін прокуратураға шағымданған болатын. «Тангейзер» операсы діндарлардың сезімін қорлады деп айыпталды. Көрсетілімі 2016 жылы 26 қазанға бекітілген «Матильда» көркем фильмін ОПШ Кубан митрополиясы діндарлар үшін зиянды деп тап-

ты. Сретен монастырының басшысы, мәдениет бойынша Патриарх кеңесінің басшысы епископ Тихон Егорьевский «Матильда» көркем фильмі тарихи шындыққа сәйкес келмейді деп сынады, бірақ ОПШ фильмге тыйым салуға ниетті емес деген болатын. Фильм төңірегіндегі шуды «Царский крест» қоғамдық қозғалысы да көтерді. «Царский крест» қоғамдық қозғалысының белсенділері православ діндарларды әр жексенбілік құлшылықта «Матильда» фильміне тыйым салу үшін дұға жасауға шақырды. РФ Әділет Министрлігінде тіркелмеген «Қасиетті Русь-христиандық мемлекеті» ұйымы бұл фильмге қатысты қарсылық көрсетті. «Қасиеті Русь-христиандық мемлекеті» ұйымы кинотеатр директорларына «Матильда» фильмінің прокатынан бас тартуға шақырған талаптар қойды. «Сорок сороков» қозғалысы да фильмге қарсылығын көрсетті. Фильмде II Николай мен балерина Матильда Кшесинская арасындағы қарым-қатынас баяндалады. Ресейдің соңғы патшасы II Николайды 1981 жылы шет елдегі ОПШ, ал 2000 жылы ОПШ әулиелер қатарына қосқан болатын. Ресей кино сарапшылары және құқық қорғау саласының мамандары аталмыш фильмнен діндарлар сезімін қорлайтын көрініс тапқан жоқ. Фильм төңірегіндегі дау-дамай Ресей қоғамында діни сананың өскендігін анық байқатады. Кино және өнер, әдебиет туындыларына діни негізде цензура қою әрекеттері постсекулярлы әлемдегі десекуляризация көрінісі болып табылады. 2017 жылы Екатеринбург ғибадатханасында покемон іздеуші блогер РФ ҚК148 және 282 («діндарлардың сезімін қорлау») баптары бойынша айыпталып үш жылға шартты түрде сотталды. «Православ заң орталығы» қоғамдық ұйымы атеисттер мен блогерлерді дінге сыни көзқарастары үшін қудалайды. 2011 жылы қабылданған «Шіркеуге қатысты қорлау және жала жабу» құжатына сәйкес шіркеу мен дін қызметкерлерін әжуалау және қалжыңдау, жалған ақпарат тарату жала ретінде қарастырылады. 2012 жылы ақпанда Мәскеу қаласында Құтқарушы Христос шіркеуінде феминистік «Pussy Riot» тобы панк-дұға акциясын өткізген болатын. Топтың екі мүшесі діндарлардың сезімін қорлады деп айыпталып түрлі мерзімге бас бостандығынан айырылды. Осы оқиғадан кейін РФ қылмыстық кодексіне діндарлар сезімін қорлау бабы енгізілді және 2013 жылы маусымда Ресейде «Діндарлардың діни сезімін қорғау туралы» федеральды заң қабылданды.

Ресейде орыс православ шіркеуінің негізгі қоғамдық ұйымы – Дүниежүзілік орыс халық

соборы жұмыс жасайды. 2012 жылы құрылған «Божья воля» православтық қоғамдық қозғалысы Ресей қоғамдық-саяси өмірінде православтық құндылықтарды тарату және қорғау мақсатын көздейді. Бұл қозғалыс сектанттық ұстаным мен оккультизмге, сатанизмге қарсы күреседі. Қозғалыстың белсенді мүшелерінің орта жасы 20-30 құрайды. Сонымен қатар, Ресейде түрлі оккультік-магиялық және пұтқа табынушылық діни қауымдар бар. Ресейде көне славяндардың табиғи сенімін қайта жаңғыртуды көздейтін ата-баба культі «Славия» қауымы жұмыс жасайды. Челябинь облысында “Духовно-родовой держава Русь” діни қауымы Род және Лада славян құдайларына ғибадат жасап, Ё әрпін қастерлейді. Қауымның ілімі бойынша Ё әрпі ғарыш пен ғаламның тылсым сырымен қатынас жасау арнасы болып табылады. 2014 жылы псевдоправославиялық бог-Кузя (басшысы А.Попов) деструктивтік сектасы үстінен қылмыстық іс қозғалды. Қаржылық пирамида үлгісінде құрылған секта Мәскеу қаласында 1990-2000 жылдары әрекет жасаған. 2017 жылы желтоқсанда А. Поповқа қатысты сот процесі басталды. 2017 жылы сәуірде РФ жоғары сотының шешімімен Иегова куәгерлерінің 395 бөлімшелерінің қызметіне тыйым салды. Иегова куәгерлері экстремизм туралы заңды бұзды деп айыпталып, РФ Әділет Министрлігі Иегова куәгерлерінің бас ұйымын экстремистік ұйымдар тізіміне енгізді. Иегова куәгерлерінің мүліктері мемлекет пайдасына тәркіленді.

Ресей федеральды медиа кеңістігінде ОПШ белсенді жұмыс жүргізуде. ОПШ жетекшілерінің әлеуметтік желілерде парақшалары бар. Қазіргі кезде Ресейде православтық ғаламтор желісі «Елицы» жұмыс жасайды. Ресейде православтық «Союз», «Спас», «Радонеж», «Радость моя» телеарналары мен «Музсоюз» православиялық музыкалық телеарналары жұмыс жасауда. Сонымен бірге, православтық ақпараттық-аналитикалық «Царьград» телеканалы ашылды. «Вера» радиосы жұмыс істейді. ОПШ қаржы-шаруашылық қызметі туралы айтар болсақ, ОПШ Мәскеу патриархаты «Пересвет» банкі акциясының 49 % ие. 2016 қазанда Ресей Орталық банкі Пересвет банкісін уақытша басқаруды қолға алды. Банк жұмысын сауықтыру іс-шарасына 70 кредитор қатыспақшы. Атап айтсақ, Россельхозбанк, Совкомбанк, «Открытие» банкі, Связь-банк, Бинбанк және «Зенит» банкі және «Интер РАО» мен «Русгидро компаниясы» қатысуға ниетті. Соңғы жылдары Ресей билігі православтық діни құндылықтар мен

ескерткіштерге ерекше мән бере бастады. ОПШ және билік орындарының қолдауымен Мария Ана белбеуі, Көріпкелдер сыйы, Жеңімпаз Георгий діни жәдігерлері Грекиядағы Афон монастырынан Ресейдің ірі қалалары мен ТМД-ның бірқатар елдеріне жеткізілді. 2017 жылы мамырда Мәскеуге Италияның Бари қаласынан әулие Николай Мирликийский киелі заты жеткізілді. Бұл киелі затқа миллионнан аса адам зиарат жасаған. Қоғамның рухани өмірінде діни мәдениет пен дәстүрге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуі нақты байқалады. 1992 жылдан Құддыстан (Иерусалим) қасиетті отты алып келу дәстүрі жүйелі түрде жүргізіледі. Қасиетті отты жеткізуді Андрей Первозванный қоры ұйымдастырады. Жаһандану үдерісіндегі халықаралық қатынастар жүйесінде діни дипломатияның рөлі өсуде. Алпауыт елдердің сыртқы саясатында және халықаралық қатынастарда діндер мен дін қайраткерлерінің өзіндік орны бар. 1993 жылы Грекияның Халкидики қаласында Православия парламентаралық Ассамблеясы құрылды. Ұйымның жоғары органы Бас Ассамблея. Ұйым мүшелері – Албания, Армения, Белоруссия, Болгария, Босния және Герцеговина, Грекия, Грузия, Қазақстан, Кипр, Иордания, Конго, Латвия, Ливан, Литва, Молдавия, Мозамбик, Палестина, Польша, Россия, Румыния, Сербия, Сирия, Судан, Украина, Хорватия, Черногория, Эстония, ал Австралия, Аргентина, Уганда, Эфиопия, Чили, АҚШ және Канада бақылаушы елдер қатарында. Ұйым жұмысының бағыты – православиялық мәдени мұраны дамыту жолында саяси, діни және ғылым қайраткерлерінің байланысына септігін тигізу және шығыс еуропаны біріктіруші рухани күш православиялық мәдениеті қолдау.

XXI ғасырда ОПШ тарихындағы маңызды оқиға саяси-әлеуметтік себептер салдарынан құрылған Шет елдегі ОПШ және Мәскеу патриархаты арасында канондық келісімге келуі. 2007 жылы мамыр айында Мәскеудегі Құтқарушы Христос шіркеуінде Мәскеу патриархы II Алексий және шет елдегі ОПШ басшысы митрополит Лавр канондық қатынас актісіне қол қойды. Шет елдегі ОПШ өзін-өзі басқару құқығына ие МП ОПШ бағынышты құрылым. Посткеңестік елдер кеңістігіндегі ОПШ қызметін саралайтын болсақ ОПШ 1990 жылы қаңтарда ОПШ Архиерей Соборы Украин және Белорус экзархаттарына кең автономия беруге шешім қабылдады. Украина ПШ және Белорусь ПШ атауына ие болуға, жеке Жарғы жасауға және Синод құруға, өз аумақтарындағы епархияларға сот ісі, заң

шығару, атқару биліктеріне өкілдіктер берілді. 1991 жылы Украина тәуелсіздігін жариялаған соң, тәуелсіз елге дербес шіркеу қағидасына орай митрополит Филареттің бастамасына Украина билігі қолдау көрсетті. 1992-1993 жылдары әлемдік православия тарапынан мойындалмаған КП УПШ құрылды.

2009 жылы Мәскеу және Ресей патриархы болып Смоленск және Калининград митрополиті (Гундяев В.М.) Кирилл сайланды. Оның басшылығымен Мәскеу патриархаты сыртқы шіркеулік және халықаралық қатынастарға мән бере бастады. ОПШ басшысының ірі әлеуметтік желіде ресми аккаунттары бар. ОПШ басшысы дінбасылары мен шіркеу қызметкерлерін коммуникацияның заманауи әдістерін белсенді игеруге шақыруда. 2017 жылы Санкт-Петербургте өткен Парламентаралық одақтың 137 Ассамблеясында Мәскеу және Бүкіл Ресей патриархы Кирилл «Ресейдің дәстүрлі діндері – православия, ислам, иудаизм және буддизм өкілдерін біріктіруші Ресейдің дінаралық кеңесі қоғам және мемлекеттің үйлесімді дамуының ортақ адамгершілік негізін ұстанады. Біз бауырмалдық ынтымақтастық жолын ұстанамыз» – деп қоғам үшін түсіністік пен әріптестіктің маңызын атап көрсетті [5]. Маңызды мемлекеттік іс-шаралар патриарх және дінбасыларының қатысуымен өтеді. 2018 жылы ақпанда Ресей үкіметінің басшысы патриарх Кириллді интронизациясының 9 жылдығымен құттықтау барысында мемлекет пен Мәскеу патриархаты қарым-қатынасында симфония (грек. келісім, үндестік) бар деп атап көрсетті.

Жаһандану жағдайында ОПШ сыртқы шіркеулік байланыс және халықаралық қатынасқа ден қоя бастады. Орыс әлемі идеясының негізгі тұғыры тіл, дін және сырттағы діндестер тағдыры шіркеудің назарында. 2011 жылы Орта Азия митрополиялық округы құрылды. Ресейдің қоғамдық-саяси және мәдени кеңістігінде 1997 жылы Ресей православ азаматтар одағы, 2009 жылы Ресейде православ әйелдер одағы құрылды. 2015 жылы қаңтарда Бүкіл Ресей және Мәскеу патриархы Кирилл мемлекеттік Думада сөз сөйледі. 2016 жылы ақпанда патриарх Кирилл Антарктида Беллинсгаузен станциясындағы ғибадатханада құлшылық рәсімін жүргізді. 2017 жылы мамырда Қырғызстанға ресми сапармен барды, ал қыркүйекте ресми сапармен Өзбекстанда болып, Ташкент епархиясының 145 жылдығына арналған іс-шараға қатысты. Ол аймақтағы мұсылмандар мен православтар арасындағы достық пен түсіністіктің

беріктігін атап көрсетті. ОПШ өзінің канондық жауапкершілік аумағында дәстүрлі діни сана мен православтық мәдениетті сақтауға көңіл қоюда.

2016 жылы ақпанда Гавана қаласында Мәскеу және Бүкіл Ресей патриархы Кирилл және Рим папасы Франциск арасында мың жылдан кейінгі тарихи кездесуі екі шіркеу басшыларының Латын Америкасына жасаған пастырлық сапарына тұспа-тұс келді. Қазіргі христиандық мәдениетті ұстанатын елдер ортақ христиандық құндылықтар негізінде бірігуге назар аудара бастады. Батыс әлемінің саяси және діни қайраткерлері христиан мәдениетінің тарихи түп-тамыры мен құндылықтары осы сенімді ұстанатын әлем халықтары үшін ортақ рухани мұра екендігін алға тартуда. 2016 жылы Грекияда өткен Бүкіл православтық Соборға Орыс православ шіркеуі, Грузин православ шіркеуі, Антиохия (Сирия) православ шіркеуі, Болгария православ шіркеуі қатыспады. Заманауи православияда Константинополь патриархы бірінші болу тезисін (Primus inter pares) ұстануға ұмтылуда. Осы ұстанымның нәтижесінде барлық православтық шіркеулердің толық қатысуымен Собор өтпеуде. 2017 жылы қаңтарда ОПШ өкілдері Парижде өткен V православ-католик форумына қатысып таяу шығыстағы терроризм мәселесін талқылады. 2017 жылы мамырда Вашингтонда 136 елден 600 делегат қатысқан дүниежүзілік Саммитте қазіргі таңда қуғындауға ұшыраған христиандарды қорғаудың жолдары қаралды. 2017 жылы қарашада ОПШ басшысы англикан шіркеуінің басшысы Кентерберий епископы Джастин Уэлбимен кездесуінде әулие Андрей ғибадатханасын англикан шіркеуіне 49 жылға пайдалануға беруге келісті.

Заманауи Ресейде мемлекет пен дін қатынасы зайырлы негізде жүзеге асуда. Ресейде діндарлық пен діни құндылықтар моральдық қағиданы сақтау және дәстүрге деген құштарлықты көрсетеді. 2017 жылы желтоқсанда Левада-орталық жүргізген сауалнама бойынша әлемдік тарихтағы орыс халқының айрықша рөліне сауалнамаға қатысқандардың 64 % сенеді. 1992 жылы бұл 13% құраған, яғни бес есе өскен. Сауалнамаға қатысқандардың 50% Ресейді – ұлы держава деп санаса, 82% ұлы державалықты сақтауды қалайды [6]. Мемлекет православ шіркеуінің қоғам өміріндегі атқаратын рухани-әлеуметтік қызметін айқындауға, әсіресе православтық мәдени дәстүрге ерекше көңіл аударады. «Бүгінгі Ресейде патриарх пен президент, жоғары шіркеулік билік пен тиісті министрліктер арасында сұқбат орныққан.

Тікелей сұқбат нәтижесінде шіркеу ел мен халық өміріндегі өзекті мәселелерге қатысты өз түсінігін қалыптастыра отырып, қоғамдық мораль, әлеуметтік өмір, экологиялық мәселелер, ішкі және сыртқы саясат мәселелерінің адамгершілік өлшемі сынды тақырыптарға назар аударады» [7]. Ресей қоғамдық-саяси өміріндегі шіркеудің қызметі қоғам мен мемлекет мүддесіне, діннің тұрақтылық пен келісім мұратына бағытталатындығы, сондай-ақ, орыс әлемі идеясының рухани тұғыры және халықты ұйыстырушы мақсаттарында қолданылатыны байқалады. Православ дін қызметкерлері ғарыш кемелері мен әскери техникаларды аластау және маңызды мемлекеттік іс-шараларға бата беруді дәстүрлі түрде жүргізеді. Ресейде шіркеулік сананың модернизациялануы және шіркеудің заманауи қоғамдық-саяси өмірге белсене қатысуы байқалады. Ресейдегі мұсылмандардың саны 25 млн. шамасында, бұл халықтың 18% құрайды. Кейбір деректерде Ресей мұсылмандарының саны 30-35 млн. Ресей мұсылмандары тұратын аймақтар – Татарстан, Башқұртстан, Дағыстан, Шешенстан, Ингушетия, Қарашай-Шеркеш, Кабардин-Балқар республикалары. РФ солтүстік Кавказ мұсылмандар аумағын екі топқа Солтүстік-Шығыс (Дағыстан, Ингушетия, Шешенстан) және Солтүстік-Батыс (Солтүстік Осетиядан өзге барлық республикалар) бөлуге болады. Кавказдағы мұсылмандар ханафи мазхабын ұстанады. Олар Адыгей, Кабардин-Балқар, Қарашай-Шеркеш, Дағыстанның солтүстігі және Шешенстанның Солтүстік-Шығысын мекендейді. Дағыстан және Шешенстанның өзге аумағында және Ингушетияда шафий мазхабын ұстанатындар басым. Солтүстік Кавказ аумағында накшбандия, кадирия және шазилия сопылық ордендері бар. Дағыстанның оңтүстігінде және Мискинджа ауылында шағын шииттік қауымдар бар. Дағыстанның Гимри ауылында XIX ғасырдағы кавказ халықтарының ұлт-азаттық күресінің басшылары имам Ғазы Мұхаммет және имам Шәмил дүниеге келген. Дербент қаласында 734 жылы парсылар салған көне мешіт бар. Солтүстік Кавказдың Батыс аймағында зайырлы ұстаным мен халықтық дәстүрлі діндарлық кең тараған. 1990 жылдары бұл аймақта реисламизация үдерісі, яғни дін негіздерінің қайта жаңғыруы үдерісі басталды. 1994 жылы Ресейдегі ислам жаңғыру партиясы өзін-өзі таратқанын жариялаған болатын. Шешенстан мен Дағыстанда Түркия, Таяу Шығыстан келген миссионерлер діни ренессанс үдерісінде басым рөл атқарды. 1990 жылы

Солтүстік Кавказ мұсылмандарының I съезінде Дағыстан мұсылмандарының діни басқармасы құрылды. ДМДБ жанында «Ас-салам» газеті және «Ислам» журналы, радио, телеканал және бірнеше сайттарды біріктірген медиа-холдинг жұмыс жасайды. 2017 жылы ДМДБ Солтүстік Кавказ мұсылмандарының үйлестіру кеңесінен шығатынын мәлімдеді. Дағыстанның жоғары діни оқу орындарының саны – 9. Әйелдерге арналған – «Муслимат» медресесі жұмыс жасайды.

Солтүстік Кавказдың шығыс аймағында діни жағдай өзгеше, мұнда сопылық ордендер өз ықпалын сақтаған. Дәстүрлі діни білім беру жүйесі өз маңызын жоғалтпаған болатын. 1990 жылдары Шешенстан, Ингушетия, Дағыстанда исламның қайта жаңғыруы үшін қолайлы жағдай туындады. Бұл екі бағытта жүрді. Біріншіден, жергілікті дін қайраткерлері, шейхтар, имамдар дәстүрлі діни құндылықтарды қайта жаңғыртуға күш салды. Екінші тарап, яғни Араб елдерінен білім алған жергілікті жастар жергілікті діни дәстүрді мансұқтап дін қызметкерлерімен қақтығысқа түсті. Діни жаңғыру үдерісін сыртқы мүдделі күштер өз мақсатына тиімді пайдаланды. Діндарлар санасын радикализациялауға арналған діни жобалар аймақтағы дәстүрден тыс діни ілімдер мен жамағаттарды қаржыландырды. Діни экстремистік және террорлық идеологияларды қолдау және тарату мақсаты түрде жүргізілді. Солтүстік Кавказ аймағындағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық үдерістер, қарқынды урбанизация, дәстүрлі қоғамнан постмодернге өту, шешімін таппаған әлеуметтік-экономикалық мәселелер, тайпалық ерекшеліктер, кедейшілік, жұмыссыздық, жемқорлық, қылмыстық топтар діни экстремизмінің өсуіне себептер ретінде көрінеді. 1990 жылдары реисламизация үдерісі, яғни дін негіздерін қайта жаңғырту басталды. Солтүстік Кавказ аймағындағы діни жаңғыру процесінде Түркия мен Таяу Шығыстан келген миссионерлер бұл үдерісте басым рөл атқарды. Жаһандық жоба постсәлафилік идеологиясы Солтүстік Кавказдағы ұлттық көңіл-күйге және ұлт-азаттық қозғалысқа ықпал етті. Заманауи постсәлафилік идеологиясының түпкі мақсаты – әлем мұсылмандарын бір ілім аясында бірегейлендіру жолымен бірыңғай діни сана мен діндарлық ұстанымын қалыптастыру және біртұтас діни мемлекет құру болып табылады. 2007 жылы зайырлы ұлттық ұстанымның орнына діни бағыттағы «Имарат Кавказ» идеологиясы жарияланды. «Имарат Кавказ» ғаламторда

белсенді әрекет етуі салдарынан бұл аймақта діни негіздегі қақтығыстар және діни экстремизм белең алды. Діни жағдайды қалпына келтіру мақсатында ресми билік орындары сопылық мектептерге қолдау көрсетті. 2010 жылы сәләфилер және жергілікті сопылар арасында сұхбат қарқынды басталды. Бұл діни жағдайды сауықтыруға ықпал жасағанымен, кейін бұл діни сұхбат пен қарым-қатынас саябырсып қалды.

Діни сенім тұрғысынан постсәләфия ілімін ұстанушылар парсы бұғазындағы араб елдерінде таралған ханбал мектебін ұстануы тиіс. Қазіргі таңда сәләфия ілімінің қалыптасу мен даму жолын – сәләфилік, неосәләфиілік, постсәләфиілік кезеңдерге шартты түрде бөлуге болады. Алғашқы сәләфиілік алдыңғы буын ізгі тақуалардың алтын ғасыр заманы, неосәләфиілік (XIII-XIV ғ., XIX-XX ғ.), постсәләфиілік (XX ғасыр соңы мен – XXI ғасыр) қамтиды. Солтүстік Кавказдағы жаһандық постсәләфиілік жобадан тараған түрлі жергілікті сәләфиілік ағымдар – мазхабсыздар (лә мазхаб), «Әхл ас-сунна уал-жамағат» дағыстандық сәләфиі қауымдары, билікке жақын мадхалилер және қатарлық шейх Юсуф әл-Кардауи ықпалындағы ихуаншыл сәләфиілер. Зерттеушілердің пікірінше, аймақта бірыңғай ойлау мен біртұтас идеологияны ұстанатын біртекті салафиілік жамағат жоқ. 1990 жылдары Солтүстік Кавказда түрікшілдік және діни идеологияны насихаттайтын түркиялық нұршылар қауымы қызмет жасады. 2007 жылы мамырда Мәскеудің Коптев аудандық соты С. Нүрсидің кейбір еңбектерінің аудармасын экстремистік деп тапты. 2011 жылы дағыстандық нұршылардың жетекшісі экстремистік ұйым құрғаны үшін 2 жылға шартты түрде сотталды. Дағыстанда академик И. Крачковский аудармасындағы Құранды ғана қолданатын топ әрекет етеді. Олар Құранды тек ана тілінде оқу керек деп санайды. Шеркеш ұлттық зиялылар арасында – ұлттық тарих қойнауынан бастау алатын хабизм – «халықтық діндарлық» жобасы да бар. Ресейде оннан аса имамдарды дайындайтын ЖОО және елуден аса медреселер жұмыс жасайды. Ресей билігі отандық дәстүрлі исламдық білім беруді қолдайды. «Радикализмнің алдын алу мақсатына орай, ислам білім беру орындарына 2008 жылы 800 миллион рубль бөлінген. РФ ислам мәдениетін қолдау қоры құрылған» [9].

Солтүстік Кавказдағы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық үдерістер, қарқынды урбанизация, дәстүрлі қоғамнан постмодерндік және постиндустриалды ақпараттық қоғамға қарай секіріс жасау, әлеуметтік-экономикалық

мәселелер жұмыссыздық, кедейшілік, жемқорлық және бәсекелес елдердің геосаяси мүдделерінің қақтығысы діни негіздегі радикализмнің өсуіне ықпал етуде. Росстаттың дерегі бойынша, 2017 жылы елдегі кедейлер саны 21 миллионға жеткен. РФ Солтүстік Кавказ мұсылмандар аумағын екі топқа Солтүстік-Шығыс (Дағыстан, Ингушетия, Шешенстан) және Солтүстік-Батыс (Солтүстік Осетия және барлық республикалар) бөлуге болады. Ресейлік мұсылмандар ханафи мазхабын ұстанады. Олар Татарстан, Башқұртстан, Адыгей, Кабардин-Балкар, Қарашай-Шеркеш, Дағыстанның солтүстігі және Шешенстанның Солтүстік-Шығысын мекендейді. Дағыстан және Шешенстанның басқа да аумағында және Ингушетияда шафии мазхабын ұстанатындар басым. Солтүстік Кавказ аумағында накшбандия, кадирийя және шазилийя сопылық ордендері бар. Дағыстанның оңтүстігінде және Мискинджа ауылында шииттік шағын қауымдар бар. Солтүстік Кавказдың батыс аймағында зайырлы ұстаным мен халықтық дәстүрлі діндарлық кең тараған.

Сонымен қатар, Мордова және Оренбург, Омбы, Астрахан облыстарында тұратын мұсылмандар ханафии мазхабын ұстанады. Ел халқының 18 % құрайтын мұсылмандар үшін 7500-ден аса мешіт жұмыс жасайды. Ресей мұсылмандарының федеративтік деңгейде РФ мұсылмандар орталық діни басқармасы, РФ мұсылмандар діни жиыны, Ресей мүфтилер кеңесі жұмыс жасайды. 1998 жылы Солтүстік Кавказ мұсылмандарының үйлестіру орталығы құрылды. Орталыққа Солтүстік Кавказ және Оңтүстік федералды округ аумағындағы мешіттер кіреді. 2017 жылы Дағыстан мұсылмандар діни басқармасы Солтүстік Кавказ мұсылмандарының үйлестіру орталығынан шығатыны туралы мәлімдеді. РФ қоғамдық палатасы және дінаралық кеңесінде мұсылман ұйымдарының өкілдері бар. 2015 жылы РФ қоғамдық палатасы жанынан терроризммен күрес бойынша үйлестіру кеңесі жұмыс жасайды. Ресейлік мұсылмандардың 100 мың данамен таралатын «Ас-салам» және РФ МДБ «Минбар Ислама» газеті бар. 2015 жылы ақпанда РФ жоғары соты Мордова сотының мектепте хижаб, джинси киюге тыйым салуын заңды деп тапты. 2017 жылы сәуірде Шешенстанда білім беру орындарында қыз балаларға хижаб киюге рұқсат берілді.

1990 жылы Татарстанда алғашқы медресе ашылды. 1994 жылы Қазан қаласының маңында Ескі Аракчино поселкісінде дінаралық орталық – барлық діндер ғибадатханасы салынды. Қазан қаласында мемлекеттік емес Усма-

ния және Мәскеу қаласында Иман жалпы білім беретін орта мектеп жұмыс жасайды. 2008 жылы РФ МДБ педогогиканың жетістіктерін және инновациялық технологияларды және заманауи әдістерді қолдану жолымен білім сапасын көтеруді қолға алды. 2012 жылы Татарстанда мұсылмандық оқу орындарының оқу-әдістемелік бірлестігі құрылды. 2015 жылы орта кәсіби діни білім беру стандартын енгізу мәселесі талқыланды. 2016 жылы Татарстанда республика мұсылман жастарының форумы өтті. Форум жұмысына Ресейдің мұсылман аймақтарының жастары қатысты. 2017 жылы қыркүйекте Татарстанда Бұлғар ислам академиясы ашылды. Академияда магистратура және докторантура бөлімдері бар. Оқу – тегін. Билік жаңа оқу орнын ислам білімі және ғылымы саласындағы елдің идеологиялық дербестігінің тұғыры ретінде қарайды. Сонымен қатар, діни радикализмнің таралуының алдын алу, исламтанулық ғылыми мектеп қалыптастыру және діни оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізгі мақсат. Еділ жағалауы федералды округтан шет елдік діни оқу орындарынан білім алғандар саны соңғы бес жылда 2,5 мыңнан асқан. Академия аясында ғұламалар кеңесін құру көзделуде. Ресей президенті әкімшілігінде исламдық жобалардың үйлестіруші-кураторлары ислам мәдениеті, білім және ғылым қорын құрып және мұсылмандық білім беру ұйымдарын мемлекеттік қаржыландыру көздерін іздестіруде, бұл көбіне діни экстремизм мен терроризммен күрес мақсатына бағытталады. Ресей билігі үшін жаһандану жағдайында ресей мұсылмандарының этнодіни бірегейлігін қалыптастыру мен дәстүрлі діндарлықты жетілдіру маңызды. Шет елдік дін ғұламаларының пәтуасына құлақ салатын және жат-жұрттық дін ұстаздарына еліктейтін діндарлардың қалыптасуы мен көбеюі қауіпті құбылыс. Сондықтан дәстүрлі діни сана мен діндарлық мәдениетіне сай діни ұстанымды қалыптастыру үшін Ресейде исламтанулық білім берудің үш деңгейі медресе-жоғары оқу орны-академия жүйесін қалыптастыру үшін мақсатты жұмыстар жүруде. 2017 жылы ресейлік 23 мыңнан аса мұсылмандар қажылық парызын өтеді. 2017 жылы Мьянмадағы рохинжа мұсылмандарын қолдау митингтері Мәскеу, Санкт-Петербург, Грозный қалаларында өтті. Ресей мұсылмандары негізінен сүнниттік сенімді ұстанады. Сирия мәселесіне қатысты Иранмен жақындасуы діни жағдай және діни қатынасқа да әсер етуі мүмкін. Деректер бойынша, Сирия аумағында террорлық ұйымдар қатарында 4500-5000-ге жуық ресей

азаматтары қатысуда. «Аджнад «әл-Кавказ», «ахрар-ар-шам», «джейш әл-Мухаджирин-уал-Ансар» лаңкестік топтар қатары ресейлік азаматтардан құралған. 2015 жылы халқының басым көпшілігі сүнниттік сенімді ұстанатын Сирияға Солтүстік Кавказ халықтарынан құралған әскери полицияның жіберілуі сүнниттік араб елдерінің көңілінен шығу мақсатын көздейді. Дегенмен, шииттік (алавиилік) билік басқаруындағы Сирияға қолдау көрсетуші Ресейдің сүнниттік араб елдерінен толық қолдау табуы қиын да күрделі мәселе.

Қорытынды

Заманауи Ресейде мемлекет пен дін қатынасы зайырлы негізде жүзеге асуда. Ресейде діндарлық пен діни сана ұлттық руханият және дәстүрге деген құштарлықты көрсетеді. 2017 жылы желтоқсанда Левада-орталық жүргізген сауалнама бойынша әлемдік тарихтағы орыс халқының айрықша рөліне сауалнамаға қатысқандардың 64 % сенеді. 1992 жылы бұл 13% құраған, яғни бес есе өскен. Сауалнамаға қатысқандардың 50% Ресейді – ұлы держава деп санаса, 82% ұлы державалықты сақтауды қалайды [10]. Мемлекет дәстүрлі діндердің қоғам өміріндегі атқаратын әлеуметтік қызметін айқындауға, әсіресе православтық мәдени дәстүрге ерекше көңіл аударады. Бұл елдегі мемлекет және дін қатынасының өзекті тұстары: ар-ұждан бостандығын қамтамасыз ету, жана діни ағымдардың және оккульттік-мистикалық ілімдердің таралуы, сыртқы діни ықпалды тежеу механизмдерін жетілдіру, діни фанатизм көрінісі, клерикалдардың қоғамдық-саяси өмірге белсене араласуы, өнер мен шығармашылық туындыларына діни сараптама жасау, діндарлық пен ұлтшылдықтың қабысуы, деморализация, әлеуметтік бағдарсыздық, ұлттық сананың діни негізінің өсуі, православтық құндылықтардың қоғамдық-саяси өмірге ықпалының өсуі, діни экстремизмнің қылмыстық әлеммен байланысы, ғылым мен діннің үйлесімдігін теологиялық тұрғыдан айқындау, апологеттік позицияның күшеюі, аймақтардағы діни экстремизмнің көрінісі, діндарлықтың сандық және сапалық тұрғыдан өзгеру көрінісі, қоғамдық пікір қалыптастыруда клерикалдар ықпалының артуы. «Бүгінгі Ресейде Патриарх пен Президент, жоғары шіркеулік билік пен тиісті министрліктер арасында сұқбат орныққан. Тікелей сұқбат нәтижесінде шіркеу ел мен халық өміріндегі өзекті мәселелерге қатысты өз түсінігін қалыптастыра

отырып, қоғамдық мораль, әлеуметтік өмір, экологиялық мәселелер, ішкі және сыртқы саясат мәселелерінің адамгершілік өлшемі сынды тақырыптарға назар аударады» [12]. Ресейдегі мемлекет және шіркеу қатынасы зайырлы мемлекеттік қағидаға сай іске асуда.

Әдебиеттер

Ерофеев Ю. Национально-культурная автономия или этнокультурное объединение? <http://finugor.ru/en/node/51468>. 5.01.2016.

United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Universal Periodic Review – Russian Federation, 33, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/5CPAGES%5CRUSession4.aspx>.

United States Department of State, International Religious Freedom Report 2012: Russia, at <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2012&dliid=208360#wrapper>.

At <http://www.levada.ru/archive/religiya/kakuyu-religiyu-vy-ispoveduete>. But see a much different total reported from a 2012 survey in the “Atlas of Religions and Nationalities of the Russians,” from the the Research Service “Sreda” at <http://sreda.org/en/arena>, which gives Orthodox belonging to Church at 41 percent and Faith without religion” at 25 percent.

Kremlin.ru. 2.12.2017.

Patriarchia.ru. 2.12.2017.

Ria.ru. 30.11.2017.

Mikhail P. Mtchedlov, Essays on Religious Studies: Religion in the Spiritual and Public Life of Modern Russia (Moscow, 2005), 81.

<https://nefeparhia.ru/news/svyatejshij-patriarkh-kirill/item/5413>.

See Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva, “Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva. Restrictions and Challenges in 2008 on Freedom of Conscience in Russia,” SOVA Center for Information and Analysis, 10 April 2009, <http://www.sova-center.ru/en/religion/publications/2009/04/d15726/>.

Lenta.ru. 21.12.2017.

Sobor. Patriarchia.ru. 1.12.2017.

References

YU. Erofeev: nacional’no-kul’turnaya avtonomiya ili etnokul’turnoe ob’edinenie? <http://finugor.ru/en/node/51468>. 5.01.2016.

United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Universal Periodic Review – Russian Federation, 33, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/5CPAGES%5CRUSession4.aspx>.

United States Department of State, International Religious Freedom Report 2012: Russia, at <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm?year=2012&dliid=208360#wrapper>.

At <http://www.levada.ru/archive/religiya/kakuyu-religiyu-vy-ispoveduete>. But see a much different total reported from a 2012 survey in the “Atlas of Religions and Nationalities of the Russians,” from the the Research Service “Sreda” at <http://sreda.org/en/arena>, which gives Orthodox belonging to Church at 41 percent and Faith without religion” at 25 percent.

Kremlin.ru. 2.12.2017.

Patriarchia.ru. 2.12.2017.

Ria.ru. 30.11.2017.

Mikhail P. Mtchedlov, Essays on Religious Studies: Religion in the Spiritual and Public Life of Modern Russia (Moscow, 2005), 81.

<https://nefeparhia.ru/news/svyatejshij-patriarkh-kirill/item/5413>.

See Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva, “Alexander Verkhovsky and Olga Sibireva. Restrictions and Challenges in 2008 on Freedom of Conscience in Russia,” SOVA Center for Information and Analysis, 10 April 2009, <http://www.sova-center.ru/en/religion/publications/2009/04/d15726/>.

Lenta.ru. 21.12.2017.

Sobor. Patriarchia.ru. 1.12.2017.

¹Н. Мұқан , ^{1*}С. Билекен 

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: mukan.nurzat@gmail.com

^{1*}әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: bilekensandibek@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ НАСИХАТТАЛУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада исламтану және дінтану саласына қатысты ақпараттық технологиялардың Қазақстан аумағындағы діни экстремизмнің таралуына әсері, күші қарастырылады. Қазақстанның қазіргі кездегі діни сауаттылық жағдайына жасалған талдау діни мәліметтерді ақпараттық технологиялар көздерінен алудың қауіптілігіне тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұста ел қауіпсіздігі үшін діни мәліметтерді ақпараттық технологиялар арқылы сенімсіз қайнаркөздерден алуға болмайды деген пікір білдіруге болады. Сонымен қатар, бүгінгі күнгі ақпараттық технологиялар арқылы экстремизмнің насихатталуы күн арта өзекті мәселелер қатарына айнала бастағандығы сөз болады. Зерттеу кезінде келесі нәтижеге қол жеткізілді: қазіргі таңда адамдар кез келген ақпарат алу үшін ақпараттық технологиялардың көмегіне жүгінеді. Бірақ әлеуметтік желілердегі және сайттардағы ақпараттардың барлығының бірдей қауіпсіз әрі сенімді емес екендігіне көз жеткіземіз. Интернет арқылы тексерілмеген діни мәліметтерді алу қоғам үшін өте қауіпті жағдай және қауіптілігін қазіргі уақытта көрсетіп келе жатыр. Барлық ақпарат көзі жаппай интернет аймағына көшіп жатқан мына уақытта кез келген ақпарат алушының деструктивті діни ағымдардың құрығына тап болу ықтималдығы өте жоғары. Ақпарат алу барысында діни-ақпараттық сайттардың қауіпсіздігіне көз жеткізіп алу – ел қауіпсіздігіне тиімді.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, діни экстремизм, терроризм, веб-сайт, діни құндылық, әлеуметтік желілер.

¹N. Mukan, ^{1*} S. Bileken

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: mukan.nurzat@gmail.com

^{1*}Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, *e-mail: bilekensandibek@gmail.com

Preaching of Religious Extremism through Information Technology in Kazakhstan

Abstract. In this article impact and power of information technology was discussed on spreading religious extremism in territory of Kazakhstan which is related with religious and Islamic studies. An analysis based on research about religious knowledge helps us to come to a concrete conclusion. Based on research we can state that in fact to keep religious stability and security it is not secure at all to get information about religion from internet through information technology. Indeed, we tried to emphasize spreading religiously extreme information through information technology has been increasing nowadays. At the end of this research we came to this conclusion: today's people get most of information from internet. However, not all of sources and information are completely safe and reliable. Religious unverified information taken by society from the Internet is dangerous, and nowadays it is dangerous. It is highly possible to be trapped by destructive religious movements while all the information sources were being digitalized. It is so crucial to make sure about information on religious issues and it is necessary for national security.

Key words: information technology, religious extremism, terrorism, web site, religious values, social networks.

¹Н. Мукан, ^{1*}С. Билекен

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Қазақстан, г. Алматы, e-mail: mukan.nurzat@gmail.com

^{1*}Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Қазақстан, г. Алматы, *e-mail: bilekensandibek@gmail.com

Распространение религиозного экстремизма в Казахстане через информационные технологии

Аннотация. В данной статье рассматриваются сила и влияние информационных технологий, касающихся исламоведения и религиоведения, на распространение религиозного экстремизма

на территории Казахстана. Анализ современного состояния религиозной грамотности Казахстана позволяет сделать выводы об опасности получения религиозных данных из источников информационных технологий. В этом случае можно сказать, что для безопасности страны религиозную информацию нельзя получать через информационные технологии от ненадежных источников. Кроме того, сегодняшняя пропаганда экстремизма посредством информационных технологий изо дня в день становится все более актуальной проблемой. Во время исследования достигнуты следующие результаты: в настоящее время люди обращаются к помощи информационных технологий для получения любой информации. Но мы убеждаемся, что вся информация в социальных сетях и сайтах не является одинаково безопасной и надежной. Религиозная непроверенная информация взятая обществом из интернета является опасной, и в нынешнее время проявляет свою опасность. Когда речь заходит о средствах массовой информации, о всех источниках информации, весьма вероятно, что любой получатель информации будет уязвим к опасным и разрушительным религиозным тенденциям. Надежность религиозных информационных сайтов в процессе получения информации выгодна для безопасности страны.

Ключевые слова: информационные технологии, религиозный экстремизм, терроризм, веб-сайт, религиозные ценности, социальные сети.

Кіріспе

XXI ғасыр – техника, технология және ақпарат алмасу ғасыры. Еліміз бәсекеге қабілетті елдердің қатарына қосылуға барынша еңбек етуде. Соның барысында баршамыз күнделікті өмірде технологияларды, ақпарат алмасу құралдарын және әлеуметтік желілерді қолданудамыз. Бірақ бұл технологиялар пайдасымен қоса зиянымен де келді. Осы технологияларды қолдануда адам өміріне келетін зияндардың бірі – діни экстремизм.

Жаңа ақпараттық технологиялар адамдар арасындағы байланысты жеңілдетіп, өз пікірін білдіруге жаңа мүмкіндіктер ашты. Соның арқасында адамдар басқа елдегі адамдармен оңай қарым-қатынас жасай алатын болды. Бұрын мұндай қатынастар көптеген айлар сапар шегуді қажет етсе, енді бірнеше секундта жүзеге асатын болды. Кез келген діни ұйымдар жаһандық жүйеден өздері жайлы айта алады. Бір жағынан ақпараттық кеңістікте экстремистердің, фанатиктердің, жалған миссионерлердің басқа діндегілерге жауластықпен қысым көрсететін немесе тіптен барлық дінге сенуші адамдарды мазақ ететін лаңкестер мен соғыс жаршыларының дауысы қаттырақ естіледі (ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты 2011, 109 б.).

Осы мақаланың мақсаты – еліміздегі ақпараттық технологиялар арқылы діни экстремизмнің насихатталу деңгейін анықтау. Зерттеу барысында Қазақстанда болған террористік актілер туралы талқылайтын боламыз. Сондай-ақ діни экстремизмнің таралу себептерін талдаймыз.

Зерттеу жұмысының мақсаты – ақпараттық технологиялар арқылы діни мағлұматтар қалай насихатталып жатқандығын анықтау және интернет арқылы діни ақпараттар алу қауіпті ме деген

сұраққа жауап іздеу. Зерттеудің тақырыбы – діни экстремизм және ақпараттық технологиялар. Бұл – қазіргі уақыттағы өте маңызды тақырыптардың бірі. Себебі бүгінгі күні өмірдің әрбір саласы өз жұмысын жеңілдету үшін ақпараттық технологияларды белсенді түрде пайдаланады. Діни экстремизм де ғаламтор желілерінде ашық насихатталу үстінде. Осы зерттеулердің соңында діни экстремизмнің алдын алу жолдарын табуға тырысамыз.

Зерттеу жұмысының әдістемесі

Бұл тақырыпты және қоғамдағы жағдайды талдау үшін біз surveymonkey.com сайты пайдаланып, жастар арасында сауалнама жүргіздік. Сондай-ақ, біз тақырыбымызға қатысты нақты деректерді жинау үшін trends.google.com сайты пайдаландық.

SurveyMonkey – 1999 жылы Райан Финли негізін қалаған сервистік компания ретінде онлайн-сауалнама жасауда бұлтқа негізделген бағдарламалық қамтамасыз ету. Компания деректерді талдауды, іріктеуді, бұрмалауды жоюды және деректерді көрсету құралдарын қамтитын ақысыз, бейімделген сауалнамаларды, сондай-ақ ақылы негіздегі бағдарламалардың жиынтығын ұсынады.

Google Trends – әлемдегі әртүрлі аймақтардағы және әртүрлі тілдердегі іздеу сұрауларының жалпы көлеміне байланысты нақты терминді қаншалықты жиі іздегендігін көрсететін Google іздеуіне негізделген қоғамдық веб-бағдарламасы.

Нәтижелері мен талқылау

XXI ғасыр – саяси-әлеуметтік жағдайдың жақсарып, экономика мен жаңа технологияның

қарыштап дамыған уақыт. Бұл кезең сонымен қатар шешімін табуы керек өзіндік мәселелерге де толы. Сол өзекті мәселелердің бірі барша әлемді алаңдатып отырған, кез келген орта мен қоғамға үлкен қауіп төндіруден таймайтын экстремисттік ұйымдар және олардың қаруы күшті идеологиясы болып отыр.

Экстремизм (лат. *Extremus* – «шеткі») – адамның басқа түсініктерді, сенімдерді, дәстүрлер мен құндылықтарды қабылдамауға түрткі болатын белгілі бір сенімдер мен шектен тыс радикалды көзқарас жолын ұстануы (Рымбек Ізғали 2013 ж.).

«Экстремизм» сөзінің ең жақын синонимі – «радикализм». Бұл сөздің басқаша баламасы дінде немесе мінез-құлықта қалыпты деп есептелген деңгейдің ауытқуы. Экстремистер – жалпы түрде тәртіпті мойындамайтын, оған бағынбайтын, шектен шыққан іс-әрекеттерімен ерекшеленетін адамдардың бір тобы (Затов Қ.А., Исмаил Н.О. 2016ж, 125 б.).

XXI ғасырдың соңғы жылдарында діни ұғымдар мен сенімдерге негізделген діни экстремизм әлем бойынша таралып, қанатын кең жайып келеді. Діни ілімнің кейбір қағидаларын бұрмалай отырып барынша өз мүдделеріне пайдалану – діни экстремистік топтар мен ұйымдарға тән қасиет.

Терең теологиялық тұрғыда талдауды қажет ететін кейбір діни сұрақтар мен мәселелер бойынша жіберілген қателіктер әлбетте бұрыс көзқарас пен ортаның қалыптасуына алып барары сөзсіз. Діни білім мен діни сананың төмендігі салдарынан белгілі бір адамдар тобынан діни экстремистік ұйымдардың пайда болып, қоғамға зиянын тигізуге себеп болуда (Затов Қ.А., Исмаил Н.О. 2016, 126 б.).

Жаппай технологиялану және ғаламторға жылдам қосылу мүмкіндігі жасалған ғасырда, кең ақпараттық мүмкіндіктер жағдайында жастарға кейде діни немесе басқа қажетті идеяны дұрыс таңдау қиынға соғады (Қайрат Лама Шариф 2013, 24 б.).

Күнделікті өміріміз технологияға тәуелді болып қалған мына заманда адамдар діни мағлұматтарды ақпараттық технология құралдары арқылы алып жүр. Дегенмен, олардың көпшілігі діни ақпараттарды сенімді адамдардан немесе тексерістен өткен кітаптардан алып жүрген жоқ. Көпшілік ақпарат көзі ретінде діни сайттарды жиі қолданып жүр. Сауалнама барысында қойылған сұрақтар – бұған дәлел. Осы сауалнамаға қатысқандардың 2/3-сі діни ақпараттарды көбінесе веб-сайттардан ала-

тындығы анықталды. Сұрақтарға жауап бергендердің 58%-ы аптасына 1-3 рет сайттардан діни ақпарат алады екен. Мемлекеттік және рухани қауіпсіздікке қатысты тағы бір маңызды мәселе – діни-экстремистік және лаңкестік топтардың ақпараттық кеңістігіне шектеу қою үшін діни бағыттағы ғаламтор-ресурстарына бақылау жүргізу.

1900-дан астам сайтқа талдау жүргізіліп, соның нәтижесінде заңға қайшы идеялары анықталған 45 шетелдік ғаламтор ресурсының Қазақстан аумағында таратылуына тосқауыл қою жөніндегі тиісті сот шешімдері шықты.

2013 жылдың бірінші тоқсанында 500 сайттың жұмысына талдау жасалып, оның ішінде заңға қайшы ақпараттарды қамтыған 20 ғаламтор ресурсы жөніндегі материалдар прокуратура органдарына жіберілді (Қайрат Лама Шариф 2013,10 б.). Бұл ақпараттар ел аумағында ақпараттық технологиялар арқылы әртүрлі саяси және діни экстремистік топтардың өз идеялогияларын еркін таратып жатқандығын аңғартады.

Сауалнамаға қатысушылар ақпараттық технологиялар діни құндылықтардың дамуына үлес қосуы мүмкін деп санайды. Олардың 33%-ы діни құндылықтарды насихаттаудағы ақпараттық технологиялардың маңыздылығы жоғары, 33%-ы орташа деп санаса, ал 33%-ы төмен деп санайды екен. Егер де осы құралдар арқылы діни құндылықтарымызды дұрыс насихаттай білсек, жастардың діни экстремистік ұйымдарға қосылып кетуінің алдын алған болар едік.

Сауалнамаға жауап берушілердің көпшілігі экстремистік топтардың өз идеяларын ақпараттық технологиялар арқылы насихаттау деңгейі орташа деп санайды (3-сурет). Діни білімді веб-сайттар арқылы алу біз үшін қауіп төндіретіндігі де сұраққа жауап беру барысында анықталды.

Бұдан басқа, 2013 жылдың бірінші тоқсанында мемлекеттік органдардың сұратуы бойынша 30 ғаламтор ресурсының мазмұнына дінтану сараптамасы жүргізілді, оның ішінде құқыққа қайшы сипатқа ие материалдары бар 17 сайтқа жүргізілген дінтану сараптамасының қорытындылары шешім қабылдау үшін прокуратура органдарына жолданды. Сондай-ақ, сайттарға орналастырылған 34 материалдың мазмұнына дінтану сараптамасы жүргізілді (Қайрат Лама Шариф 2013,51 б.).

Сауалнаманың нәтижелері адамдардың көпшілігі діни ақпараттарды веб-сайттардан алатындығын көрсетті. Сайттардың кез келген адамға

қолжетімділігін атап өткен жөн және діни білімі таяз адамдардың экстремистік ақпараттар алу қаупі өте жоғары.

Келесі талдауды Google trends арқылы Қазақстан Республикасы территориясында «Қазақстандағы терроризм» мәтіні бойынша ең көп қай кезде ізделгендігі анықталды. Ел аумағында осы сөзді youtube, google және басқа да іздеу жүйелерінде ең көп 2011 жылдың қараша айында ізделінген. Бұл жағдайдың себептері мынадай: Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейінгі ең алғашқы террористік жағдай осы уақытта болған еді.

2011 жылдың 31 қазанында Атырауда екі рет террористік шабуыл болды. Алғашқы жарылыс прокуратура, ұлттық қауіпсіздік комитеті мен облыстық әкімдіктің жанында болды. Лаңкестер орын алған жерде қаза тапты. Қазақстан Республикасы тарихында Атыраудағы оқиғалар тұңғыш рет террорлық акт ретінде танылды.

Кейін «Халифат сарбаздары» лаңкестік тобы жарылыстар үшін жауапкершілікті өз мойнына алды. Атыраудағы шабуылға қатысқандардың барлығы бірнеше күннен кейін қамауға алынды. Бір жылдан кейін экстремистер «терроризм» бабы бойынша сотталды.

Содан кейін Алматыда 8 қарашада екі полиция қызметкерін өлтірген бес шабуылшы қаза тапты. Экстремистер қалада террористік шабуылдарды жоспарлаған.

Лаңкестік шабуыл 2011 жылдың 12 қарашасында Тараз қаласында болды. Полицияны өлтіріп және ұлттық қауіпсіздік комитетінің ғимаратына шабуыл жасаған террорист алдын ала дайындалған болып шықты. Лаңкестің алты сыбайласы екі аптадан кейін ұсталды (*Юлия Яскевич 2016 ж.*). Бұдан басқа да Ақтөбе және Астана қалаларында да аталған жағдайлар болды.

Алматы, Ақтөбе, Астана, Атырау, Тараздағы оқиғалар тізбегі Қазақстандағы экстремизм мен терроризм мәселесін тез арада өзекті қылып жіберді. Экстремистердің қоғамға жат қылықтары, құқық қорғау органдарымен шыннайы қарулы қақтығыстары еліміздегі бүлдіргіш күштердің қызметінің жана сатысын көрнекі түрде көрсетіп берді. Жұмыс жасаудың қазіргі заманғы технологиялары қарым-қатынас әдістемесі, әлеуметтік желілер, медиа-аспаптар және т.б. белсенді қолданылып жатқандығының көрінісі анық байқалып тұр (*Мадина Нұрғалиева 2011 ж., 58 б.*).

Демографиялық статистикаға сүйенсек бүгінде Қазақстандағы 14 пен 29 жас аралығындағы

жастардың үлес салмағы халықтың жалпы санының 27,8%-ын, яғни 4,5 миллионнан астам адамды құрайды. Олардың 700 мыңнан астамы – студенттер. Бұл ретте ауылдық жерлердегі 46%-ды құрайтын жастарға қарағанда 56%-ды құрайтын қала жастарының саны көптеу.

Әлеуметтік тұрғыдан есею шағында жастар көбіне біз үшін жат ықпалды күштердің алдында әлсіздік танытады. Әсіресе жастар діни экстремизм мен терроризм субъектілері тарапынан жасалған идеологиялық шабуылдардың алдында қорғансыз болып келеді.

Ең әуелі кез келген діни ұйым өздерінің ағетациялық жұмыстарын діннен хабары жоқ, яғни діни түсінігі төмен адамдардан бастайды. Олар кімдер? Олар әрине – жастар. Соның нәтижесінде экстремизм мен терроризм идеологтары дінді пайдаланып, діни шешендіктің ерекше әдістерін қолдана отырып, халықтың белгілі бір топтарының ой-санасына теріс ықпал ете білді. Көп жағдайда әлеуметтік белсенділігімен ерекшеленетін, идеологиялық ықпалға тез түсетін қоғамның ерекше тобы саналатын жастар теріс пиғылды діни насихаттық қызмет үшін ыңғайлы нысанаға айналды (*Затов Қ.А., Исмаил Н.О. 2016 ж., 131 б.*).

Осы орайда, еліміздегі діни экстремизмді болдырмау және оның алдын алу үшін шешуші қадамдар жасау қажет. Олардың ішінде мынадай жұмыстарды атқарған жөн: жастардың білімін жетілдіруге, мәдени өмірге, спортқа және бос уақытты өткізудің басқа да пайдалы түрлеріне қатысуына кең мүмкіндіктер жасау, еңбекпен және жұмыспен қамту саласындағы жастар үлесін арттыру, осыған орай жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің мониторингісін ұдайы жүргізіп отыру, жастардың баспана мәселесін шешуге көмек көрсету, қазақстандық қоғамдағы отбасы құндылықтарын дәріптеу, жас отбасыларды мемлекет тарапынан қолдауды күшейту, Қазақстандағы қоғамдық жағдайды тұрақсыздандыруға тырысатын кез келген экстремистік көріністерге жастардың қарсы тұра білуі үшін ақпараттық алдын алу жұмыстарды күшейту, жасөспірімдер мен жастардың дін, ар-ұждан саласындағы біліміне қатысты сұрақтарына жауап іздеу мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында ақпараттық-насихат жұмыстарын жүргізу керек. Осы ұсыныстарды жүзеге асыру жолына мүдделі және уәкілетті барлық органдар мен ұйымдарды тарту қажет (*Затов Қ.А., Исмаил Н.О. 2016 ж., 129 б.*).

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері діни ақпарат таратудың ақпараттық технологиялар арқылы жоғары деңгейде насихатталып жатқандығын көрсетіп отыр. Осының себебімен адамдар ақпараттардың сенімді емес көздерімен жиі кездесіп қалады. Бұл – адамдардың діни экстремизмге тап болуының себептерінің бірден-бірі. Сондықтан, кез келген діни ақпарат алар кезде ең алдымен оның сенімді екендігіне көз жеткізіп алуымыз керек.

Жастардың дін саласында да дұрыс бағыт-бағдар алуы негізгі басымдық беретін мәселеге айналып отыр. Әр нәрсенің пайдалы және зиянды тұстары болады. Мәселен, интернетті білімді, қабілетті арттыру мақсатында пайдаланудың маңызы зор. Жасыратыны жоқ, қазір көпшілік жастар заманауи ақпараттық

құралдары мен интернет желілері арқылы Ислам жайлы мағлұматтарды өз бетінше алуға. Бәзбірі біздің қоғамға сәйкес келмейтін өзгеше пәтуаларды ұстануда. Оның дұрыс-бұрыстығына мән беріп, байыппен қарамастан өзгелерді де соған шақырып, бүлік салып жүр. Ал Исламда бүлік шығару – адам өлтіргеннен де ауыр күнә екендігі белгілі. Соның салдарынан белгілі бір ұлтқа, жекелеген адамдарға еліктеушілік, тек соның ғана айтқаны дұрыс деп, қалғанын бұрысқа шығарып, шектеулі сана қалыбына түсе бастағаны жасырын емес. Бұл жағдайлардың бәрі мұсылмандардың дамуына, дінді заманауи жеткізуде, еліміздің бірлігі мен ынтымағына айтарлықтай кедергі келтірері анық. Мұның кесірі көп отандастарымыздың Ислам дініне үрке қарауына себеп болуда (Ержан Малғажыұлы 2013 ж., 27 б.).

Әдебиеттер

Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудегі дәстүрлі діндердің рөлі: Әдістемелік материалдар жинағы. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2011.

<https://en.wikipedia.org/wiki>

Рымбек Изғали. Діни терминдер мен ұғымдардың анықтамалығы. – Астана: Мәдениеттер мен діндердің халықаралық орталығы, 2013.

Затов Қ.А., Исмаил Н.О. Қазіргі заманғы радикалдық идеялар мен әрекеттердің қайнарлары мен себептері. Философиялық және қоғамдық-гуманитарлық журнал // Адам әлемі 2 (68), 2016.

Қайрат Лама Шариф. «Мемлекет және дін» Қазақстан Республикасы Дін істері агенттігінің журналы, № 2 (25), 2013.

Ержан Малғажыұлы. «Мемлекет және дін» Қазақстан Республикасы Дін істері агенттігінің журналы, № 2 (25), 2013.

Юлия Яскевич. Самые громкие теракты в истории современного Казахстана. URL: <https://www.ktk.kz/ru/news/video/2016/06/06/69931/> (06.06.2016)

Нұрғалиева Мадина «Қазақстандағы діни экстремизм сын-қатері: қарсы тұруға дайын болу». Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудегі дәстүрлі діндердің рөлі: Әдістемелік материалдар жинағы. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия және саясаттану институты, 2011.

References

Ekstremizm men terrorizmge karsy areket etudegi dastyrlı dinderdin roli: Adistemelik materialdar zhinagy – Almaty: KR BGM GK Filosofiya zhane sayasattanu instituty, 2011.

<https://en.wikipedia.org/wiki>

Rymbek Izgali. Dini terminder men ugymdardyn anyktamalygy. – Astana: Madenietter men dinderdin halykaralyk ortalygy, 2013.

Zatov K.A, Ismail N.O. «Kazirgi zamangy radikaldyk ideyalar men areketterdin kainerlary men sebepteri». Filosofiyalyk zhane kogamdyk- gumanitarlyk zhurnal Adam alemi 2 (68), 2016.

Kairat Lama SHarif. «Memleket zhane din» Kazakstan Respublikasy Din isteri agenttiginin zhurnaly, № 2 (25), 2013.

Erzhan Malgazhyuly. «Memleket zhane din» Kazakstan Respublikasy Din isteri agenttiginin zhurnaly, № 2 (25), 2013.

YUliya YAskevich, Samye gromkie terakty v istorii sovremennogo Kazahstana. URL: <https://www.ktk.kz/ru/news/video/2016/06/06/69931/> (06.06.2016)

Madina Nurgalieva. «Kazakstandagy dini ekstremizm syn-kateri:karsy tyrufa dajyn bolu». Ekstremizm men terrorizmge karsy areket etudegi dastyrlı dinderdin roli: Adistemelik materialdar zhinagy – Almaty: KR BGM GK Filosofiya zhane sayasattanu instituty, 2011.

Қ.Қ. Рахимжанов, ^{1*}Д.И. Шалқыбасов

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.
e-mail: kalzhan_88@mail.ru

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ЖАРАТУШЫ ҰҒЫМЫН БІЛДІРЕТІН АТАУЛАР

Аңдатпа. Аталған мақалада қазақ поэзиясындағы жаратушы ұғымын білдіретін атаулар қарастырған. Атап айтқанда, Тәңір, Алла, Хақ, Құдай сияқты атаулардың біздің діни жыраулар поэзиясында қалай көрініс тапқанына сипаттама жасалды. Қазақ жыраулар шығармашылығында жаратушы сипатын беретін атаулардың ішінде кең көлемде қолданылғаны – Тәңірі/Тәңірі сөздері. «Тәңірі» сөзі түркі тілдерінде өте ертеден қолданылып келе жатқан көне сөз. Сонымен қатар Хақ лексемасы да біршама кең түрде көрініс тапқан. Тәңірі сөзінің синонимдері – Алла, Құдай, Құдірет, Жаратқан, Жаратушы, Жасаған, Жасаған ием, Ие, Раббы, Хақ. Бұл сөздердің айтылуы басқа болғанымен лексикалық мағыналары бірдей, яғни мәндес сөздер болып табылады. Сонымен қатар, бір ескерер мәселе, XV–XVI ғасыр аралығындағы жыраулар поэзиясында Алла болмысының жеткізілуі көне түркілік Тәңір сөзімен келеді. XVII ғасырдан ежелгі түркілік Тәңірі сөзін парсының «Құдай» арабтың «Алла» сөздеріне алмастыра бастағанын біз жыраулар поэзиясында жаратушы сөздердің қолданысынан көреміз. Исламтанушы ғалым Смайыл Сейтбеков: «Адамзат тарихына көз жүгіртіп қарайтын болсақ, ең алғашқы қауымдық құрылыстан бастап, бүгінгі күнге дейін өмір сүрген барлық қауымдар бүкіл әлемді жаратқан Жаратушы Жаппар Иеге сеніп, өз танымының шама-шарқынша құлшылық еткен» – деп діни тұрғыдан ғылыми пікір айтады. Қазіргі ғалымдар арасында түріктердің діни қалай атанғаны, оның негізгі жүйесі қандай, бұл дін бе әлде сол кездегі діни-наным сенім ба деген сұраққа әлі толық жауап берілмеген.

Түйін сөздер: Тәңір, Құдай, Алла, Поэзия, Түркілік, Ғалым, Раббым.

¹K.K. Rakhimzhanov, ^{1*}D.I. Shalkybassov

¹L.N.Gumilev Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan,
e-mail: kalzhan_88@mail.ru

Names Used to Express Term “God” in Kazakh Poetry

Abstract. This article introduces names used to express term “God” in Kazakh Poetry. It describes the role of Tengri, Allah, Lord, God and other names in poets’ religious poetry as well. The most popular words expressing “God” in Kazakh poets’ works are Tenri/Tengri. The word “Tengri” has been existing in Turkic languages since ancient times. The word “Lord” has also been widely spread. The words “Allah”, “God”, “Mighty”, “Creator”, “Father”, “All-Father”, “Author”, “Owner”, “Master”, “Lord” are synonymous for the word “Tengri”. Despite different pronunciation of these words, their lexical meaning is the same, in other words, they are considered similar words. It is important to note that the ancient Turkic word “Tengi” correspond to the nature of God in poets’ poetry of the XV–XVI centuries. Mentioning «Creator», the substitution of the ancient Turkic word «Tengri» for the Persian word «God» and the Arabic word «Allah» is described in the poets’ poetry of the XVII century. A scientist of Islamic studies Smail Seitbekov says about the religion from a scientific point of view: «Following the history of mankind, starting from the earliest community up to the present day, all people believe in the Creator of the World and worship Him on their own». Today, scientists have not found the exact answer of the origins of the Turkic Religion, its system and whether it is considered a religion or a belief.

Key words: Tengri, God, Allah, Poetry, the Turkic World, scientist, Lord.

¹К.К. Рахимжанов, ^{1*}Д.И. Шалқыбасов

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Сұлтан,
e-mail: kalzhan_88@mail.ru

Слова, раскрывающие понятие «Творца» в казахской поэзии

Аннотация. В данной статье представлены слова, раскрывающие понятие «Творца» в казахской поэзии. Иными словами, описывается роль таких слов, как Тенгри, Аллах, Всевышний, Бог и других, в поэзии религиозных сказителей. Самыми распространенными словами в произведениях

казахских сказителей являются слова «Тенри» или «Тенгри». Слово «Тенгри» применяется в тюркских языках с испокон веков. А также, широко применяется слово «Правитель». Слова «Аллах», «Сила», «Создатель», «Творец», «Отец», «Отец Всей Земли», «Властелин», «Господь», «Правитель» являются синонимами слова «Тенгри». Несмотря на разное произношение этих слов, их лексическое значение одинаково, другими словами, они считаются схожими. Также важно отметить, что древнетюркское слово «Тенгри» соответствует образу Бога в поэзии сказителей XV-XVI веков. Упомянув «Творца», переход древнетюркского слова «Тенгри» на персидское слово «Бог» и арабское слово «Аллах» приводится и в поэзии сказителей XVII века. Ученый-исламовед Смайыл Сейтбеков высказывается о религии с научной точки зрения: «Прослеживая историю человечества, начиная с первобытного общества до сегодняшнего дня, все люди верят в Творца Мира и по-своему поклоняются Ему». Сегодня ученые не нашли точного ответа на вопрос о происхождении тюркской религии, ее системы и о том, является ли она религией или верованием.

Ключевые слова: Тенгри, Бог, Аллах, поэзия, тюркский мир, ученый, Всевышний.

Кіріспе

Қазақ елі тәуелсіздікке қол жеткізгелі өз тарихымызды жаңаша жазуға мүмкіндік алдық. Жалпы қазақ халқы оның ішінде жыраулар поэзиясында тәңіршілдік, яғни «Тәңір» деген атау көп кездеседі. Тәңір – байырғы түрік халықтарында аспандағы құдайдың аты. Бұл ұғым Хунну (Сюн-ну, Гун) дәуіріне дейін орнығып (б.з.б. III ғасырға дейін) кейіннен осы көшпелі ұлы дала империясының идеологиясына айналып кейінгі түркі империяларына да идеологиялық алтын қазығы болғанын тарихтан білеміз. Исламтанушы ғалым Смайыл Сейтбеков: «Адамзат тарихына көз жүгіртіп қарайтын болсақ, ең алғашқы қауымдық құрылыстан бастап, бүгінгі күнге дейін өмір сүрген барлық қауымдар бүкіл әлемді жаратқан Жаратушы Жаппар Иеге сеніп, өз танымының шама-шарқынша құлшылық еткен» [1,116] – деп діни тұрғыдан ғылыми пікір айтады. Қазіргі ғалымдар арасында түріктердің діні қалай атанғаны, оның негізгі жүйесі қандай, бұл дін бе әлде сол кездегі діни-наным сенім ба деген сұраққа әлі толық жауап берілмеген.

Негізгі бөлім

М. Қашқари сөздігінде тәңірі сөзінің 1) «құдай»; 2) «аспан»; 3) «ұлы» деген үш түрлі мағынасы берілген [2, 87 б.]. Ал В. Радлов «Опыт словаря тюркских наречий» еңбегінде «тәңірі» сөзі үш түрлі таңбаланады: таңры, таңгры және теңірі. Бұның алғашқы екеуі неміс тілінде Gott «құдай» деген бір ғана мағынамен, ал көне түркінің тәңірісі әрі «der Himmel (аспан)», әрі «Gott (құдай)» деп аударылған [3, 24 б.].

Қазақ қоғамында бір жаратушыға арналған ұғымдар мен сөз тіркестері көбіне: Алла, **Тәңірі**, Жаратушы, Ие, Хақ, Жасаған – ие деген мағына кездеседі. Ислам дінінде Бір жаратушы Алланың атауына бір-бір сипаттама берілетінін білеміз!

Қазақ жыраулар шығармашылығында жаратушы сипатын беретін атаулардың ішінде кең көлемде қолданылғаны – **Тәңірі/ Тәңірі** сөздері. «Тәңірі» сөзі түркі тілдерінде өте ертеден қолданылып келе жатқан көне сөз. «Тәңірі» сөзінің ежелден түркі тілдеріне меншікті сөз екендігін ертедегі түркі жазба ескерткіштері мәлімдейді». Көне түркі ілімінде – Тәңір бүкіл әлемді жаратушы жалғыз құдірет, ай, күн, жер, су, от, жұлдыз – жарылқаушы жебеуші тұлғалар, көктігі жалғыз тәңірінің бұйрығын орындаушылар делінеді. Ал жыраулар поэтикасындағы тәңір сөзі – бір жаратушыны білдіріп, Құдай, Алла мәнінде қолданылады. «Ежелгі түркі ескерткіштер тілін зерттеуші А. Махмұтов «тәңірі» сөзі түркі орхон жазуларында көк/аспан және құдай деген ұғымды білдіретінін көрсетеді». [4,92] Демек ежелгі түркілерде «Тәңірі» сөзі көк аспан ұғымын берумен қатар, жаратушы мағынасында да қолданысқа ие. Кейін келе Тәңірі сөзі тек дара мағынада жаратушы атауын беруде ғана қолданылады. Жыраулар мұрасында да Тәңірі сөзі тек Құдай/Алла сөздерінің синонимі ретінде жұмсалған. «Ислам» атты энциклопедиялық анықтамалықта: «Тәңір – бір және мәңгі бар құдірет иесі, бүкіл жаратылыстың бастауы. Тәңір – дәстүрлі қазақ ұғымында Құдай сөзінің баламасы ретінде ауыз әдебиетінде де, жазба рухани мұраларда да кеңінен қолданыс тапқан» [5,466] – деп сипаттаған. Орта ғасырлардағы қазақ поэзиясының өкілі Шалкиіздің:

Жарқыраған беренді
Теңіз етсе **тәңірі етті**;
Жағасына қыршын біткен тал еді –
Жапырағын жайқалтып,
Терек етсе **тәңірі етті**;
Тебінгінің астынан
Ала балта суырысып,
Тепсінісіп келгенде
Тең атаның ұлы едің,
Дәреженді артық етсе **тәңірі етті**, [6,67] –

деп келетін жолдары бар. Шалкиіз жыраудағы Тәңірі сөзін Алла мәнінде жұмсалған. Сонымен қатар бүкіл істің болуы бір жаратушы себебімен екендігін айтылып, таза діни танымды жеткізіледі. Жырау әрбір істің себебі Тәңірі екендігін айтып, таза ислами түсініктен хабар береді. Жиёмбет поэзиясында кездесетін:

Он екі ата Байұлы
Бір тәңірге сыйынды, [6,81] –

деген жолдардағы «бір тәңірі» қолданысы, жаратушының «бір» екендігінен хабар береді. Жалпы жыраулар мұрасында Тәңірі сөзі тілдік тұрғыдан алғанда біркелкі қолданылған. Тек олардың таңбалануында кейбір фонетикалық ауытқулар бар. Мысалы: Тәңрі/Тәңірі.

Жыраулар поэтикасында Тәңірі сөзі ислами түсінік шеңберінде түрлі мағынада қолданылғандығын Доспамбет жыраудың:

Тәңірінің өзі берген күнінде
Хан ұлынан артық еді менің несібем! – [6,62]

деп келетін жолдарынан да көреміз. Доспамбет жырау Тәңірі жарылқағанда, жаратушы оңғарған күнде, менің күнім ешкімге түспеген еді деген ой айтылады. Ислам дүниетанымында ризық, несібені беретін тек жалғыз Алла екендігі айтылса, Доспамбет те осы ойды түркілік таныммен жыр үлгісіне салып жеткізеді. Тәңірінің кең мағынадағы қолданысы Шалкиіз бабамыздың мұрасынан көре аламыз:

Жалаңаш барып жауға ти,
Тәңірі өзі біледі,
Ажалымыз қайдан-дүр, [6,65] –

деп келетін жыр шумақтары ерліктің сазымен қатар, діни түсінікті, ислами танымнан хабар береді. Себебі, дін Исламда жаратушы бір Алла болса, ажал да Алланың себебімен болатындығы айтылады. Шалкиіз жырау елді ерлікке шақыруы діни таным шеңберінде жүзеге асып отыр. Демек діннің сол кездегі елді ұйытушы функциясын көріп отырмыз. Шалкиіз мұрасынан Тәңірі сөзімен келетін мынадай сөз қолданыстары кездеседі: «Тәңірінің үйі» кебені Ибраһим Халил Алла жасапты», «Тәңірінің үйі бәйтолла, Сұлтан ием, қарсы алдында жасапты!», «Тәңірі жанын алмаса», «Тәңірі өзіне бермесе, Менменсіп жүрген ер жігіт, Кісіден тартып алып жарымас», «Атадан алтау тыдым деп, Салмақтама неменді. Салмақтасаң неменді, Тәңірі тесер төбенді» деп келетін жыр шумақтары таза исламияттан ха-

бар беретін сөздердің қатарына жатады. Мұнда Шалкиіз жырау Тәңірі сөзін араб тіліндегі жаратушы мәнін беретін Алла мағынасында қолданып отыр.

Сонымен қатар, бір ескерер мәселе, XV-XVI ғасыр аралығындағы жыраулар поэтикасында Алла болмысының жеткізілуі көне түркілік Тәңірі сөзімен келеді. XVII ғасырдан ежелгі түркілік Тәңірі сөзін парсының «Құдай» арабтың «Алла» сөздеріне алмастыра бастағанын біз жыраулар поэтикасында жаратушы сөздердің қолданысынан көреміз. Бірақ Тәңірі сөзі қазақ лексикасы қорынан біржола ығысып шыққан жоқ, Алла, Құдай сөздерімен қатар жарыса қолданылғанын Бұқар жыраудың: «Тәңірім салса аузыңа, Жан жолдасың иманды айт», «Ибраһим Халил жасаған, Тәңірім үйі мешітті» деп келетін сөз қолданыстарынан аңғаруға болады.

Тәңірі сөзінің синонимдері – Алла, құдай, Құдірет, Жаппар, Жаратқан, Жаратушы, Жасаған, Жасаған ием, Ие, Раббы, Хақ. Бұл сөздердің айтылуы басқа болғанымен лексикалық мағыналары бірдей, яғни мәндес сөздер болып табылады. Жыраулар поэтикасында жаратушы болмысын беретін жоғарыдағы сөздердің көбі кездеседі. Кең көлемде қолданылған сөздердің қатарына Алла сөзін айтуға болады. Алла – Құдай, Тәңірі сөздерінің баламасы, діни түсінік бойынша: «бүкіл дүниені, адамзатты, жан-жануарды жаратушы – Ие» [5,36]. Алла сөзі қазақ тіліне ислам дінінің таралуымен байланысты арабтардан ауысқан. Жыраулардың қолданысындағы бұл сөздің тұлғасы – Алла. Кейінгі діни әдебиеттерде Алла сөзіне «h» дыбысын тіркестіріп қолдану белең алып келеді.

Кейде Алла сөзіне Тағала сөзі қосарланып, Алла Тағала деп те айтылады. Тағала да араб тілінен ауысқан, ал мағынасы – жаратушы құдірет, ұлы мәртебелі дегенді білдіреді. Н. Оңдасыновтың сөздігінде: «тәғалә Тағала – өте жоғары, өте биік, өте ұлы Алланың тенеуі» [7,42] – делінген. Абай тілі сөздігінде де осы мағына көрсетілген: «Тағала. Жаратушы, ұлы мәртебелі» [8,572]. Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі мағынасы: «ар. зат. діни. Көбінесе, Алла, Құдай, Хақ сөздерімен тіркесіп айтылып, бүкіл дүниені, адамзатты жаратушы деген мағынаны береді [7,601].

Күллі мұсылман елдеріне ортақ қолданыстағы Алла сөзі жыраулар шығармашылығында діни ақпаратты жеткізуде маңызды рөл атқарады. «Ислам энциклопедиясы» атты анықтамалық кітапта Аллаға қатысты: «Құранның мазмұны да, тақырыбы да бір ғана Аллаға сену болғандықтан,

көп құдайлы пұтқа табынушылыққа қарсы тұрған. Алла – жалғыз, оның ешқандай теңдесі жоқ, Алла – мәңгілік, ол тумайды, оны ешкім туған жоқ, оған тең келер ешкім жоқ» [5,36] – деген ақпаратты жеткізеді. Жырау, қолбасы, қазақтың көне жыраулық мектебінің белді өкілі, дипломат. Ақтамберді жырау:

Ат құйрығын сүзіндер,
Аллалап атқа мініңдер,
Хан-талау қылып алыңдар, [6,68] –

деп келетін жолдарды кездестіруге болады. Ақтамбердінің шығармашылығындағы басты бір ерекшелігі – жорық жыры болып келетіндігінде. Яғни, жыраудың халықты жорыққа «Алла» сөзін ұран етіп шақыруынан да осыны көреміз. Қазақ тарихта белгілі жауға жапқанда «Алла» деп немесе «Әруақ» деп атаулап шапқан. Бұның да өзіндік бір сыры бар, себебі қазақта: «Алла ондасын, Әруақ колдасын» – деген жақсы қанатты сөз бар.

Жаратушы болмысын Алла сөзімен жеткізу негізінен Бұқар жырау поэзиясында тиесілі. Мәселен, «**Бірінші тілек тілеңіз, Бір Аллаға жазбасқа**», «**Ей айташы Алланы айт, Аты жақсы құдайды айт**», «**Өтірікті шын қылған, Ол Алланың қызыл көзді пәлесі**», «**Іштегі сыр Аллаға мәлім, Сыртындағы қулығың, Амал емей немене**», «**Алла деген ар болмас, Ақтың жолы тар болмас**» деген сөз тіркестері мен жыр жолдары Бұқар жыраудың шығармаларында көп көрініс тапқан.

Бұқардың жаратушы болмысын беруде негізінен Алла сөзі мен Құдай сөздерін қолданады. Екі жерде ғана «Тәңірі» деп қолданатыны бар. Бұқар жырау поэзиясында жаратушының болмысын беруде араб пен парсы тіліндегі Алла, Құдай деп қолдануын қазақ даласындағы ислам тарихымен тікелей байланыстыра қарастырамыз. Бұқар Бұқара қаласындағы «Көкілташ» медресесінде оқыған діни ақын. Негізгі толғаулары діни тақырыпта болуы да сол себептен. Б.И. Нұрдәулетова «Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі» атты докторлық диссертациясының авторефератында: «Жыраулардың поэтикалық таным дүниесінде діни, мифтік тезаурус бірінші орын алады. Жыраулардың менталды таным дүниесінде Алла туралы діни-философиялық білім басты мәнге ие. Когнитивтік кеңістікте Алланың ирреалды бейнесінің бірнеше когнитивтік құрылымда көрінетінін байқаймыз. «Алла – барлық жаратылыс иесі, сондықтан қандай іс те Алланың

есімімен басталу керек» деген ұғым жыраулардың шығармаларының, арнау, толғауларының Алла атымен басталуынан көрінеді» [9,30] – дейді. Бұқар жырау поэзиясының басы «Бірінші тілек тілеңіз, Бір аллаға жазбасқа», «Ей, айташы Алланы айт», «Айтар болсаң Алланы айт» деп келетіні де сондықтан.

Жыраулар поэзиясында жаратушы болмысын беруде, Алла сөзімен қатар, қазақ қоғамында «**Құдай**» лексемасын қолдану жиі кездеседі. Құдай – бүкіл ғаламды жаратушы, оны билеуші, табиғаттан тыс бір ғана құдірет күш ретінде бейнеленетін, Алла мәнінде жұмсалатын парсы тілінен енген сөз. Жыраулар поэзиясында Құдай сөзімен келетін мынадай жыр жолдары бар: «Ел аман болсын ылайым, Тілегім берді бәрін де, Разымын, *Құдайым!*», «Риза болсаң *Құдайға*, Түзелер сонда ісіңіз», «Жауға қарай аттандым, Жеткіз деп *Құдай* тілекке!», «Жұлдызың туды-ау оңыңнан, Жан біткен еріп соңыңнан, Он сан алаш баласын, Аузыңа *Құдай* қаратып», «*Құдайдың* бергеніне тоймасаң, Ағаш үйде кәуір бар, Көресің сонан теперіш», «Ақтың үйі мешітті, Ақты *Құдай* шешіпті», «*Құдайды* білмес бейнамаз, *Құдайынан* кешіпті».

Қазақтың дәстүрлі сөз қолданысында «Тағала» лексемасы Алла сөзімен ғана тіркесіп келеді. Тек Бұқарда:

Құдайыңа құл болсаң,
Шын жаратқан ұл болсаң,
Құдай тағалам өзі берер несіпті, [6,112] –

деп келіп, бұл дәстүр сақталмаған. Сонымен қатар, жыраудың сөзді «Құдай тағалам ондаса» деп қолданатын тұсы бар.

Қазақ жыраулар поэзиясында жаратушыға қатысты Тәңір, Алла, Құдай сөздерімен қатар Хақ, Жасаған ие, Ақ деген синонимдер де қолданыс тапқан.

Жыраулар шығармашылығында жаратушы болмысын беруде **Хақ** лексемасы да біршама кең түрде көрініс тапқан. Алланың 99 көркем есімінің 52-сі Әл-Хаққу деп аталады. Ол туралы «Ислам энциклопедиялық анықтамалығында»: «Әл-Хаққу – шындық иесі. Хақ тағала әрбір нәрсені өз даналығымен жаратты. Қабірдегілерге есеп беру үшін және жәннат немесе тозаққа жіберу үшін тірілтеді» [5,40] деп түсініктеме берілген. Жыраулар шығармашылығындағы Хақ сөзі осы айтылған діни білімнің мазмұны жеткізген. Мәселен, Асан Қайғыда:

Хақ қасында тұрғанда,
Қыдырдың өзі болғай жарыңыз! [6,61].

Шалкиізде:

Менім досым бар-ды һәр жерде,
Издесем табылмайды тар жерде.
Табылмаса кайтейін,
Мен ісімді **Хакса** тапсырғанмын һәр жерде. [6,69]

Бұқарда:

Хактың жолын күзетпей,
Жамандықты ұққан жұрт. [6,111]

Бұл ойлардан жыраулардың Исламға иман етіп, Хақ сөзін тура мағынасында жұмсағанын көреміз. Сонымен қатар жыраулар шығармашылығында Хақ сөзінің жарыспалы варианты, жаратушы мәніндегі **Ақ** лексемасы да кездеседі.

Оған Бұқар жыраудағы:

Ақтан болды-ау күніңіз,
Арсы менен күрсіге,
Дау таласты үніңіз. [6,118]

Немесе:

Ақтың үйі мешітті,
Ақты құдай шешіпті, [6,130] –

деген жыр жолдары дәлел бола алады. Бұқар жырау Ақ сөзін жаратушы ұғымында (Ақтың үйі мешітті) қолданумен қатар, ауыс мағынада да (Ақты құдай шешіпті) қолданған. Үмбетейдегі:

Әбсінде ғалым жидырып,
Ақ кітабын жайдырып, [6,69]

деп келетін жыр жолдарындағы Ақ лексемасы, заттың түсін білдіретін сын есім ретінде жұмсалып тұрған жоқ, жаратушы мәніндегі Хақ сөзінің жарыспалы варианты екендігін жоғарыда атап өткен болатынбыз.

Жасаған Ие тұлғасындағы жаратушы ұғымын беретін сөз тіркесі Үмбетей жырында ұшырасады. Мұнда Жасаған (жасаушы/жаратушы) лексемасы Ие тұлғасымен тіркесіп, жаратушы мәнінде жұмсалған. Ие лексемасының өзі де жаратушы ұғымын береді. Ол туралы Б. Момынова: «Ие – Құдай, Алла, Тәңірі сөздерімен мағынасы жағынан тең дәрежедегі сөз» – деп түсініктеме береді. Сонымен қатар ғалым Шәкәрімнің сөз қолданысындағы Ие сөзіне қатысты бірнеше мысалдар келтіріп, мынадай қорытынды жасайды: «Әлің келсе, менен қаш, Иең мінсіз; Керексіз қылмайды Иең-дағы; Иеңдей болам деме, Иеңе ұқса; Таба алмай қойды Иесін т.б. Ие сөзі Абай шығармаларында

Жаратушы, Құдай мағынасымен келеді. Екі ақын шығармасында да бірдей мағынасын сақтап жұмсалған Ие сөзінің терминдік мәні сол кезде-ақ қалыптасқаны, яғни бұл сөздің терминдік мағынасы сол кездің өзінде-ақ норма болғаны байқалады» [10,184]. Ал жыраулар шығармашылығында Ие сөзі көбіне ауыс мағынада келеді.

Оны Шалкиіздегі:

Сұлтан *ием*, сен менің
Бармай тапқан қағбамсың! [6,66]
Сұлтан *ием*, жұрт иесі өзінсің [6,70]

Немесе:

Мен *иемді*ң бөрлі ала тасы едім,
Иә, ием, сенің сырың мен білем! [6,74]

Бұқардағы:

Кең Абылай, кең *ием*,
Шұбар-ағаш, құба жон,
Мекен еткен шөлде, *ием*,
Телі менен тентегің
Иіліп алдына келді, *ием!* [6,114]

деп келетін мысалдардан көреміз.

Қазақ әдеби тілінің сөздігінде: «Ие зат. 1. Иеленуші, иемденуші, қожа, қожайын. 2. Меншіктенуші, бастық 3. Діни. Алла тағала, Құдай, Тәңір 4. Сөйлем. Аруақ, періште 5. ауыс. Пір қолданушы, жарылқаушы» [5,197] деп бірнеше мағыналары берілген. Жыраулар шығармашылығындағы **ие** лексемасы осы сөздікте берілген бірінші мағынасында қолданылған.

Жырауларда жаратушы ұғымындағы Ие сөзі тек бір жерде Үмбетейдің сөз қолданысында кездесіп, **Жасаған Ие** тіркесінде келеді:

Сабыр берсін халқына-ай,
Жасаған Ие жар болып,
Бейіште нұры шалқығай [6,104].

Жаратушы болмысын беретін Алла, Хақ, Ақ сөздері – арабтан, Құдай сөзі – парсыдан ауысып, Тәңірі лексемасы көне түркіден қалған жұрнақ болса, таза қазақы танымдағы жаратушы мәнін беретін сөз осы – Жасаған Ие болып табылады.

Қорыта айтқанда жыраулар поэзиясында жаратушы болмысы басты мәнге ие. Жыраулар қолданысындағы жаратушы ұғымын беретін сөздерде Алланың әрбір сипаты берілген. Жаратушы болмысымен байланысты жыр шумақтарында жыраулар діннің қағидаларын, канон-

дарын жеткізеді. Жыраулар поэтикасындағы Тәңір, Алла, Құдай, Хак, Жартушы ие сөздері өз дәуірінің діни мазмұндағы білімнен мағлұмат берумен қатар, ел санасының дінге деген қатысын, діни танымы мен түсінігін айқындап

береді. Жырауларда жаратушы болмысы күллі әлемнің басы, тағдырды белгілеуші, ризық беруші т.б. таза ислами түсінікпен астасып, дін – ел жадына жақын жыр жолдарымен көркем жеткізіледі.

Әдебиеттер

- Сейтбеков С. Иман негіздері. – Алматы: «Көкжиек-Б», 2010. – 116 б.
Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – 676 б. – 87 б.
Радлов В. Опыт словаря тюркских наречий. Том 1. Часть 1. 1893. – 24 б.
Рысбаева Г. Түркі тілдеріндегі «Тәңір» сөзінен туындаған культтік фразеологизмдер // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. №4 (66)-115 б.
Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.
Мағауин М. Алдаспан. – Алматы: «Раритет», 2006 – 312 б.
Ондасынов Н.Д. Арабша-қазақша түсіндірме сөздік. – Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1969.
Абай тілі сөздігі. Қазақ ССР-нің – Алматы: «Ғылым» баспасы, 1968.
Нұрдәулетова Б.И. Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі: филол.ғыл.докт. ...авторефераты. – Алматы, 2008.
Момынова Б. Шәкәрім поэзиясының тілі. – Алматы: «Арыс», 2008. – 170 б.

References

- Seitbekov S. / Iman negizderi. – Almaty: «Kókjiek-B», 2010 – 116 b.
Drevnetúrkski slovár. – L.: Naýka, 1969. – 676 b-87 b.
Radlov V. /Opyt slovará túrkskih narechi. Tom 1. Chást 1. 1893 – 24 b.
Rysbaeva G. /Túrki tilderindegi «Táñir» sózinen týndağan kúltik frazeologizmdер. QazUÝ habarshysy. Filologiya seriasy. №4 (66)-115 b. 5. Islam. /Ensiklopedialyq anyqtamalyq. – Almaty: «Arýna Ltd.» JSHS, 2010.
M.Maǵaýın /Aldaspan. – Almaty: «Raritet», 2006 j-312 b.
N.D. Oñdasynov./ Arabsha-qazaqsha túsendirme sózdiq/. – Almaty: «Qazaqstan» baspasy, 1969.
Abai tili sózdigі. Qazaq SSR-niń – Almaty: «Ǵylym» baspasy, 1968
Nurdáýletova B.I. /Jyraýlar poetikasynndaǵy dúniениń konseptýaldyq beinesi//filol.ǵyl.dokt. ...avtoreferaty. – Almaty, 2008.
Momynova B. /Shákárim poeziyasynyń tili/. – Almaty: «Arys», 2008. – 170 b.

***А. Сарсембаев, Н. Анарбаев, Б. Шайзан**

Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак», Казахстан, г. Алматы,
*e-mail: baraka017@mail.ru

РОСТОВЩИЧЕСТВО В СВЕТЕ РЕЛИГИОЗНЫХ КАНОНОВ ИУДАИЗМА, ХРИСТИАНСТВА И ИСЛАМА

Аннотация. В данной статье рассматривается один из видов торговли – ростовщичество. Это один из наиболее распространенных видов торговли еще с давних времен. Цель данной статьи – довести до читателей, что об этом виде торговле было сказано как в Священном Коране, так и в предыдущих ниспосланиях от Всевышнего Аллаха. Безусловно, это указывает на необходимость уделять внимание на этот вид торговли, который является запрещенным видом купли и продажи. Также в данной работе приводятся ясные доказательства с Торы, Библии и Священного Корана о недозволенности ростовщичества и о степени приносимого вреда в торговле под проценты. Помимо доказательства из Священного Корана, приведено доказательство из Сунны посланника Аллаха (с.а.с) и некоторые взгляды ученых исламского законоположения в понимании хадисов о ростовщичестве, которые дают мусульманам более широкое понимание о ростовщичестве. Как и в других вопросах, ученые высказывали свои взгляды, цель которых – более широко раскрыть понимание о ростовщичестве как для мусульманского общества, так и немусульман. Как было сказано, данный вид торговли был запрещен как иудеям, так и христианам.

Безусловно, данная проблема представляет собой одну из больших тем. Поэтому в данной статье были рассмотрены лишь некоторые стороны проблемы. Конечно, хотелось бы, чтобы читатель обратил внимание на отрицательное влияние ростовщичества как на жизнь каждой личности, так и все общество в целом.

Ключевые слова: ислам, христианство, иудаизм, исламское право, рибба.

*A. Sarsembaev, N. Anarbaev, B. Shaizan

Egyptian university for Islamic culture "Nur-Mubarak", Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: baraka017@mail.ru

Riba in Religious Canons of Judaism, Christianity and Islam

Abstract. Trade is a relationship of people taking from very ancient times and there is no doubt that it will continue as long as humanity exists on this earth. Trade is one of the main interrelations of mankind, and in which the entire segment of the population is involved, without limitation, the age of the traded parties. At the same time, the methods and types of trade transactions are very diverse. One of which is a trade transaction with interests. Which it was forbidden since ancient times of the existence of mankind. Also, the prohibition was warned by the society of people by sending the guides to the prophets from Allah Almighty. But, unfortunately, despite the prohibition of this type of the trade, it is not only to begin to be rejected by people, but, on the contrary, it was distributed very widely among people. Despite the bad consequences befitting people due to trade in usury. Therefore, the purpose of choosing this topic is warn to once again about the dangers of this type of the trade. About which people know themselves and understand perfectly.

Key words: Islam, Christianity, Judaism, Islamic law, riba.

А. Сарсембаев, Н. Анарбаев, Б. Шайзан

«Нур-Мубарак» Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: baraka017@mail.ru

Ислам, иудаизм және христиан діндеріндегі сауда өсімі құқықтары

Аңдатпа. Бұл мақала сауданың пайыздық түрін қарастырады. Бұл ежелгі заманнан бері кең таралған сауда түрлерінің бірі. Осы мақаланың мақсаты, оқырмандарға Құран Кәрімде, сондай-ақ Аллаһ Тағаланың алдыңғы түсірілген қасиетті кітаптарда айтылғандай, бұл сауданың айтылғанын жеткізу. Әрине, бұл сауда саттықтың ислам шариғатындағы тыйым салыну себебінен, осы түріне назар аудару маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ, бұл жұмыста осы сауда түрінің жеке бас пен қоғамға да зиян келтіретін мөлшері туралы Таурат, Інжіл және Құран Кәрімнен нақты

дәлелдер келтірілген. Құран Кәрімде келтірілген дәлелдермен қатар Аллаһ Елшісінің (с.а.у.) сүннетінен және ислам құқығы ғалымдарының пайыздық сауда туралы хадистерді түсінудегі кейбір көзқарастары келтірілген. Бұл мұсылмандарға пайыздық сауда туралы кеңірек түсінік береді. Ислам шариғатындағы басқа мәселелері секілді, ғалымдар пайыздық сауда турасындағы пікірлерін, мұсылман қоғамы және басқа дін өкілдері кеңірек түсіну үшін білдірді. Жоғарыда айтылғандай, яһудилерге және христиандарға сауданың бұл түріне тыйым салынған. Әрине, бұл күрделі мәселе болған себепті, ауқымды еңбек талап етеді. Бірақ осы мақалада пайыздық сауда жайында қысқа түрде баяндалады. Оқырмандар пайыздық сауданың әр адамға және бүкіл қоғамға кері әсерін тигізетіндігіне көңіл бөлгенін қалаймыз.

Түйін сөз: ислам, христиандық, иудаизм, ислам құқығы, риба.

Введение

Торговля – это взаимоотношения людей, берущие свое начало с очень глубокой древности, и нет сомнения, что они продолжатся до тех пор, пока человечество будет существовать на этой земле. Торговля является одним из основных взаимоотношений человечества, в котором задействованы все слои населения, без ограничения возраста торгующихся сторон.

В тоже время способы и виды торговых сделок очень разнообразны. Одним из них является торговая сделка под проценты, которая была запретной еще с давних времен существования человечества и о запрете которой были предупреждены общества людей посредством ниспослания руководств пророкам от Всевышнего Аллаха.

Но, к сожалению, несмотря на запрет этого вида торговли, оно не только не стало отвергаться людьми, но, наоборот, очень широко распространилось среди людей, несмотря на плохие последствия, постигающие людей из-за торговли в ростовщичество.

Поэтому цель выбора данной темы – еще раз предупредить о вредности такого вида торговли, о котором сами люди знают и понимают прекрасно.

Представление о ростовщичестве как о социальном явлении, связанном с выдачей денежных или материальных ссуд в рост (под проценты и т. п.), известно с самой глубокой древности. Считается, что первые ростовщики действовали еще до возникновения денег, когда ссуды давались и возвращались натурой зерном, мукой, скотом.

В Англии в 1341 году на ростовщическую деятельность налагался запрет светских властей, во Франции – в 1312 году. В Пизе Постановлением городской общины ростовщикам запретили проживать в городе, судьям – выслушивать их жалобы, а гражданам – давать им приют (Платон, Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. – М., 2003. С. 605–608).

На Руси ростовщичество считалось преступлением против заветов божьих, им в основном занимались пришлые люди, что нередко заканчивалось для них плачевно. Так, в Киеве весной 1113 года разразилось народное восстание, в результате которого разгромили дома евреев-ростовщиков, взимавших огромные проценты, а также занимавшихся скупкой и перепродажей по спекулятивным ценам продуктов широкого потребления.

После этого восстания Владимир Мономах был вынужден ввести Устав, резко ограничивающий сумму процента, выплачиваемого по кредиту (не более 20 процентов в год). Фактически ростовщичество рассматривалось как паразитическое предпринимательство, запрещалось и всячески осуждалось.

Церковное предание о ростовщичестве

Многие традиционные религии, такие как христианство, иудаизм и ислам, осуждают ростовщичество. В самой Библии в ряде текстов содержатся запреты на занятие ростовщичеством, да и святые отцы обличали его в своих проповедях – к примеру, святители Иоанн Златоуст и Василий Великий. Священные каноны под угрозой извержения из сана строго запрещают членам клира отдавать деньги в рост.

Итак, Библия однозначно осуждает ростовщичество, понимая под ним предоставление займодавцем ссуды заемщику на условиях уплаты за это вознаграждения. Размер вознаграждения при этом значения не имеет.

В Библии ссудный процент называется *нешех* (Исх. 22:24; Втор. 23:20), *тарбит* или *марбит* (Втор. 25:36–37). Относительно дачи в рост в Библии содержатся следующие предписания: «Не отдавай в рост брату твоему ни серебра, ни хлеба, ни чего-либо другого... иноземцу отдавай в рост, а брату твоему не отдавай в рост...» (Втор. 23:20–21); «Если дашь деньги займа кому-нибудь из народа Моего, бедному при тебе, то не будь притеснителем его, не налагай на него

роста» (Исх. 22:24); «Если брат твой обеднеет и придет в упадок у тебя, то поддержи его, пришелец ли он или поселенец, чтобы он жил с тобой. Не бери от него роста и прибыли... серебра не давай ему твоего в рост, и хлеба твоего не отдавай для прибыли» (Лев. 25:35–38).

Хорошо характеризует сложившееся положение обедневших израильтян пророк Неемия: *“Мы должны отдавать сыновей наших и дочерей наших в рабы, и некоторые из дочерей наших уже находятся в порабощении. Нет никаких средств для выкупа в руках наших; и поля наши и виноградники наши у других”* (Неем. 5:5).

Это когда люди из-за невозможности платить свои долги под проценты, вынуждены были давать своих сыновей и дочерей тем, у кого брали долги в рост.

В Торе говорится: «Не давай в рост народу моему, и брату твоему, но давай инородцу в рост».

Поэтому, у иудеев можно давать долг под проценты другим, помимо евреев.

Отсюда можно понять, о недозволённости продажи под проценты. Если продажа под проценты была бы дозволенной, зачем тогда запрещалось ростовщичество между самими евреями, но дозволили ее с другими, помимо евреев.

Поэтому исламские ученые высказались о том, что данный стих был переделан самими евреями.

Ведь если что бы ни было запретным для людей от Всевышнего Аллаха, не может быть, что данный запрет касался только некоторых или отдельных людей, при этом не касался других.

Ведь тогда здесь теряется справедливость и равноправие между людьми, которых не было и не будет в отношении людей со стороны их Создателя. Ведь все, что ниспосылалось от Аллаха, являлось только истиной.

Но по словам раввинов-евреев, в христианской Европе были закрыты все двери для работы всем иудеям, и потому они вынуждены были заниматься ростовщичеством, к которому они сами относились ненавистно и которое было единственным спасением для них.

Но в тоже время некоторые еврейские раввины запрещают давать в долг под проценты и другим народам, помимо евреев.

Все банки Израиля имеют документы от раввина Израиля, запрещающие давать деньги под проценты. Это когда каждый клиент, берущий ссуду, приходя в банк, должен подписывать документ, называемый «Хетор ИСК или Шутафут». Это документ партнерства между банком

и клиентом банка. То есть, в банке клиенту говорят: «Мы с тобой партнеры в бизнесе». В договоре прописывается, что процент, который берет банк с клиента, это оплата за обслуживание этого партнерского договора.

Так как человек, взявший долг в банке, для малого и среднего бизнеса, или чтобы открыть магазин или купить дом, он получает прибыль, из-за чего должник должен оплатить сверху взявшего долга.

Но если клиент берет деньги только для нужды, то некоторые иудейские ученые говорят, чтобы банк не брал проценты от должника.

Это когда люди из-за невозможности платить свои долги, взявшие под проценты, вынуждены были отдавать своих сыновей и дочерей тем, у кого брали долги в рост.

Греция занималась ростовщичеством с древнейших времен, также давала в кредит и одалживала зерно.

Именно Греция породила ипотеку, как долговое свидетельство о залоге земли, и стала рабовладельческой империей, т.к. простой народ закладывал самих себя.

Ф. Энгельс в своих сочинениях пишет: *“Ни одно законодательство позднейшего времени не бросает должника столь жестоко и беспощадно к ногам кредитора-ростовщика, как законодательство Древних Афин и Рима”*.

О ростовщичестве также сказано в законах советского времени.

Ростовщичество – предоставление денежных ссуд под очень высокий процент, в более широком смысле извлечение незаконной имущественной выгоды путем заключения кабальной сделки с потерпевшим. Поскольку ростовщичество обычно приводит к разорению и закабалению должника, оно запрещено в большинстве стран мира. В том числе законом УК РСФСР 1926 г. (Большой юридический словарь. – М.: Инфра-М. А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских, А.Я. Сухарева. 2003).

В Священном Коране сказано: «Аллах дозволил торговлю и запретил лихоимство» (Сура ал-Бакара а. 275) .

Взаимоотношения между людьми играют огромную роль в жизни людей, и правильное осуществление его так же является подчинением по законоположению ислама. Одним из видов взаимоотношений между людьми с давних времен являются торговые соглашения как между личностями, так и между странами.

Ростовщичество или продажа под проценты в настоящее, как и в далекие времена, время

сильно распространено между людьми, и об этом было сказано в Торе, Библии, Коране, и в законах различных государств о его запрещенности. Это не удивительно, ведь свидетелями этому были и есть сами люди до настоящего времени.

Слово ростовщичество на арабском языке – الربا – Ар-Рибаа.

Ар-Рибаа было и остается одним из важных вопросов во взаимоотношениях между людьми.

Как было сказано выше, ростовщичество – это торговля под проценты. Безусловно, о нем сказано многое. Но в данной статье напомним о влиянии торговли под проценты, и насколько отрицательно это влияет на человека, и что сказано в Священном Коране.

Всевышний Аллах предупреждает об устрашающих последствиях тех, кто занимается торговлей под проценты.

Ведь оно оценивается как поедание человеком имущества своего брата, без его дозволения. Так же это добывание дохода без каких-либо действий или работы. Как говорят ученые в области экономики: «Деньги не рождают денег». Здесь имеется в виду, что деньги должны добываться непосредственной работой (действиями) человека.

Конечно, данное высказывание можно понять и в обратном смысле: деньги увеличиваются с вложением тех же денег в какое-то прибыльное дело. Безусловно, это будет верным вложением, когда человек вкладывает свои деньги на осуществление какого-то дела, и вместе с тем, непосредственно занимается им.

Но ростовщичество не имеет такого смысла. Это когда прибыль поступает без каких-либо действий, вследствие чего происходит нанесение вреда как для личности, так и общества в целом, что доставляет множество проблем, которые мы видим в повседневной нашей жизни. Когда люди берут деньги под проценты и не могут затем расплатиться с долгами, в результате порождается множество проблем как в семье, так и в обществе. Вплоть до того, когда человек идет на крайности. Иногда для решения данной проблемы вмешивается и само государство. Как произошло недавно в Казахстане, когда было издано решение о помощи государства в погашении долгов сотни тысяч граждан страны.

Также возникновение инфляции связано с распространением ростовщичества.

Под поеданием имущества другого понимается то, что, когда человек, взявший в долг под проценты, не может расплатиться в свое время, вследствие чего ему накручиваются проценты, которые он должен будет оплатить по обоюдной

договоренности. Внешне это выглядит правильным. Но если смотреть с его внутренней стороны, то человек, взявший долг, отдает проценты одолжившему без каких-либо на это причин. Тем более при прохождении большего времени проценты будут расти, что, в свою очередь, еще больше затрудняет должнику возврат долга, и это может длиться долгие годы. В результате это может привести к проблемам как у должника, так и у его семьи и др. Вследствие этого ислам запрещает ростовщичество, и тот рост, который берется сверх одолженных денег, будет со стороны кредитора – поедание имущества другого, которые должник добывает своим трудом, и это заработанное должно оставаться у него самого.

Но те, которые заинтересованы в развитии ростовщичества, говорят, что рост сверх долга – это из-за того, что человек взял в долг, посредством которого он зарабатывает и получает прибыль. Поэтому он должен вернуть долг с процентами из своего заработанного имущества.

Но они не учитывают того, что должник может не заработать ничего, а наоборот, может обанкротиться. Также человек может взять деньги в долг для непосредственной нужды как пропитание, но будет возвращать с процентами.

В настоящее время люди, чтобы расплатиться с долгами, взятыми в банке, из-за невозможности возврата берут деньги в других банках. Или же, покупая автомобиль через банк, и при невозможности оплаты вовремя, банк забирает автомобиль. Безусловно, все это происходит только из-за непослушания руководства Всевышнего Аллаха теми людьми, которые дают и берут под проценты. Ведь если человек берет долг у другого лица или банка по причине нужды, должен будет возратить с ростом. Это показывает о низости нравственного уровня людей, при котором не проявляется милосердия, но проявляется жесткость в отношении к другому.

Внешне кажется, что одно лицо помогает другому лицу, когда человек берет долг под проценты в банке. Но, с другой стороны, это есть зарабатывание денег запретным на это путем. Вследствие этого, когда взявший в долг будет опаздывать в оплате долга, ему станут накручивать сверху такие надбавки, что должник естественно впадает в очень трудное положение, в котором не будет ему никакой пощады.

Ведь все, что происходит по причине самого человека, как, например, начиная с различных стихий, катастроф, различных преступлений, или же, когда новорожденного ребенка оставляют на улице. Несмотря на эти свои действия, в

конечном счете человек ищет крайнего, кто виноват в его деяниях. Ведь человек всегда считает себя правым во всем, что показывает, когда не считает себя виноватым и ищет крайнего. Безусловно и такое может случиться, но не часто.

Ведь Аллах Всевышний сказал: «Любое бедствие постигает вас лишь за то, что приобрели ваши руки, и Он прощает вам многое» (Сура Аш-Шура а. 30.).

Смысл данного аята: «О люди! То, что постигло вас, или ваших близких, или ваших имуществ, от бед в этой жизни, это по причине ваших преступлений и наказанием от Аллаха для вас, за этот грех, между вами и между вашим Господом. Но также ваш Господь прощает многое из ваших поступков» (Тафсир Аттобарий т. 10 стр. 952-54).

Безусловно, здесь может возникнуть вопрос, что было бы, если не было прощено большинство поступков людей.

Это свидетельствует о том, что Аллах Всевышний Милостивый и Милосердный.

Но человек, давая долг другому человеку, проявляет в отношении должника жесткие условия, приводящие порой к его гибели.

Также Посланник Аллаха(с.а.с.) сказал: «Не заденет потомков Адама(а.с.) стембель дерева и не споткнутся ноги, и не дрожание артерий, только по причине его грехов. Но многое из них прощено» (Аль-Байхаки в Ашшагби 9815. Тобарани в Аль-Аусат 8407.)

Поэтому Всевышний Аллах, создавший человека, знает лучше, что является благом для человека, и то, что может привести к ущербу. Человек верующий должен задуматься в своих действиях.

В этом вопросе изначально неперемнную роль сыграло упорство (настойчивость) западного влияния из-за их непризнания законоположений ислама, основывающееся на ниспосланные Всевышним Господом.

Как известно, в 2008 году было обострение экономического кризиса в Европе и Азии. Так как страны взаимосвязаны в экономическом отношении друг с другом, результатом которого стало банкротство банков и компаний. Хотя надо отметить, что экономические отношения между странами в своей основе должны развивать экономику.

Об этом предупреждает (предостерегает) Всевышний Аллах: «Аллах уничтожает ростовщичество и преумножает милостыню. Аллах не любит всяких неверующих грешников» (Сура Бакра а.276).

Так же в переданном от ибн Масуда (р.а.) хадисе от посланника Аллаха(с.а.с.) сказано: «Если распространится прелюбодейние и ростовщичество в какой-либо местности, Аллах накажет их» (Передал в своей книге хадисов Абу Иагли).

В следующем хадисе посланник Аллаха (с.а.с.) сказал: «Если распространилось ростовщичество, его последствия будут для всех» (Ахмад, ибн Маажуху)

Однако надо отметить, что многие экономисты запада остро подняли вопрос о необходимости применения исламской системы экономики, которая является свободной от ростовщичества, о котором свидетельствует нижеследующее:

Большие экономические издания начали призывать в экономических журналах о применении исламской системы экономики, которые до этого печатались только в маленьких брошюрах. Так в журнале парижского «Челленджер», глава которого Юфис Фансун написал и редактировал свои труды относительно данной темы:

А) Издал исследования, указывающие на важность взаимодействия с исламским законоположением относительно торговли для спасения экономики. Также объяснил о замене европейской банковской системы на исламскую банковскую систему.

Б) Подал письмо в правительство и в Парламент Ирландии о разрешении применения и достижения большей доли в сотрудничестве, по исламскому законоположению. Так же Министр финансов сказал: о внесении предложений законодательной инициативы для разрешения выполнения взаимоотношений в кредитовании и выпуск векселей (облигаций), используемых в исламе; долги будут независимы от ростовщичества в соответствии с исламскими банковскими и торговыми правилами (Журнал «ал-Мужтамаа ал-Каунияту» колич 1889. изданное 13 – 19 февраля 2010 г.).

В том числе, Юфис Фансун издал множество других своих исследований о ростовщичестве. Отсюда видно, что разумные люди понимают негативность ростовщичества, несмотря на их вероисповедания.

В основе всех религий запрещена торговля под проценты.

В книге толкование «Ал-Манар» ученые ислама по поводу стиха «Не давай в рост народу моему, и брату твоему, но давай инородцу в рост» отмечают, что данное писание было переписано и изменено.

Это говорит о том, что Тора и Библия были переписаны самими людьми, и их разновидности

ность достигает большого количества. Но в отношении Священного Корана, где сказано: «Мы ниспослали Коран, и Мы его обережем» (Сура Маида а. 48).

И как мы знаем, что в Священном Коране нет изменений, даже одной буквы.

Это доказывает, что Священный Коран был ниспослан для всего человечества, и все люди должны руководствоваться им.

Поэтому запрет о ростовщичестве касается всех людей без исключения.

В действительности, некоторые посланники строго порицали и запрещали людям заниматься ростовщичеством, и это не ограничивается потомками Ираиля. Например: как сказал Дауд (а.с.) в пятом «Забуре»: «Не давай серебро под рибаа, и не бери взятки от невинного».

Так же слова Сулеймана (а.с.) в писаний «Притча» (Образец), глава 28, стих 8 «Бедные милостивее вместе взятые, чем богатство путем риба и прибыли».

Нет в этих писаниях ничего удивительного, ведь все посланники доводили до людей от Всевышнего Создателя Его ниспослания, которые указывают только то, что является благом для людей, и в этом нет сомнений у верующих.

Безусловно, об отмене предыдущих ниспосланных книгах свидетельствует Священный Коран: «Мы ниспослали тебе Писание с истиной в подтверждение прежних Писаний».

Так же в аяте сказано: «А также за то, что они брали лихву, хотя она была запрещена им, и незаконно пожирали имущество людей. Для неверующих из них, мы приготовили мучительные наказания» (Сура Ан-Ниса а. 161).

В другом аяте сказано: «Ты видишь, многие из них быстры в грехах и вражде, и пропитание незаконным путем. Воистину несчастны в том, что они совершают в своих делах» (Сура Маида а. 62).

Ученые исламского фикха о некоторых причинах, касающихся ростовщичества

Ростовщичество означает увеличение.

В исламском законоположении ростовщичество означает договоренность между торгующими сторонами на сверхприбыль в процессе обмена товаров. Когда при торговой сделке ставится условие одному из договаривающихся сторон об оплате сверху цены товара, то это условие не является дозволенной нормой в исламском законоположении относительно данной сверхприбыли (Мултаки ал-Абхар стр. 149. Табиин ал-Хакоик

шарх Канз Аддакоик 4/85 глава 3/94. Шарху Ма-жаллату ал-Ахкам ал-Адалиату ли Мухаммад Холид ал-Атасий стр. 442).

То есть, все, что будет сверх цены обмениваемого имущества, без причины на эту сверхприбыль.

Ростовщичество может быть в обмене единичного (одного вида) товара на другой товар (Карорат муктамар ал-Бухус ал-Исламияту ал-Кохироту 1975 г.). То есть, если товары будут разными, то будет дозволенным завышение цены за товар.

Это обмен товарами, который не соответствует нормам ислама в торговой сделке.

Также ростовщичество происходит в случае отсрочки оплаты за товар в назначенное время (Хаашияту ал-Бажурий 1/257), и завышение сверх цены в определенных вещах или неоплата во время торгового соглашения соглашения (Ал-Мугни 4/3. Аррудату Арробия маа Хашияти ли Абдуррахман ал-Наждий 4/490. Фатху 4/396).

Ученые исламского законоположения единогласно высказали о недозволённости ростовщичества как в большом, так и в малом количестве.

Доказательства из Священного Корана и Сунны: в Священном Коране сказано: «Дары, которые вы преподносите от ростовщичества, чтобы приумножить их за счет имущества людей, не приумножатся у Аллаха. Приумножен для вас буде зякат, который вы раздаете, стремясь к лику Аллаха» (Сура Рум а 39.).

То есть, то, что вы преподнесли от вашего имущества ради ростовщичества для увеличения ваших имуществ, не удвоится у Аллаха. Так как тот, кто дал из своего имущества другому лицу, без желания достичь награды Аллаха, и который добыл это недозволённым путем.

Но если человек дал милостыню ради Аллаха, это имущество будет увеличено у Аллаха, и для них награда, воздаяние и увеличения его имущества.

Поэтому имущество, которое было добыто недозволённым путем как ростовщичество, не может быть здесь наградой.

Так же в Священном Коране сказано: «Те, которые пожирают лихву, восстанут, как восстает безумный, кого дьявол поверг своим прикосновением. Это потому, что они говорили: «Воистину, торговля подобна лихоимству». Но Аллах дозволил торговлю и запретил лихоимство. Если кто-нибудь из них после того, как к нему явится увещание от его Господа, прекратит, то ему будет прощено то, что было прежде, и его дело будет в распоряжении Аллаха. А кто вернется

к этому, те станут обитателями Огня, в котором они пребудут вечно. Аллах уничтожает лихву и приумножает пожертвования. Аллах не любит всяких неверующих грешников» (Сура Бакара а275).

В этом аяте Всевышний Аллах извещает о тяжелом положении тех, кто торгует с процентами как в мирской жизни, так и в день суда, и они восстанут обезумевшими от побоев.

Слово «пожирают» означает того, кто продает и покупает путем ростовщичества. Так же смысл слова «пожирать» – самая основная цель, в добытом имуществе без права на это.

Тот, кто занят процентной торговлей, будет как безумный в мирской жизни, даже если он будет делать вид спокойного человека. Так как сильное желание и алчность делают его слепым. В судный день так же будет оживлен в состоянии безумного в наказание ему, и также будет опозоренным и ненавистным на месте сбора людей. Причиной всему является то, что те люди, которые занимаются ростовщичеством, сделали торговлю и ростовщичество одной вещью. То есть ростовщичество такая же торговля, как и обычная торговля. Поэтому они считают ростовщичество основной торговой ветвью.

Но Всевышний Создатель уничтожит (удалит) ростовщичество и приумножит милостыню.

Всевышний Аллах сказал: «О те, которые уверовали! Бойтесь Аллаха и не берите оставшуюся часть лихвы, если только вы являетесь верующим. Но если вы сделаете это, то знайте, что Аллах и Его Посланник объявляют вам войну. А если вы раскаетесь, то вам останется ваш первоначальный капитал. Вы не поступите несправедливо, и с вами не поступят несправедливо. Если должник находится в трудном положении, то дайте ему отсрочку, пока его положение не станет лучше. Но дать милостыню будет лучше для вас, если бы только знали» (Сура Бакара а. 278 – 280).

То есть, бойтесь вашего Господа в том, что вы делаете, и оставьте имущества, добытые путем лихоимства, если вы уверовали в действительности. Иначе Аллах и Его Посланник объявят вам войну, и нет у вас мощи в этом. Но если оставите ваши проценты, то вам останется первоначальный капитал, без излишков и недостатков. Но если они перейдут к тому, что у Аллаха, это почтительнее и лучше, если вы поступите в своих делах с хорошими намерениями. Вместе с тем они получают большую награду и будут прощены и помилованы.

Так же в Священном Коране сказано: «О те, которые уверовали! Не пожирайте лихву в многократ-

но умноженном размере и бойтесь Аллаха, - быть может вы преуспеете» (Сура ал-Имран а. 130).

В этом аяте те, которые уверовали, были предупреждены о том, чтобы впредь не занимались ростовщичеством, как во время невежества.

Перед приходом ислама, если человек брал в долг, и не мог возвратить его в договоренное время, тогда он говорил кредитору: «Отсрочь время возврата долга, я тебе возвращу с излишком». По этой причине был ниспослан этот аят.

Смысл слов «Не пожирайте лихву в многократном размере», как передал Юнус от ибн Уахаб от ибн Зайд сказавший, – «Мой отец сказал: «Ростовщичество было во время невежества, путем удвоения долговой расплаты, и с прохождением времени как год и больше, этот рост также увеличивался. Если тот, кто одолжил, говорил: «Расплатись сейчас или вернешь с излишком». Если у должника было чем расплатиться, он отдавал его. Но если у него не было, чем расплатиться, тогда долг оставался на следующий год, при этом увеличивался долг, который нужно было возвратить».

Например, если человек брал годовалого верблюда, то должен был вернуть в следующем году двухгодовалого верблюда, если не смог вернуть верблюда, то должен будет вернуть трехгодовалого, и затем четырехгодовалого. То есть по прохождении времени возраст верблюда увеличивался. «Так же если человек взял в долг сто дирхамов, и не мог вернуть вовремя, то через год должен был вернуть двести дирхамов, и в последующем году четыреста дирхамов» (Тасир Ат-тобари т.3 стр. 289).

Слова «Бойтесь Аллаха, – быть может вы преуспеете» означают, что верующим надо повиноваться в том, что было приказано вам, и также сторониться того, что запрещено вам. Результатом чего будет награда как в мирской, так и в последующей жизни.

В Священном Коране сказано: «За то, что иудеи поступали несправедливо, и многих сбивали с пути Аллаха. Мы запретили им блага, которые были дозволены им. А также за то, что они брали лихву, хотя она была запрещена им, и незаконно пожирали имущество людей. Для неверующих из них Мы приготовили мучительные страдания» (Сура Ан -Ниса а. 160 - 161).

В данном аяте мы видим, что недозволенность процентной торговли существовала еще с давних времен до прихода ислама.

Из-за того, что иудеи поступали несправедливо, было им запрещено то, что было прежде

им дозволенным. Так же они отворачивались как сами, так и сбивали других от повелений Аллаха, изменяли их писание и убивали посланника Аллаха без причин, обвинили Марям(а.с), изменяли смысл слов в ниспосланной им книге, и множество других совершенных несправедливостей. Несмотря на запрет ростовщичества, они продолжали заниматься им и пожирали их (Тафсир Ашшаукани 2/629).

В Священном Коране сказано: «Их постигли унижение и бедность. Они навлекли на себя гнев Аллаха тем, что не уверовали в знамения Аллаха и несправедливо убивали пророков. Это произошло потому, что они были ослушниками и преступали границы дозволенного» (Сура Бакара а. 61).

Доказательства из Сунны о запрете ростовщичества в торговых сделках:

В хадисе от Алкома (р.а.) от Абдуллаха бну Масуда сказавший: «Посланник Аллаха(с.а.с.) проклял того, кто пожирал риба и давший его, писавший и свидетельствовавший его» (Муслим, Ахмад, Тимизи, Аннасаи, Маажажу).

Также Мугира(р.а.) сказал Ибрахиму(р.а.): «Мы сказали то, что слышали. То есть слышали от Посланника Аллаха(с.а.с.)».

Имеется несколько таких хадисов с таким же смыслом:

В хадисе от абу Хурейра(р.а.) от Посланник Аллаха(с.а.с.): «Непременно придет время, когда человек не будет обращать внимание(интерес), как было добыто имущество, от дозволенного или от запрещенного» (Ал-Бухари.).

Также в хадисе, переданном Аннасаи: «Придет время люди будут пожирать риба, но тот, кто не будет поедать риба, его также заденет от риба, даже с пылинки» (Аннасаи, абу Дауд).

В другой версии переданном от Дауда: «Непременно придет время, когда не останется ни одного, кто не пожирал риба, но тот, кто не пожирал риба, его заденет риба в размере с дым».

Безусловно, в современном мире ростовщичество настолько распространилось, что иногда невозможно его определить. Например, невозможно знать, как добывает человек свое пропитание. Поэтому люди могут стать соучастниками путем использования или питания того человека, который занимается ростовщичеством. И таких примеров много.

От Хурейра(р.а.): Поистине, Посланник Аллаха(с.а.с.) сказал: «Сторонитесь семи грехов (мерзости): придавать сотоварища Аллашу, колдовства, убийства, которое запрещено Аллахом, только как с правом на это, пожирание риба, по-

жирание имущества сироты, покидать поле боя с врагом, клеветать целомудренных, верующих женщин в оплошностях» (Согласованный хадис, так же от Абу Дауда и Аннасаи.).

Так же от Сяхлу бну аби Хасмату(р.а.): Поистине, Посланник Аллаха(с.а.с.) сказал: «Сторонитесь семи больших: придавать сотоварища Аллашу, убийства, убежать от наступления врага, поедание имущества сироты, поедание риба, клеветать целомудренных женщин» (Табарани).

От Самрату бин Жундуби (р.а.) сказал: Посланник Аллаха(с.а.с.) сказал «Я видел ночью, пришли ко мне двое мужчин, вывели меня на землю, мы шли, пока не прибыли к реке из крови, где на середине реки стоит мужчина, и другой мужчина, у которого между его руками камни, стоит на берегу реки напротив того мужчины, который стоит в реке. И когда тот, который в реке, хочет выйти, второй мужчина кидает в него камнями, препятствуя ему в выходе из реки, и возвращая его на место. Так продолжалось все время. Я спросил, что это? Они сказали: Тот, кого ты видел в реке, пожирал риба» (Ал-Бухари.).

Множество хадисов о ростовщичестве приводятся в книгах хадисов и фикха.

Одним из которых является хадис от Саид ал-Худрий(р.а.), от посланника Аллаха(с.а.с.): «Золото на золото, серебро на серебро, пшеница на пшеницу, ячмень на ячмень, финики на финики, соль на соль, одно подобно другому из рук в руки, и тот, кто превысил или просит увеличения, будет риба, и будут одинаковы, как взявший и дававший».

Так же в хадисе от Ибадату бну Ассомату (р.а.): продолжение хадиса: «Если товар будет различного вида, то торгуйте как пожелаете, если будет из рук в руки» (Оба хадиса в Сахиу Муслим, в разделе Ассарф. ном. 4034 – 4035 .).

В хадисе указаны шесть вещей, из которого исходят два условия:

Первое – если торговля будет в одном из этих перечисленных видов, должно быть количество каждого из них одинаковым, и нельзя в ней увеличения одного над другим.

Второе – если продажа будет одного из этих видов с другим видом, как например, продажа пшеницы на ячмень, тогда возможно в ней увеличение, однако торговля должна совершиться непременно на месте торговой сделки, то есть нельзя в ней отсрочки, при которой будет ростовщичество. Так как отсрочка приведет к ростовщичеству, которое называется «Риба Аннасияту». *النسيئة* – отсрочка, продажа в долг, в кредит.

Вследствие того, что в хадисе указано только шесть видов товара, ученые разделились в своих взглядах в отношении данного вопроса.

Одна группа ученых придерживается мнения о том, что риба будет только в этих шести вещах, и не будет риба в других вещах.

Данного взгляда придерживаются Ал-Касаний из ханафитов, Зохирия, Тауус, Катада, Дауд, Ашшагбий, Масруук и Усман ал-Бутий (Ал-Мугни ли ибн Кудама 4/124. Умдату ал-Корий ли Айний 5/490.), да будет доволен ими Аллах.

Доказательством их взгляда является аят в Священном Коране: «Аллах дозволил торговлю и не дозволил лихоимство» (Сура ал-Бакара а. 275.).

Поэтому, по их взгляду, ростовщичество ограничено только с этими вещами.

То есть в хадисе говорится об ограниченных вещах, и не имеются в виду все вещи.

Как было передано от абу Жухайфа(р.а.): «Я был свидетелем того, как мой отец купил раба, умевшего пускать кровь, и велел сломать его инструменты. Когда же я спросил его об этом, он сказал: «Воистине посланник Аллаха(с.а.с.) запретил брать деньги за кровопускание и за собаку запретил рабьям зарабатывать на блюде, запретил наносить татуировки другим и делать их себе, заниматься ростовщичеством и брать деньги в рост, и он проклял создающих изображения» (Ал-Бухари, Ахмад).

Другая группа ученых придерживается мнения посредством сравнения «Кияс». Запрещенность не ограничена, только в этих шести вещах.

Поэтому если в других вещах будет иметься такая же причина, как в шести сказанных вещах, торговля будет недозволенной. Доказательством является аят: «Аллах дозволил торговлю, и не дозволил лихоимство».

Данный аят указывает о недозволенности превышения в цене, только если будет на это доказательство о дозволенности. Поэтому, говоря об ограниченном, имеются в виду все виды товаров.

Как известно в исламском законоположении, фетва берется посредством сравнения, то есть «кияса». Вследствие чего, если будет в продаваемой вещи одно из свойств этих шести вещей, торговая сделка считается недозволенной из-за риба.

Значит, путем сравнения «кияс» нельзя будет продавать товар одного вида с увеличением стоимости одного из них над другим, и также нельзя продавать путем отсрочки расплаты за товар

этим же видом товара. Например, пшеницу на пшеницу с превышением веса пшеницы с одной из торгующих сторон, или обмен на отсроченное время.

Поэтому между учеными есть разногласия относительно причины обмена товарами, который приведет к ростовщичество.

По взгляду ученых мазхаба имама абу Ханифы, причиной запрета в золоте и серебре является то, что они оба взвешиваются. Поэтому все, что взвешивается и будет одного вида, приведет к риба.

В остальных четырех видах: пшеница, ячмень, финики и соль взвешиваются путем ал-Кайл. Поэтому все, что взвешивается путем ал-Кайл, и будет одного вида товара, приведет к риба. Об этом так же сказали: имам Ахмад, Ассаурий Аннахий, Аззухрию и Исхак бну Рохияту.

Слово ал-Кайл – الكيل – это мера взвешивания путем определенных сосудов или мешков.

Отсюда следует то, все, что продается путем взвешивания, будет ли оно продуктом или другой вещью как хлопок, шерсть, свинец, железо, мясо, фрукты и т.д., торговля будет из ряда ростовщичества. Так как у ханафитов причиной является вес, и одного вида товара.

Например, если купля и продажа будет ячменя на ячмень, то это приведет к риба при превышении веса одного над другим, или торговая сделка в которой обмен товарами будет осуществлен на отсроченное время, даже если разные вещи – будет риба. Например, продажа фиников на ячмень.

Но если торговая сделка будет разных видов товаров, как ячмень на пшеницу и при этом один из них перевесит другой, сделка будет дозволенной, если обмен произойдет непременно во время сделки, перед тем как разойдутся торгующие стороны.

Но маликиты и шафииты в остальных четырех вещах, сказанных в хадисе, разделились по трем взглядам:

А) Имама Малик сказал: причиной является то, что они (пшеница, ячмень, финики и соль), продукты питания и одного вида, которые могут храниться долгое время. Поэтому продажа одного вида с перевесом над другим приведет к риба. Как например: пшеница, рис, ячмень, зерновые. Также по взгляду маликитов, не дозволена продажа вещей, которые представляют собой добавку к продуктам питания, как например: жир, масло, уксус, мед. Также производить обмен с одним из видов этих товаров.

Не будет рыба в вещах, не являющихся продуктами питания, и не хранящихся фрукты как абрикос, яблоко. Так же, будучи продуктом, но не подлежаща к хранению – гранат, арбуз, овощи (Ал-Иажмуа 9. стр. 391 – 393. Шарху Муслим 4/194 . Хашияти ал-Бужурий 1/257 – 258. Бидаяти ал-Мужтахид 2/126).

Надо отметить, что яблоко хранится долгое время.

Б) Имам Шафии в своем новом фетве сказал: причиной является то, что продукты питания, приправы, и продукты в виде лекарств для лечения и другое. Так же, зерновые, приправы, фрукты, овощи, пряности, сладости, масло, жир, и т.д.

Так же равносильно продукты будут взвешиваемыми или не подлежащие к взвешиванию. Нельзя продавать одну гранату на два гранаты, или одно яйцо на два яйца. Так же нельзя продавать вещи, применяемые в качестве лекарства, как имбирь и тому подобное, если одно будет превышать другое.

По взгляду шафиитов рыба – это обмен одной вещи на другую вещь во время сделки, не входящей в нормы законоположения ислама (имеется в виду взвешивание как на весах, так и в сосудах) или с отсрочкой обмена как одного или обеих вещей.

Отсюда следует, что у шафиитов причиной в недозволенности продажи является то, что, если вещь будет пищей, или продовольствием, которое изначально выращивалось и затем торговалось как продукт питания для человека, и так же питанием для животного. Но если продукт питания будет предназначен абсолютно только для человека, то в его продаже рыба будет безоговорочно. Если же продукт будет предназначаться только для животного, то при его обмене не будет рыба.

Данного мнения придерживаются ибн Мазур, и это один из взглядов имама Ахмада.

Обе стороны приводят в доказательство относительно продуктов питания следующее:

1 – В Священном Коране сказано: «О те, которые уверовали! Не пожирайте лихву в многократном умноженном размере» (Сура ал-Имран а. 130.).

По взгляду имама Ахмада и ибн Мунзира, смысл аята охватывает все виды продуктов питания. Так же еда, это обязательное качество, для продуктов питания, и оно является первой причиной.

2 – От ибн Омара(р.а.) сказал: «Посланик Аллаха(с.а.с.) запретил торговлю «Ал-Музабана»: когда человек продает плоды финика

путем взвешивания, или обменивает гранату на изюм путем взвешивания или продажи урожая на продукты путем взвешивания, запретил от продажи всего сказанного» (Хадис – согласованный).

Причиной запрета в том, что они являются продуктами питания, и в том, что они подлежат взвешиванию.

2 – Хадис от Мугмару бну Абдуллах от Нафиин Ассобик, Абдуллах бну Омар слышал посланника Аллаха(с.а.с.): «Питание на питание будучи подобными», и Абдуллах бну Омар сказал: «В то время нашим питанием был ячмень» (Муслим, Ахмад).

Смысл хадиса – при продаже продуктов питания они должны быть одинаковыми в весе и должны обменяться рука в руки во время торговой сделки.

– Еда является основой (поддержка, опора) тела человека и пребывания человека в этой жизни посредством еды. Поэтому место (роль) еды в человеческой жизни является возвышенным.

Из вышесказанного становится ясно то, что питание, являясь основой в человеческой жизни, обязывает человека, чтобы он добывал пропитания дозволенным путем, которое ясно указано в исламском праве, опирающемся на ниспосланный Всевышним Аллахом Священный Коран. То есть человек должен добывать свое пропитание честным путем. Ведь, как известно, лучшей добычей для человека является то, что он добыл своими руками.

В Священном Коране сказано: «О люди! Вкушайте на земле то, что дозволено и чисто, и не следуйте по стопам дьявола. Воистину, он для вас явный враг» (Сура Бакара а. 168.).

Так же в хадисе посланник Аллаха (с.а.с.) сказал: «Человек идущий по земле без еды, с устаревшей одеждой, уставший, и будет просить мольбу о помощи. Не будет его мольба принята, когда у него еда, питье и одежда добыты недозволенным путем». Пропитание, добытое дозволенным путем, играет важную роль и влияет как на здоровье человека, так и на его нравственность.

Поэтому ученые шафииты и другие ученые мазхабов уделяют большое внимание пропитанию человека, который является важным фактором в его жизни. Так же шафииты в доказательство вышесказанного приводят аят из священного Корана: «Сегодня вам дозволено благое, и еда людей Писания дозволено вам» (Сура Маида а. 5).

Так же Айша (р.а.) сказала: «Были месяцы, когда в доме не загоралось пламя для пригото-

ления еды, только питались финиками и водой» (Сура Маида а. 5.).

В) – Имам Шафий в старом фетве и имам Ахмад в одном из взглядов сказали следующее:

Причиной недозволённости торговли относительно питания, которые взвешиваются и одного вида, с условием, что эти два свойства должны быть вместе. Поэтому будет рибa во всех продуктах питания, которые взвешиваются.

Но не будет рибa в том, что не является пищей и не употребляет для питья. Так же если будет продуктом питания, но не взвешивается, как например: яйцо, арбуз, гранат, орехи, овощи, зелень и тому подобное. Также то, что не едят и не взвешивается, дозволено продавать между собой с излишком одного над другим, если обмениваются в процессе торговой сделки. Но не дозволена торговля этими вещами в отсрочку.

В доказательство этому приводят следующее:

1 – Хадис от Мугмару бну Абдуллах от Нафиин Ассобик, Абдуллах бну Омар слышал посланника Аллаха(с.а.с.) сказавший: «Питание на подобное питание».

2 – От Сайд бну Ал-Мусайб сказавший: «Не будет рибa, только как в взвешиваемых вещах, и то что едят и пьют» (Ибн Мажа).

В других вещах причиной ростовщичества является, если товар будет продуктом одинакового вида. Как например - мука на муку и т.д. Это один из взглядов имама Ахмада.

Доказательством является хадис от Мугмару бну Абдуллаха(р.а.): «Поистине посланник Аллаха(с.а.с.) – запретил продавать продукт на продукт, только если они будут неодинаковыми» (Даракутни).

Так как продукты питания являются значимыми в жизни человека, поэтому они играют важную роль в становлении тела человека. Так же цена является основой имущества. Вследствие этого, по взгляду шафиитов, они являются причинами ростовщичества.

Ученые мазхаба имама Ахмада согласны как с ханафитами, так и шафийтами. Но у них есть и третий взгляд по поводу данного вопроса:

«Поистине, помимо золота и серебра, причиной в других вещах должно быть продуктом и взвешиваемым». Поэтому не будет рибa в продуктах, которые не взвешиваются, как например, – яйцо, которое не взвешивается, но продается путем считывания, и подобные считывающиеся продукты.

Так же не относятся вещи, даже если они и взвешиваются, как например: шафран, железо, свинец и т.д. Этому взгляда придерживаются Сайд бну Мусайб (р.а.), также сказал имам Шафий в старом своем взгляде (Муслим в Сахихе. Раздел продажа продуктов ном. 4051).

Доказательством является хадис от Саид бну ал-Мусайб(р.а.) от посланника Аллаха(с.а.с.): «Нет рибa только в золоте и серебре, или то что взвешивается и в том, что пьют и питаются» (ал-Мугни 2/ 130 – 131).

Заключение

Несмотря на все вышеперечисленное, в данной статье о ростовщичестве дано краткое содержание. Подытоживая данную статью, следует сказать, что ислам уделяет большое внимание взаимоотношениям между людьми, которые являются важной составляющей в жизни людей. В частности, о торговле, которая должна осуществляться только в пользу как личности, так и общества. Поэтому основы торговых сделок с точки зрения ислама должны быть дозволенными. Отсюда следует, что торговля вещами, которые приносят больше вреда, нежели пользы, должна быть запрещена. Включая те виды торговли, которые запрещены по законам ислама, одним из которых является торговая сделка – ростовщичество.

Как было сказано выше, в настоящее время продажа под проценты является широко распространенной практикой. Естественно, сразу можно заметить, сколько от нее пользы и сколько от нее вреда. Люди годами не могут расплатиться за взятые в кредит деньги. Выходит так, что человек работает чуть ли не всю свою жизнь на кого-то другого, но не на себя.

Как сказано в Священном Коране: «А также за то, что они брали лихву, хотя она была запрещена им, и незаконно пожирали имущество людей» (Даракутни). В аяте ясно сказано, что процент над долгом является незаконным пожиранием имущества людей.

Отсюда следует, что торговля под проценты – это бездействие одних, и тяжкий труд, и страдания других. Безусловно, такой вывод может нравиться не всем. Но факт остается фактом. Поэтому все религии, в том числе ислам изначально призывали к благу и предупреждали то, что приводит к ущербу.

Литература

- «Аль-Мабсут» Саркаси Мухаммед, издательство «Мактабатуль Шамалия» 700 стр, Бейрут 2007.
«Бодоия Ассиноия» Имам Насай, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 1023 стр, Кайр 2004.
«Аль-Хидаия. Шарху Бидаияти аль-Мубтада», Имам аль-Маргинани, Издательство «Мактабатуль Даруссалам» 980 стр, Кайр 2006.
«Фикху Аль-Муамалат» Мухаммед Зухайли, издательство «Мактабатуль Шамалия» 895 стр, Бейрут 2012
«Хулули лмушкиляти Арриба» Ахмад Ибн Иасир, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 154 стр, Кайр 1997.
«Фикху Аль-Бунук Аль-Исламияту» Исмайл Мустафа, издательство «Мактабатуль Шамалия» 874 стр, Бейрут 2009.
«Аль-Гиш уа Асару фи Аль-Укууд» Юсуф Аскандри, издательство «Даруль Ар Кам» 695стр, Рияд 2004.
«Аль Мажмуа шарх Аль-Махзаб» Сабыр Александри, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 850 стр, Кайр 2010.
«Хашияту ибн Абидин» Ибн Абидин, издательство «Мактабатуль Шамалия» 987 стр, Бейрут 2018.
«Мауахибу Аль-Жалиль» Имам Жалиль, издательство «Мактабатуль Шамалия» 540 стр, Бейрут 2007.
«Татбикату Аль-Урфи фи Аль-Муамалат аль-Малия аль-Муасира дирасати Мукорина» Имам Урфи, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 560 стр, Кайр 2007.
«Аннасат Аггижария» Самарканди, издательство «Мактабатуль Шамалия» 875 стр, Бейрут 2017.
«Аль-Муамалат аль-Малия аль-Муасира» Имам Малия, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 1020 стр, Кайр 2009.
«Фикху аль-Буую уа аль-Истисок» Мухаммед Аскандри, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 875 стр, Кайр 2014.
«Аль-Фикру аль-Иктисодия фи аль-Ислам» Имам Иктисад, издательство «Мактабатуль Шамалия» 452 стр, Бейрут 2001.
«Тafsир Аттобари» Имам Табари, издательство «Мактабатуль Даруссалам» 654 стр, Кайр 2015.
«Аль-Муамалат аль-Малия аль-Муасира» Имам Майдани, издательство «Мактабатуль Шамалия» 462 стр, Бейрут 2018.
«Аль-Муамалат аль-Малия аль-Майсир» Имам Майдани, издательство «Мактабатуль Дарульфикр» 410 стр, Куейт 2018.
«Фатху Аль-Кодир» Асад Майлани, издательство «Мактабатуль Шамалия» 235 стр, Бейрут 2009.
«Макосид Аль-Буую» Имам Закари, издательство «Мактабатуль Омани» 260 стр, Оман 2011.

References

- «Al' – Mabsut» Sarkasi Muhammed, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 700 str, Bejrut 2007.
«Bodoiia Assynoiya» Imam Nasaj, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 1023 str, Kajr 2004.
«Al' – Hidaiya. SHarhu Bidaiyati al'-Mubtada», Imam al'-Marginani, Izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 980 str, Kajr 2006.
«Fikkhu Al' – Muamalat» Muhammed Zuhajli, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 895 str, Bejrut 2012
«Hululi lmushkilyati Arriba» Ahmad Ibn Iasir, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 154 str, Kajr 1997.
«Fikkhu Al' -Bunuk Al' -Islamiyatu» Ismajl Mustafa, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 874 str, Bejrut 2009.
«Al' -Gish ua Asaru fi Al' -Ukuud» YUsuf Askandri, izdatel'stvo «Darul' Ar Kam» 695str, Riyad 2004.
«Al' Mazhmua sharh Al' – Mahzab» Sabyr Aleksandri, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 850 str, Kajr 2010.
«Hashiyatu ibn Abidin» Ibn Abidin, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 987 str, Bejrut 2018.
«Mauahibu Al' – ZHalil'» Imam ZHalil', izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 540 str, Bejrut 2007.
«Tatbikatu Al' -Urfi fi Al' -Muamalat al' -Maliya al' -Muasira dirasati Mukorina» Imam Urfi, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 560 str, Kajr 2007.
«Annasat Attizhariya» Samarkandi, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 875 str, Bejrut 2017.
«Al' – Muamalat a' -Maliya al' –Muasira» Imam Maliya, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 1020 str, Kajr 2009.
«Fikkhu al' -Buyuyu ua al' -Istisok» Muhammed Askandri, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 875 str, Kajr 2014.
«A' -Fikru al' – Iktisodiya fi a' –Islam» Imam Iktisad, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 452str, Bejrut 2001.
«Tafsir Attobari» Imam Tabari, izdatel'stvo «Maktabatul' Darussalam» 654 str, Kajr 2015.
«Al' – Muamalat a' - Maliya al' – Muasira» Imam Majdani, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 462 str, Bejrut 2018.
«Al' -Muamalat al' - Maliya al' - Majsir» Imam Majdani, izdatel'stvo «Maktabatul' Darulfikr» 410 str, Kueit 2018.
«Fathu Al' –Kodir» Asad Majlani, izdatel'stvo «Maktabatul' SHamaliya» 235 str, Bejrut 2009.
«Makosid Al' -Buyuyu» Imam Zakari, izdatel'stvo «Maktabatul' Omani» 260 str, Oman 2011.

¹Н.К. Абдуллаев 

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

КӘЛӘМ СӨЗІНІҢ ЭПИСТЕМОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ КӘЛӘМ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа. Кәләм ілімінің алғашқы пайда болуында діни ұстанымдар аясында, діннің негізгі шарттарын қорғау көзделген. Бірақ уақыт өте келе әр түрлі мәселелердің туындауымен кәләм ілімінің зерттеу ауқымы кеңейе түсті. Кәләм ілімінің тарихи бастауы хижри I ғасырдың соңына қарай орын алады. Кәләм ілімі бастапқыда Мұғтазиләмен қоса Нажжарилік, Қулләбилік, Кәррәмилік, Зәйдилік және Шииттердің Усули мазхабы секілді бағыттармен басталған. Кейіннен Матуридилік және Әшғарилікпен кәләм әдістемесі нық қалыптасып, жүйеленіп, бүгінге дейін жетті. Мақалада кәләм ілімінің пайда болуы, зерттеу тақырыбы мен мақсаттары және Ислам ғұламаларының кәләм іліміне берген түсініктемелері салыстырмалы түрде қарастырылды. Бұған қоса отандық ғалымдардың кәләм ілімі жайындағы мақалалары және шетелдік ғалымдардың да еңбектері зерделенді. Мақалада мұсылмандардың Грек философиясымен таныспай тұрған кезеңі, туындаған түрлі пікірлердің Ислам ғұламаларын тығырыққа тіреуі, белгілі бір әдістеме қалыптастыруда түрлі оқиғалардың белең алуы секілді маңызды мәселелер баяндалған. Исламның ойшылдық тарихына қысқаша тоқталып, кәләм мен философия салалары бойынша еңбектер жазған әһли сүннет ғалымдары да сипатталып көрсетілді. Сондай-ақ «кәләм» сөзінің эпистемологиясы мен әдістемесінің қалыптасуы қаралып, жан-жақты зерттелді. Мақала жүйелеуде бірқатар тақырыпшаларға бөлінді.

Түйін сөздер: кәләм, философия, мазхаб, матуриди, әшғари.

N.K. Abdullayev

Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

Epistemology of the Word «Kalam» and the Formation of its Methodology

Abstract. The initial aim of the foundation of science of kalam was to protect main principles of the religion. However, in the course of time kalam has become more widespread due to various issues. The beginning of the history of science of kalam dates back to the end of the Ith century of Hijri. Kalam as a discipline of Islamic knowledge was formed with the participation of such directions as the Mu'tazilah, Najjarites, Kuallabites, Karramites, Zeydites and Usuli madhhab of Shi'a. Later, with the participation of Maturidites and Asharites the science of kalam was established firmly. In this study, the research area and the purpose of science of kalam and explanations of Islamic scholars on science of kalam have been discussed in a comparative way. Moreover, studies of local and international scholars on science of kalam have also been researched. The article also discusses the period of Muslims prior to Greek philosophy, the time of uncertainty Islamic scholars encountered due to different opinions and problems during the establishment of methodology to deal with emerging issues. In addition, epistemology of the word "kalam" and the formation of its methodology has been studied thoroughly. The article was systematically divided into several subtopics.

Key words: Kalam, philosophy, madhhab, maturidi, ashari.

Н.К. Абдуллаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

Формирование методологии калам и эпистемология слова «калам»

Аннотация. В начальный период формирования слова "калам" основной целью была защита канонов религии. Однако, с течением времени в связи с возникновением различных вопросов ареал изучения учения калам начал расширяться. Начало истории формирования учения калам завершилось в конце 1-го века хиджры. Учение калам в начальный период сформировывалось

при участии таких направлений, как мутазилиты, наджариты, куаллабиты, каррамиты, зейдиты и шиитскими правовыми мазхабами. Позже в системном плане при участии матуридитов и ашаритов учение калам сформировалось и получило распространение до сегодняшнего времени. В данной статье в сравнительном виде описаны возникновение калам, ее предмет и цели, а также объяснения исламских ученых касательно учения калам. Наряду с этим, также изучены статьи отечественных ученых относительно учения калам и труды зарубежных ученых по данной тематике. Описаны направления и периоды до изучения мусульманами трудов греческой философии. При возникновении разных мнений у исламских ученых возникли затруднения, затронуты важные вопросы, появившиеся на пути формирования определенной методологии. Вместе с этим, всесторонне изучены, рассмотрены эпистемология и методология формирования слова «калам». Для систематизации статья разделена на несколько тематик.

Ключевые слова: калам, философия, мазхаб, матуриды, ашари.

Кіріспе

Ислам діні келгенге дейін Араб өлкелерінде өздеріне тиесілі, жергілікті діни дәстүрлері бар еді. Бұл дәстүрлерінде олар рухани жаратылыстарды, әлемнің бастауы мен соңын Алламен тығыз қарастырды. Құдай мен әлем байланысы секілді көптеген түсініктері бар болатын. Аллаға сенетін бірақ оның жалғыз екенін қабылдамай, басқа да құдайлардың бар екеніне сенетін, Алла мен адамдар арасын байланыстырушы пұттарға иланатын. Бұл пұттар арқылы Аллаға қауышатынына сенетін, періштелер мен жын-дар секілді рухани жаратылыстардың Алламен туыстығы барын алға тартып, ақыретті жоққа шығаратын. Бұл көзқарастары жайында Құран Кәрімде бірқатар аяттарда баяндалған (*Мәйдә 5/76., Нахл 16/73., Ахкәф 46/28., Зумар 39/3., Саффат 37/57., Исра 17/40,98., Шуара 26/186., Ясин 36/78., Нәжм 53/27.*)

Исламның келуімен арабтардың сенімдері үлкен өзгеріске ұшырады дей аламыз. Бұл сенімдерді Құран Кәрім кейбірін жоққа шығарса, кейбірін түзете дұрыстап, кейбіріне жаңа шарттармен қуаттай, бір сенім жүйесін қалыптастырды. Ислам да бұл сенім жүйесі «әмәнту» атпен белгілі.

Пайғамбардың дүниеден өтуімен, уахиді түсіндіру ісін кейінгі нәсіл сахабалар жалғастырды. Сахабалар өздерінің білімдері мен сол кездегі мәдени қалыптасқан ортасына қарай, қоғамға уахиді ашықтап түсіндіруге тырысты. Осылайша уахидің түсіндірілуінде пайғамбардан кейін «сахаба райы» немесе «сахаба көзқарасы» деген екінші ақылды қолдану кезеңі енді. Сахабалар Құран аяттарын дұрыс түсінуді және олардың түсу себептеріне негіздей уахиді интерпретациялау жүйесін қалыптастырды. Табиғин кезеңінде де бұл ұстаным жалғасты. Осылайша кейінгі кезеңде Мекке мен Мәдина қалаларымен қоса Бағдат, Басра, Шам және Мысыр секілді

мәдени ошақтардан атақты Ислам ғұламалары шыға бастады. Исламда ғалымдарды жетілдіруге аса көңіл бөлді деп айтуға болады. Бұның маңыздылығын Пайғамбардың хадисінен де көруге болады. Хадисте: «Алла хайыр қалаған адамды дінде ғалым (факих) етеді» (Бухари) - делінген. Демек дінді құрушы Алла және оны адамдарға жеткізуші пайғамбар, оны түсіндіруге ақылды және білімді ұрпақтың жетілуін қалайтыны көрінуде.

Исламның Араб түбегінен әрі қарай асып таралуымен, ол жерлерден шыққан дін ғұламалары өмір сүрген аймақтарының әдет-ғұрпын, дәстүрлерін және қоғамдық көзқарастарын ескере отырып, Құран мен Сүннетке негіздеп, діни және моральдік тұрғыдағы үкімдерін салыстыра електен өткізіп қияс жасады. Сахаба көзқарасын жүйелендіре отыра «қияс» әдістемесін қалыптастырды.

Алғашқы кезде кәләмшылардың сүйенген кәләмдік қиясы, философия логикасына негізделген философиялық қиясқа жататын. Бірақ бұл жүйе ұзаққа бармады. Өйткені көбіне Аристотельдің логикасына негізделген философиялық қияс, кәләмдік қиястың орнын басқан болатын. Бұның нәтижесінде ақылдың дұрыс көрген үкімдері қабылданып, ақылдың бұрыс көрген үкімдерінен бас тарту секілді жүйе қалыптасты. Бұл әдісті ең көп қолданған Мұғтазилә бағыты болатын. Олар көбіне қарсыластарына жауап беру мақсатында, философиялық әдіске көп жүгінетін. Осылайша философияны үйрене, логикадан пайдалана отырып, «**жәдәл**» (*мәшһүр болған немесе туралығында шүбә болмаған, барлығы тарапынан дұрыс деп бағаланып және оған сүйенетін қияс. Тартыста қарсыласын сөйлетпеу немесе аузын аштырмау мағынасында қолданылатын логика, философия және кәләм термині болып табылады. Әрине «жәдәл» ағылшын тіліндегі «диалектика» сөзінің баламасы. Ислам ғұла-*

малары «жәдәл» сөзіне түрлі анықтамалар беруде. Бірақ философия мен кәләмдағы жәдәл сөзінің ең мәшһүр анықтамасы: белгілі бір пікірдегі қарама-қайшылықтарды тартыса отырып талқылау өнері) әдістемесін қалыптастырды.

Кәләм ілімі Ислам заңдылығының аясында болуымен философиядан бөлінеді. Философия да кәләм ғылымы сияқты Алланың заты мен сипаттары, жаратылыстың бастауы мен соңы тұрғысындағы тақырыптарды қарастырады (Улви Мурат Клавуз 2013)[1; 12 б.]. Бірақ бұл тақырыптарды зерттеуде ақылды негізге алады. Ақылға келмейтін тақырыптарда нақылға (аят және хадис) дәлел ретінде сүйенбейді. Кәләмның алғашқы сүйенетіні уахи болып табылады. Кәләм, сенім тақырыптарын түсіндіруде және анықтау кезінде ақылға орын берсе де, негізгі дәлелі уахи болып, Ислам принциптерінен алшақ кетпейді. Кәләмның бұл тұсы, нақты ақылға жүгінген және уахиді қабыл етпейтін философиядан бөлінеді.

Әрине, Аристотель логикасының философиялық қияс болып Ислам әлеміне енуінен кейін кәләмшылардың негізгі әдістемесіне айналды. Бұл әдістемеге қарсы көптеген көзқарастар ұсынылса да еш нәтиже бермеді. Ислам ғалымдарының алдында бұл әдістемені жаңарту жобасы тұрды. Бұл әдістемені өзгертіп және түзеткен алғашында Мұғтазила болып, кейін Әһли сүннет толықтай бір жүйеге келтірді [2; 21 б.].

«Кәләм» сөзі

Сөздің көпше түрін білдіретін **кәләм сөзі** – «әсер ету, жаралау» мағыналарын білдіретін «кәләм» түбірінен шыққан, «бір нақты көзқарасты білдіретін сөз» дегенді білдіреді.

Кәләм ілімінің Ислам тарихында алғаш кездесуі әһли сүннет мектебіне қарсы топтар арасында пайда болды. Сүнниттік мектеп бұларды бидғатшылықпен айыптады. Әһли сүннет сенім тақырыптарындағы көзқарастарының жинақталуы (тәдуин) кезеңінде, өз еңбектеріне «кәләм ілімі» атауын бермей, оның орнына «әл-Фикһу л-Әжбәр» атауын беруді жөн көрген. Осы себепті де Әбу Ханифаның еңбегіне берілген аты секілді. Бастапқы кезеңде Сүнниттік мектептің өкілдері кәләм ілімімен айналысқандарға қарсы шықса да, кейіннен сүнниттік медреселер кәләм ілімімен айналысуды бидғат емес, керісінше әһли сүннет ақидасын қорғау әрі сақтау үшін керекті деді. Әрі мұсылмандардың көңілдеріндегі күмәндерді кетіріп, сейілту мақсатында маңызды екенін баяндады (Бекир Топалоглу ауд. 2011)[3; 190 б.].

Кәләм ілімінің тақырыбына, мақсатына және мектептеріне қарай әр түрлі түсініктеме беруге болады. Тақырыбына қарай берілген түсініктемеде Алладан басқа пайғамбарлықты, әрі ақыретті де қоса қарастырған. Ал кейбір кәләмшылар иманның үш негізгі шарттарын да қамтыған. Оларды атап айтар болсақ, «Алланың заты және сипаттары, пайғамбарлық тақырыптары, әлем жаратылысының бастауы мен соңындағы мәселелерді Ислам заңдылығы негізінде қозғайтын ілім» ретінде танытады.

Кәләм ілімінің «кәләм» – деп аталуының себебі жайында бірнеше көзқарас бар.

Біріншісі: Кәләмға қатысты еңбектерде көбіне мынадай ұғымдар қолданылуда: «әл-кәләм фи-л ираде» (қалау жайындағы сөз), «әл-кәләм фи-л әрзәк» (ризык жайындағы сөз). Осы секілді сөйлемдердің көп кездесуінің нәтижесінде «кәләм» деп аталуы.

Екіншісі: кәләм ілімінде ең көп талқыланып тартысқа түскен тақырыптардың бірі «кәләмулла» (Алланың кәләм сипаты) мәселесінен шығуда делінеді.

Үшіншісі: кәләмның **жәдәл** және диалектикада ең ыңғайлы ғылым саласы ретінде білінуде. Бір мәселе жайында тартыста көбіне сөзге мұқтаждық туындайды, осы себепті де кәләм деген атау берілген. (Kilavuz 2016) [4].

Кәләмның мақсатын түсіндіруде Әбу Наср әл-Фараби мен Адудуддин әл-Ижидің берген анықтамасы ерекше. Ол: «Кәләм өнері дінді құрушының ашықтап түсініктеме берген белгілі көзқарасын және қарым-қатынасын көрсетіп, бұл көзқарасқа қарсы болған әрбір нәрсенің қате екенін сөзбен айқындап білдіретін талқылау әдісі» – деп келтірген. Әл-Фараби анықтамасында кәләм ілімінің құрамына тек сенім мәселелерін емес, қарым-қатынастарды да бірге қамтып діннің негізгі аумағына енгізген. Кәләм ілімін дінді қорғау мақсатында пайда болған сала ретінде көрсеткен.

Адудуддин әл-Ижи де әл-Фарабиге ұқсас анықтама келтірген: «Кәләм – нақты дәлелдер келтіру және қарсы көзқарастарды жоққа шығарып әшкерелеп, діни сенімді дәлелдеп, оны ғылыми қуаттайтын ғылым» (Y. S. Yavuz.) [5] – деп белгілеген.

Шахристани (д.ө.548/1153) кәләм іліміне берген түсіндірмесінде, дінді екіге бөліп қарастырады: Біріншісі мағрифат (Алланы және одан келгендерді білу), екіншісі тағат (ғибадат). Кімде-кім мағрифат, тәухид тақырыптарымен айналысатын болса, ол адам усулші (бұл жерде сенім мәселелерімен айналысқан адамды мең-

зеуде), ал кімде-кім тағат, ғибадат және құлшылық тақырыптарымен айналысатын болса, ол адам фуруғшы болатынын айтуда. Усул, кәләм ілімінің тақырыптарына жатса, фуруғ фикһ ілімінің тақырыптарына кіруде (Shahristani 1975) [6; 51 б.].

Тақырыбына және мақсатына қарай берілген түсіндірмелер бойынша кәләм ілімі белгілі бір мектепке тиесілі емес, керісінше барлық кәләм мектептерін қарастыратын бір сала ретінде анықталады. Бірақ Имам Ғазали кәләмды Әһли – сүннет сенімін қорғаушы және әһли – бидғат алға тартқан сындарға жауап беретін бір ғылым деп түсіндірген. Әрі діннің негізгі шарттары мен ақылдың принциптерін байланыстыру Әһли-сүннеттің жеткен жетістігі екенін білдіреді. Хашуия және Мұғтазилә секілді астамшылыққа кеткен бағыттардың бұл функцияны атқара алмағандығын жеткізеді [5].

Кәләм әдістемесі

Ислам әлемі Грек философиясына дейін Құран, Сүннет, арабша грамматика, шешендік өнер, риторика, фольклор т.б. мәдени құндылықтарға ие еді. Олардың ойлауы, сөйлеуі және адамдармен байланыс құруы осы құндылықтардың аясында іске асатын. Құран кәрімдегі ақылға салыңдар, ойланыңдар деген бұйрыққа сай олар талаптарының үдесінен шығуға тырысты.

Әмәуилер кезеңінде Ислам кең тарап, жаңа барған жерлерде саяси қиындықтар, түсініспеушіліктер орын алды. Өйткені Исламның жаңа барған жерлерінде өмір сүрген Христиан, Иудаизм және Мәжуси өкілдері бар болатын. Бұлардың көбісі исламды қабылдаса да, ескі діндерінің және қалыптасқан мәдениетінің ықпалынан шыға алмағандары көрінеді. Исламды түсіндіруде осы секілді қиыншылықтар кездесіп отырды. Кейіннен тағдыр, Құранның жаратылуы, Алланың сипаттары, Алланың көрінуі тұрғысындағы тақырыптар талқылана бастады. Осы кезеңде туындаған мәселелерге Мұғтазиланың қолданған әдістемесін басқа да мұсылмандардың қолдануын ұсынды. Осы арқылы мұсылмандардың іштеріндегі күмәнді сейілтеді деген үміт болды.

Аббасилер кезеңінде Ислам әлеміне герметизм және политеизм ұстанушылары қауіптің бір көзі деп танылды. Біріншісі, көне мәдениеттен, грек философиясынан сусындаған болса, екіншісі, тұнып тұрған Мәжусиліктің көрінісі еді. Бұлардың арасында Манихилік өкілдері де кездесетін. Сонымен қоса, көбі философияны жақсы меңгерген еді. Аббаси халифалары бұл қауіптің алдын алу мақсатында

Мұғтазила өкілдеріне үлкен көмек көрсетті. Аббаси халифасы Мансур кезеңінде Гректердің философия кітаптары арабшаға түсіндірмелерімен аударылды. Мансурдан кейін баласы Мәһдидің халифалыққа келуімен политеизм өкілдерін қуғындады. Бұл шаралар өзінен кейін Хади, Харун Рашид және Әмин кезеңдерінде де өз мәресінде болды. Хижри 198 жылы Мәмунның халифалыққа келуімен алдыңғы қауіп сейілген еді. Бұл кезеңде философия кітаптарымен қоса геометрия, арифметика және медицинаға байланысты көптеген еңбектер араб тіліне аударылды. (Челеби 2005) [7].

Аббасилер гностицизм мен герметизмге төтеп беру үшін грек философиясы мен логикасын кең пайдалана түсті. Бұл жолдың тереңдей түсуінен қауіптенген сүннетке сүйенген Әһли сүннет кәләмшылары, бұның Ислам мәдениетіне кері әсер ететінін алдыға тартқан. Осылайша бұл жолдың арасынан орта жол іздеуге кіріседі. Әрине, бұл жолдағылардың басында Әбу Мансур әл-Матуриди және Әбу-л-Хасан Әл-Әшғари келуде. Бұл көрнекті екі ғалымның Ислам әлеміне тигізген еңбегі зор. Олар Әһли сүннет кәләмшыларының Құран мен сүннет аясында ой түзуін бір жүйеге келтірді.

Ислам да нақыл мен ақылдың өлшемін анықтағандардың бірі Имам Ғазали еді. Ғазалидің уақытында герметизм, гностицизм және философияның даңқы шарықтап тұрды. Дәл осы уақытта діннің жағдайы, пайғамбарлықты және мұғжизаларды жоққа шығарған философтардың және барлық жаратылғанға сенуге итермелейтін герметиктердің доктриналары діннің алдындағы үлкен қауіп деп есептелді. Ғазали – Грек логикасынан, герметизмнен және басқа да ғылым салаларын терең меңгерген және кәләмшыларды қыспаққа алған философтарға қарсы, діннің жалпы ойлау кеңістігін дамыта отырып, бұл туындаған мәселелерге алғашқы тұшымды жауап берген ғалымдардың бірі. Ол өзінің «*Мақасиду-л Фәләсифә*» еңбегінде философиядан алыну керек болған және бас тарту керек болған мәселелерді қозғайды. Кейіннен философтардың көзқарастарынан қабылданбайтын мәселелерді сынай отырып, «*Тәһәфуту-л Фәләсифә*» еңбегін жазады.

Сахабалардан Ғазалиге дейінгі кезеңде Ислам әлемі әртүрлі мәселелермен бетпе-бет келгендігін көрудеміз. Бірақ Ислам ғұламалары алғашқы сәләф ғалымдарының сызған шеңберінен шықпағандығын, түрлі қиындықтарда түрлі шешімдер мен әдістемелерді тапқандығына да ислам тарихынан куә болудамыз.

Сунниттік кәләм мектебінің белгілі өкілдерінің бірі Әбул Муин ән-Нәсәфидің (д.ө. 508/1115) еңбектерінде Матуридидің тарихы және белгілі ғалымдары жайында білдіреді. Матуридилік мектептің қолданған әдістемесін жүйелендіре әрі қарай дамытты (Ү. S. Yavuz.) [8]. Кәләм ілімінің алғашқы мутақаддимин ғұламалары кезеңінде, ақиқатты анықтау жолында, аса маңызды жүйелі әдістемелер қалыптастырды.

Әшғари кәләм мектебінің көрнекті ғалымдарының бірі Жувайни (д.ө.478/1085) діндегі ақылдың орнын белгілей, Құран және хадистерде келтірілген мутәшәббих аяттарға тәуил жасаған ғалымдардан. Жувейни кезеңімен алғашқы мутақаддимин дәуірі бітіп, шәкірті Ғазалимен кейінгі мутәаххирин кезеңі басталады [2].

Ғазалидің кезеңінде Исламда логикаға ерекше мән берілді. Әрі бидғат деп танылған жаңа ағымдар мен философтарға қарсы сенім мәселелерін қорғау мақсатында еңбектер жазды. Ғазали логиканы (мантық) бір құрал ретінде қабылдап, оны білу әрі меңгеру әрбір ғалымға міндетті-дей келе, логиканы білмеген адамның білімі сенімсіздік тудыратынын айтқан. Ғазали өз кезеңіндегі түрлі бағыттарды сынап отырып, Ислам принциптерінің қағидаларының аясында жауап берген ғұламалар санатынан болып табылады.

Қорытынды

Исламдағы ойшылдық тарихына көз жүгіртер болсақ, кәләм мен философияны бір арнаға тоғыстыру турасында ғұламалардың атқарған еңбектері аз емес. Ғазалиден кейін де Ибн Рушд, Рази және тағы да басқа ғұламалардың бұл жолда еңбектер жазып тертөккендігі көрінуде. Тарих бойынша кәләм әдістемесінің қалыптасуы қоғамдағы туындаған мәселелерді шешу жолында әртүрлі кезеңдерді басынан өткізді. Кейінгі кезеңдерде өз топтарында болмағандарды діннің шеңберінен шығарып, өз топтарын діннің шеңбері деп сенетін түрлі бағыттар қалыптасты. Әр бағыттағылар өз имамының ижтихадтарын, шығарған үкімдерін мәжбүрлі сенім ретінде қабылдай бастады. Жаңа туындаған мәселелерге шешімдер шығарылмады. Бұдан аттағандарға бидғат, адасушылық деген айып тағылып, динамикалық дін түсінігі статикалық түрге енді. Бүгінгі күннің мәселелерін шешуде, қоғамда туындаған сұрақтарға жауап беру үшін, классикалық кәләм түсінігін жанарту бүгінгі күннің талабының бірі ретінде көрінуде. Жаңа әдістемелерге көшуден бұрын, классикалық еңбектердің де зерттеліп зерделенгені жөн. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы аумағында кәләм ғылымы қолға алынған. Қазақ даласынан шыққан белгілі кәләм ғұламаларының еңбектері зерттелу үстінде.

Әдебиеттер

- Ulvi Murat, Ahmet Saim, Kelama Girirs, - Istanbul. – 2013. – 209 б.
 Топалогоғлу Б. Ислам теологиясы. Кіріспе: Оқулық/Ауд. Н.Ж. Байтенова, С.У. Абжалов. – Алматы, 2014. – 276 б.
 Muhammed b. Tavit et-Tanzhi. Kelam Ilmi. Terc.:Bekir Topaloglu. Mezhepler Arastirmalari, IV/1. – 2011. – 290 б.
 Kilavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlariyla Islam Akaidi ve Kelama Giris*. Istanbul: Ensar yay., 2016. 496 s.
 Yavuz, Yusuf Sefki. «Kelam» md.» *«Ислам Энциклопедиясы» / DIA*,
 Shahrستاني. *Milel ve Nihal*. Beyrut, 1975. – 510 б.
 Celebi Ilyas, «Kelam Metodunun Ortaya Çıkışı Gelişim Süreci ve Yeni Metot Arayışları»/makale, Istanbul. – 2005.
 Yavuz, Yusuf Sevki. «Nesefi,Ebu-I Muin» md. *«ИсламЭнциклопедиясы» / DIA*.

References

- Ulvi Murat, Ahmet Saim, Kelama Girirs, - Istanbul. – 2013. 209 - b.
 Topaloflu B. Islam teologiyasy. Kirispe: Oqulyk/Aud. N.ZH.Bajtenova, S.U.Abzhalov. – Almaty. 2014. – 276 b.
 Muhammed b. Tavit et-Tanzhi. Kelam Ilmi. Terc.:Bekir Topaloglu. Mezhepler Arastirmalari, IV/1. – 2011. 290 - b.
 Kilavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlariyla Islam Akaidi ve Kelama Giris*. Istanbul: Ensar yay., 2016. 496s.
 Yavuz, Yusuf Sefki. «Kelam» md.» *«Islam Enciklopediyasy» / DIA*,
 Shahrستاني. *Milel ve Nihal*. Beyrut, 1975. 510 - b.
 Celebi Ilyas, «Kelam Metodunun Ortaya Çıkışı Gelişim Süreci ve Yeni Metot Arayışları»/makale, Istanbul. – 2005.
 Yavuz, Yusuf Sevki. «Nesefi, Ebu-I Muin» md. *«IslamEnciklopediyasy» / DIA*.

ШЕТЕЛ БАСЫЛЫМДАРЫ

ЗАРУБЕЖНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ

FOREIGN PUBLICATIONS

¹Ю.А. Эргашева, ²К.К. Бегалинова , ³М.С. Ашилова

¹Каршинский инженерно-экономический институт, Узбекистан, г. Карши

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: kalima910@mail.ru

³Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, Казахстан, г. Алматы

ПРОБЛЕМА «СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА» В ТВОРЧЕСТВЕ АЛЬ ХАКИМА АТ-ТЕРМИЗИ И ИБН-АРАБИ

Аннотация. В статье рассматривается проблема «совершенного человека» в суфизме, представленная в творчестве двух великих мыслителей – ат-Термизи и Ибн-Араби. Показывается преемственность идей в учениях этих двух мыслителей, живших в разное время. Анализируется учение о друзьях божьих ат-Термизи, дается всестороннее ему определение. Раскрываются различные подходы к проблеме святости и совершенного человека. Обосновывается деление ат-Термизи друзей божьих на четыре группы: 1) авлия'у хакк Аллах или садикуш; 2) авлия'у-ллах; 3) сиддикун (искреннейшие); 4) мунфарид (единственный). Дается подробный анализ качеств представителей каждой из этих групп. Авторы останавливаются и на понимании «печати святых» (хатм ал-аулия), т.е. самом главном «друге Божьем», который завершает цикл святости. Раскрывается историческое значение учения ат-Термизи о друзьях божьих через теорию «вахдат аль-вуджуд» ибн-Араби, в котором совершенный человек рассматривается как венец божественного творения, его завершение. Авторы останавливаются и на основополагающей концепции Ибн-Араби, согласно которому «мир» и «Бог» выражают одну и ту же сущность, являются двумя сторонами единственной истины, т.е. «бытие творений есть сущность бытия Творца». Авторы делают вывод, что учения ат-Термизи и Ибн-Араби сыграли существенную роль в дальнейшем развитии проблем «совершенного человека» не только в суфизме и арабско-мусульманской философии, но и в учениях западноевропейских мыслителей.

Ключевые слова: суфизм, мистицизм, «совершенный человек», «друзья божие», «вахдат аль-вуджуд», сподвижник, суфий, тарикат, духовное самосовершенствование, божественное откровение.

¹Yu. A. Ergasheva, ²K.K. Begalinova, ³M.S. Ashilova

¹Karshi Engineering and Economics Institute, Uzbekistan, Karshi

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: kalima910@mail.ru

³Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan, Kazakhstan, Almaty

Problem of “Perfect Person” In Creativity al Khakim at-Termizi and ibn-Arabi

Abstract. The article discusses the problem of the “perfect man” in Sufism, presented in the work of two great thinkers – at-Termizi and Ibn-Arabi. It shows the continuity of ideas in the teachings of these two thinkers who lived at different times. The doctrine of the friends of God at-Termizi is analyzed, a comprehensive definition is given to him. Various approaches to the problem of holiness and perfect man are revealed. It justifies the making of at-Termizi God’s friends into four groups: 1) Avliya’u hakk Allah or Sadikush; 2) auliya’u-allah; 3) siddikun (sincere); 4) moonfarid (single). A detailed analysis of the qualities of representatives of each of these groups is given. The authors also dwell on the understanding of the “seal of the saints” (khatm al-auliya), i.e. the most important “friend of God” who completes the cycle of holiness. The historical significance of the teachings of at-Termizi about the friends of God through the theory of “wahdat al-wujud” of ibn-Arabi is revealed, in which the perfect person is considered as the crown of divine creation, its completion. The authors also dwell on the fundamental concept of Ibn-Arabi, according to which “peace” and “God” express the same essence, are two sides of the only truth, i.e. “The being of creatures is the essence of the being of the Creator.” The authors conclude that the teachings of at-Termizi and Ibn-Arabi played a significant role in the further development of the problems of the “perfect man” not only in Sufism and Arab-Muslim philosophy, but also in the teachings of Western European thinkers.

Key words: Sufism, mysticism, “perfect man”, “friends of God”, “wahdat al-wujud”, ascetic, Sufi, tarikat, spiritual self-improvement, divine revelation.

¹Эргашева Ю.А., ²Бегалинова К.К., ³Ашилова М.С.

¹Каршин инженерлі-экономикалық институты, Өзбекстан, Қаршы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kalima910@mail.ru

³Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Әл-Хаким ат-Термизи және Ибн-Араби шығармашылығындағы «кемел адам» мәселесі

Аңдатпа. Бұл мақалада екі ұлы ойшыл ат-Термизи мен Ибн-Араби еңбектерінде көрініс алған сопылықтағы «кемел адам» мәселесі қарастырылады. Әр түрлі уақытта өмір сүрген осы екі ойшылдың ілімдеріндегі ойлардың сабақтастығы көрсетіледі. Ат-Термизидің құдай достары туралы ілімі талданады және оған жан-жақты анықтама беріледі. Қасиеттілік және кемел адам мәселелеріне қатысты әртүрлі тәсілдер айшықталады. Ат-Термизидің құдай достарының төрт топқа бөлінуі негізделеді: 1) авлия'у хакк Алла немесе садикуш; 2) авлия-алла; 3) сиддикун (искреннейшие); 4) мунфарид (жалғыз). Осы топтардың әрқайсысына толық талдау жасалады. Авторлар «қасиетті мөрлер» (ал-Әулие хатм), яғни ең басты «құдай досы» ұғымына тоқталады. «Вахдат әл-вуджуд» теориясы арқылы Құдайдың достары туралы ат-Термизидің ілімінің тарихи мәні ашылады, онда кемел адам Құдай туындысының тәжі және оның аяқталуы ретінде қарастырылады. Авторлар Ибн-Арабидің «әлем» және «Құдай» бір мәнді білдіретін екі тарап бірден-бір ақиқат, яғни «болмыс туындысы бар болмыстың мәні Жаратушы» атты негізгі концепциясына тоқталады. Сонымен қатар, авторлар ат-Термизи мен Ибн-Арабидің ілімдеріндегі «кемел адам» концепциясы тек қана суфизм мен араб-мұсылман философиясына ғана емес, Батыс Еуропалық ойшылдарының ілімдеріндегі аталған мәселені зерттеулеріне едәуір үлес қосқандығын тұжырымдайды.

Түйін сөздер: сопылық, мистицизм, «кемел адам», «Құдайдың достары», «вахдат әл-вуджуд», суфий, тарикат, рухани өзін-өзі жетілдіру, Құдайдың аяны.

Введение

Проблема «совершенного человека» в суфизме относится к числу основополагающих, ибо служит идеалом, конечной целью суфийской теории и практики. В исследовании проблем человека суфизм продолжил традиции восточной (индийской) философии, которая рассматривала человека как «переходное существо» между жизнью естественной, природной и жизнью духовной, божественной, высшим назначением которого было постижение Бога, служение Богу. «...Непобедимое стремление человека к Богу, Свету, Блаженству, Свободе, Бессмертию вполне оправданно занимает свое четко определенное место во всей цепочке, а именно это есть властное стремление, некий императив, с помощью которого Природа старается эволюционировать за пределы Разума, причем оно представляет таким же естественным, истинным и обоснованным, как и стремление к Жизни, которым Природа наделила формы материи, или же стремление к разуму, которым она наделила в свою очередь, некоторые формы жизни. ...Животное – это живая лаборатория, в которой Природа, можно сказать, выработала человека. Человек же сам вполне может стать живой мыслящей лабораторией, в которой с помощью его, уже теперь сознательного сотрудничества Природа хочет создать сверхчеловека, Бога. Или может быть, лучше ска-

зать, проявить Бога?» (Сатпрем, 1992, с.216). В философских системах ат-Термизи, Ибн-Араби, Дж.Руми, как и в целом в суфийской пантеистической системе «вахдат аль-вуджуд», человек рассматривается несколько шире, он не только микрокосм, связанный с микрокосмом, но нечто гораздо большее: человек выступает как опосредствующее звено между Богом и земным миром и сочетает в себе божественное и тварное начала, которые в конечном итоге обеспечивают единство человеческого и божественного бытия.

Методология научного исследования

Методологическую и мировоззренческую основу статьи составляют универалистский, диалектический, конкретно-исторический, комплексный подходы к рассмотрению суфизма, его теории и практики. Одним из основных принципов написания данной работы является гегелевский принцип единства и совпадения онтологии и гносеологии, предусматривающий рассмотрение гносеологических проблем, исходя из единства с онтологическими. Используются теоретические положения, изложенные в трудах видных ученых-суфиеведов Бертельса Е.Э. (Бертельс, 1965), Гольдцигера И. (Гольдцигер, 1912), Ибрагима К. (Ибрагим, 1992), Казанского К. (Казанский, 1905), Массиньона Л. (1992) и других.

Основная часть

Одним из первых, поднявших на концептуальный уровень эту проблему, был Аль Хахим ат-Термизи, перу которого принадлежат около 80 произведений по хадисоведению, фикху и кораническим наукам, в которых проблема «совершенного человека», роль и значение мистического опыта практикующих суфиев заняла ведущее место. Среди этих произведений особое место занимает «Хатм аль-аулийа'» («Печать святых»). Ат-Термизи первым в истории восточной философии детально разрабатывает в этом произведении учение о друзьях божьих. Основу его теоретической концепции о святости составляет понятие «хакк Аллах». Ат-Термизи делит друзей божьих на четыре группы: 1) авлийа'у хакк Аллах или садикун; 2) авлийа'у-ллах; 3) сиддикун (искреннейшие); 4) мунфарид (единственный).

Ат-Термизи делил авлия (святых) на тех, кто стремится неукоснительно соблюдать шариатские предписания и самосовершенствоваться («стремящиеся», «ищущие») и «истинных друзей бога» (авлия Аллах хаккан). Для группы авлийа'у-ллах хаккан предписаны 10 стоянок (маназил), которые они должны преодолеть: 1) джабарут (великолепие); 2) султан (царствование); 3) джалал (величие); 4) джамал (красота); 5) азамат (могущество); 6) хайбат (импозантность); 7) рахмат (милосердие); 8) баха' (блеск); 9) бахджат (ликование); 10) фарданийат (единственность).

В качестве внешних признаков авлийа'у-ллах автор указывает на следующее:

- 1) они заняты упоминанием Аллаха (зикр);
- 2) они имеют право на правление, и никто не в силах противостоять им;
- 3) они отличаются мудростью;
- 4) они владеют вдохновением;
- 5) обижая их, люди сами накликают на себя беду;
- 6) исполнимость их мольбы и чудеса, как ходьба по воде, разговор с Хизром;
- 7) все люди восхищаются ими, за исключением завистников (Термизи, 2004-2014, с.348).

Преодолевая каждую стоянку, авлийа'у-ллах хаккан достигает нового наиболее высшего статуса, приближающего его к самой последней стоянке фарданийат, т.е. к степени совершенства.

В дополнение к иерархии стадий мистического познания ат-Термизи разделил всех верующих на категории сообразно их близости к Богу. Обычные верующие попадают в категорию авлийа ат-таухид – «(истинных) приверженцев

Божественной единственности». Несмотря на их высокий статус, в них все еще имеются остатки желаний, проистекающих из порочных стремлений их низменной души. Над авлийа ат-таухид ат-Термизи помещал четыре разряда «друзей Божьих», которые заслужили особое расположение со стороны Бога. Первую категорию составляют так называемые «искренние» (садикун). Несмотря на свою любовь и преданность Богу, они все же не могут полностью отречься от мирских привязанностей. Поэтому каждый из них вовлечен в нескончаемую борьбу со своей низменной душой с целью избавиться от ее желаний и дьявольских наущений. «Искренние» стремятся добиться полного контроля над членами своего тела, которые являются орудиями низменной души. Они неукоснительно выполняют требования Божественного закона, однако сверхобязательные акты поклонения Богу они совершают лишь из страха перед своей низменной душой, которая стремится сбить их с Праведного пути. В конечном счете, они вынуждены просить Бога о милости в надежде на то, что это поможет им достичь большего совершенства. Их местонахождение предопределено в «Байт-ул-'изза», тогда как «свободные и благородные» (ахрар кирам) находятся на седьмом небе в «Байт-ул-ма'мур». Если «искренним» удастся достичь следующей стадии и примкнуть к рангу «свободных и благородных» (ахрар кирам), то Бог ниспосылает им свет своей близости и милости. Он поселяется между сердцем и низменной душой подвижника, помогая ему тем самым бороться с порывами и желаниями, исходящими от нафс. Однако, даже на этой высокой стадии совершенства низменная душа не утрачивает способности воздействовать на верующего своими наущениями. Только тот, кто сможет ее одолеть раз и навсегда, сможет подняться до следующего ранга «друзей Божьих». В эту категорию входят сорок «искреннейших» (сиддикун). Сиддикун также не до конца освободились от влияния своей низменной души, однако они полностью охвачены любовью к Богу. От подвижников двух первых рангов они отличаются тем, что способны получать вдохновение непосредственно от Бога и видеть провидческие сны. Находясь на этой стадии совершенства, «сиддикун» постепенно усваивают десять добродетелей, которые соответствуют десяти основным Божественным атрибутам. Каждую из этих десяти добродетелей «друг Божий» приобретает, исполнив условия, присущие тому или иному Божественному атрибуту.

Подвижник, достигший десятой добродетели – Божественной единственности, обретает статус представителя Бога на земле. Такого «друга Божьего» ал-Хаким ат-Термизи называл «единственным (в своем роде)» (мунфарид). Это и есть настоящий «совершенный человек». Его положение ставит его почти на один уровень с пророками и, конечно же, выше остальных сиддикун. Мунфарид обладает многими качествами, присущими пророкам, включая способность получать Божественные откровения через «провидческие сновидения».

Из многочисленных идей ат-Термизи самой противоречивой было его учение о «печати святых» (хатм ал-аулийа), т.е. самом главном «друге Божьем», который завершает цикл святости. Некоторые исследователи, как А. Корбен, А.Д. Кныш и др., допускают, что Ат-Термизи вполне мог заимствовать эту идею у современных ему шиитских мыслителей, приписывавших статус последнего «мессии» и «избавителя» своему «скрытому» имаму, которого они, помимо всего прочего, считали проводником Божественной милости в этот мир. Эта шиитская концепция сформировалась в ответ на суннитское представление о Мухаммаде, как о «печати пророков» (т.е. в последнем звене в цикле пророчества, после кончины которого непосредственная связь между Богом и Его общиной напрочь прекращается).

Он выделил праведников (сиддикун), которые борются с плотской душой (нафс), опасаясь ее превосходства; «благородные великодушные» (ахрар кирам) в силу света близости и милости успешно противостоят нафсу, однако также могут подвергаться ее наущениям; сорок праведников (сиддикун) полностью охвачены любовью к Богу и имеют непосредственное общение с Творцом через сны, но не полностью освободились от влияния нафса. Полностью преодолеть ее влияние способен только «единственный» (мунфарид), статус которого достигает статуса пророков (анбийа) и посланников (русул). Он стоит во главе иерархии святых, являясь «полюсом» (куб), «печатью святости» (хатм ал-аулийа'). Святые – гаранты мирового порядка и правители мира. Ат-Термизи ратовал за признание, что святые имеют возможность совершать чудеса. После ат-Термизи в суфизме утвердилось представление об иерархии мистиков, признанных совершенными. В трактате «Печать святых» он подробно рассматривает возможность достижения состояния просветления и святости, предлагая два пути – неукос-

нительного соблюдения требований шари'а и тарика, или же через Божественную благодать.

Как видим, ат-Термизи был первым среди суфийских мыслителей, кто подробно обосновал место святых подвижников, фактически уравнивая их в правах с «посланниками» (русул) и пророками (анбийа). Также ученый характеризует в своем произведении внутренние и внешние признаки авлийа'у-ллах, с которыми Аллах общается непосредственно (тахдис). Для мухаддасов также имеются стоянки (маназил) и Бог дарует им от трети до половины дара пророчества (нубуввата). И лишь хатм ал-анбийа достойны наибольшего дара пророчества (Ходжа Ахмет Яссауи, 2006). В качестве внутренних атрибутов (батиниййа) авлийа'у-ллах ат-Термизи называет тахдис – Божественное откровение. При этом умиротворение сердец друзей Божьих указывает на божественность хадиса. Ат-Термизи был образованным человеком, имевшим представление о буддийских, христианских и манихейских учениях, влияние которых можно обнаружить в его трудах. Современники, отдавая должное широте его кругозора и глубине его познаний, называли его «Аль-Хаким аль-Тирмизи» – «мудрец из Термеза». Таким образом, вилаят по теории ал-Хакима ат-Термизи, это восхождение подвижников (сулуки солик) по стоянкам, соответствующим атрибутам Аллаха, использование которых придает духовную силу и могущественное влияние в мире, а также приближает их к рангу посланников и пророков. В своих трудах ат-Термизи не ставит друзей Божьих (авлийа) выше пророков (анбийа), однако впервые среди суфийских мыслителей он подробно обосновал место святых подвижников, фактически уравнивая их в правах с «посланниками» (русул) и пророками (анбийа). Он заявил: «Пророчество (аннубуввату) нуждается в доказательстве, а святость (аль-вилайату) – само доказательство». Это и явилось нововведением в суфизме того времени и вызвало бурю негодования и недовольства среди его современников. Он подчеркивает свое превосходство над своими оппонентами, в числе которых были му'тазилиты, философы и правоведы (факехи), и отвечает на их нападки резкими словами и выражениями, как например «глупец», «невежда», «безграмотный» и т.п. Более того, ат-Термизи считает себя высшей личностью, прошедшей все стоянки святости и достойной титула «заместитель Пророка».

Таким образом, ал-Хаким ат-Термизи впервые в истории суфизма четко формулирует и описывает теорию о правдивости (сиддикийат)/

вилаят и атрибутах «печати святых», которого он называет высшим заместителем Пророка. Ат-Термизи утверждал, что святость (валия) ограничена во времени, поскольку она, подобно пророческому дару (нубувва), отмечена печатью, которая должна проявиться при конце света. Идеи ат-Термизи изложены на основе коранических аятов, хадисов и личном суфийском опыте.

Духовное и интеллектуальное наследие аль-Хакима ат-Термизи, сочетающее в себе не только элементы, присущие различным направлениям мусульманской мысли, но и следы неоплатонической и пифагорейской мысли, оставило глубокий след во всей последующей истории исламского мистицизма. Оно явилось началом систематизации исламского мистицизма. Влияние его учения ощущается в идейном наследии последующих мыслителей, в том числе выдающегося суфийского «святого» и проповедника 'Абд ал-Кадира ал-Джилани и великого суфийского поэта и философа ибн ал-'Араби.

Продолжением учения ат-Термизи выступает теория «вахдат аль-вуджуд» Ибн-Араби, являющаяся эссенцией суфийского учения о человеке. Согласно этой теории действительное объективное бытие по своей сущности является единым. «Подобно тому, как паук выделяет из себя нити, и Бог выделяет из себя все существующее. Все существует в нем так же, как он во всем. Причем единственно реальным признается Бог, а все остальное как бы его отблеск, сияние» (Муминов, 1957, с. 41). По мнению Ибн-Араби, понятия «мир» и «Бог» тождественны, поскольку если мы будем понимать эти категории с позиции единства бытия, то – это неразделенная Истина, а если эту проблему рассматривать с позиции множественности, то и оно есть мир. «С точки зрения бытия тень есть сам Бог, ибо Бог единственный (ал-вахид), один (ал-ахад), а с точки зрения множественности форм он есть мир», – пишет Ибн-Араби (Ибн-Араби, 1992, с.64).

Другими словами, под «Богом» Ибн-Араби понимал мир, взятый в его целостности. Для подтверждения этой мысли достаточно привести два его высказывания, взятых из «Фусус ал-хикам», где говорится: «Среди сущих нет никого, который допускал бы противоположные атрибуты, кроме мира в аспекте его единства» и «нет никого, кто допускал бы приписание ему противоположностей, кроме Аллаха» (Ибн-Араби, 1992, с.64). Следовательно, по Ибн-Араби «мир» и «Бог» выражают одну и ту же сущность, являются двумя сторонами Единственной Истины, т.е.

«бытие творений есть сущность бытия Творца». При этом философ подчеркивает невозможность постижения этого единства при помощи разума или органов чувств. Трудность постижения этого единства заключается в том, что все объективное бытие подразделяется на две стороны: «Хак – Творец, Бог и «халк» – сотворенное, между которыми существуют отношения сущности и явления, интеллектуальные и феноменологические, субстанции и модусов, которые отражают дихотомию. Но человек, непосредственно связанный с божественной сущностью, объединяющий в себе «хак» и «халк» мог бы дойти до этого понимания. Таким образом человеком мог быть «совершенный» или «универсальный» человек (инсал кугли) или «объемлющий логос» (калима джамиа).

Учение о «совершенном человеке» является ядром теории «вахдат аль-вуджуд». Ибн-Араби в своих произведениях дает несколько десятков определений этого понятия, помогающих с разных сторон раскрыть его содержание. Но во всех определениях «совершенный человек» рассматривается как венец божественного творения, его завершение.

Наиболее существенными сторонами «совершенного человека», по Ибн-Араби, являются три – онтологический, космологический и гностико-профетологический, отражающие, говоря языком гегелевской диалектики, «триадичный ритм мирового процесса». В первом, онтологическом значении, «совершенный человек» есть «реальность реальностей» или «универсальная реальность», бытие. Ибн-Араби различает пять следующих друг за другом ступеней бытия. Это – первая низшая ступень – чувственный, материальный мир, за ним последовательно идут «мир идей», «мир души», последняя является божественной сущностью, абсолютным бытием. И наконец, пятая ступень, объединяющая предыдущие, носит название «совершенного человека». В человеке, – пишет Ибн-Араби, – потенциально содержится все сущее в мире, он целокупность всех вещей», «совершенный человек» есть «центр круга», из которого исходят лучи физического Универсума, космоса, чтобы потом возвращаться к нему, соединяясь в человеке – Гностике. (Ибн-Араби, 1992, с. 64-65).

На втором космологическом уровне «совершенный человек» рассматривается Ибн-Араби в единстве с космосом. Так же как и космос, «совершенный человек» совершенен, прекрасен, ибо он «совершенный конспект» или копия Вселенной, синтезирующей в себе все вещи,

которые существуют в Универсуме, от четырех физических элементов до минералов, растений и животных. «Но все эти вещи присутствуют в человеке не в их конкретной, индивидуальной форме, а только универсальным образом, как реальности» – пишет Ибн-Араби, – человек, таким образом, есть микрокосмос, а сам космос – «Большой человек» (Ибн-Араби), 1992, с. 64-66).

Как «в каждом атоме имеются сотни сияющих солнц, в каждой капле воды – сотни чистых океанов» (Шахристани), так и в каждом человеке отражается вся бесконечная всеобщность, вся целокупность бытия. Каждый человек потенциально может осознать свое место в мировом целом, единство бытия, экстатически слиться с Истиной. Но актуально этого состояния могут достичь лишь пророки, святые, гностики.

На третьем гностико-профетологическом уровне «совершенный человек» выступает как «идея Мухаммада», под которой понимается начало эзотерического знания – откровения. Пророк Мухаммад становится примером для «совершенного человека», он и «есть Коран, ибо нет разницы между тем, чтобы смотреть на Коран и тем, чтобы смотреть на послание Бога» (Ибрагим, 1992, с. 41). На этом уровне «совершенный человек», чтобы приблизиться к Богу, выходит за пределы чувственного мира и даже за пределы умопостигаемого мира. Достигнув подобной высоты, «совершенный человек», покидает телесный мир и рассеивает материальную вуаль, которая отделяет его от чистого света. Таким путем «совершенный человек», достигнув высшего блаженства, отражая в сердце своем абсолютную сущность, осознает, что для него не существует ничего, кроме единого божественного бытия. Ибн-Араби говорит, что Бог в каждое мгновение находится в сердце «совершенного человека», а сердце последнего не может вместить в себе ничего, кроме него. Так Ибн-Араби, приходит к выводу о единстве между Богом и человеком. По его учению, славен Бог, который явил мир вещей и сам тождественен ему.

Эти и другие положения учения Ибн-Араби «вахдат аль-вуджу» развивали многие теоретики суфизма, как Джалолудин Руми, Абдурахман Джами, Алишер Навои, Ходжа Ахрор и другие. Так, Дж. Руми, вслед за Ибн-Араби, в конкретной форме раскрывает единство бытия. Он говорит, что Бог постоянно проявляется в разных формах, в виде прекрасных влюбленных, в виде старца и юноши, в образе пророков и предводителей, т.е. все многообразие мира имеет единую

основу – божественную субстанцию. Ибн-Араби на теологическом языке это объясняет так: «Бог достославный возжелал увидеть свои неисчислимые прекрасные имена или можно сказать увидеть себя во всеобъемлющей реальности, через которую раскрыть для себя свою тайну, ведь созерцание себя через себя не то, что созерцание себя в чем-либо другом, что было бы подобно зеркалу, ибо оно показывает вещь таким образом, каким она не могла бы видеть себя без него и без проявления в нем. И Бог достославный создал мир подобным бездыханному телу, а потому похожим на неполированное зеркало – и возникла необходимость в полировке зеркала, и вот Адам стал полировкой того зеркала и духом того тела» (Ибрагим, 1992 с. 42).

Поэтому предметы и явления материального мира выступают как проявления божественной манифестации, а человек, поскольку он осознает единство Универсума, является синтезом всех форм божественной эпифании. И так, по Дж.Руми, как и по Ибн-Араби, Бог и человек также тождественны и идентичны.

Следует заметить, что в исследовании проблем человека суфизм продолжил традиции восточной (индийской) философии, которая рассматривала человека как «переходное существо» между жизнью и естественной, природной и жизнью духовной, божественной, высшим назначением которого было «постижение Бога», «служение Богу». «...Непобедимое стремление человека к Богу, Свету, Блаженству, Свободе, Бессмертию вполне оправданно занимает свое четкое определенное место во всей цепочке, а именно это есть властное стремление, некий императив, с помощью которого Природа старается эволюционировать за пределы Разума, причем оно представляет таким же естественным, истинным и обоснованным, как и стремление к Жизни, которым Природа наделила формы материи, или же стремление к разуму, которым она наделила в свою очередь, некоторые формы жизни. ...Животное – это живая лаборатория, в которой Природа, можно сказать выработала человека. Человек же сам вполне может стать живой мыслящей лабораторией, в которой с помощью его, уже теперь сознательного сотрудничества Природа хочет создать сверхчеловека, Бога. Или может быть, лучше сказать, проявить Бога?» (Сатпрем, 1992, с.216). Как видим, эти слова созвучны с основополагающими идеями ат-Термизи и Ибн Араби по проблеме «совершенного человека».

Заключение

В философских системах ат-Термизи, Ибн-Араби, как и в целом в суфийской пантеистической системе «вахдат аль-вуджуд», человек рассматривается несколько шире, он не только микрокосм, связанный с макрокосмом, но нечто гораздо большее: человек выступает как опосредствующее звено между Богом и земным миром и сочетает в себе божественное и тварное начала, которые в конечном итоге обеспечивают единство человеческого и божественного бытия. Эта теория оказала заметное влияние на развитие проблем человека и мира в западноевропейской философии Нового времени.

Следует отметить, что пантеистическая теория «вахдат аль-вуджуд» полностью противоречила понятию трансцендентного Бога, которого суфии провозгласили абсолютным. Сказать, что

Бог безлик, что он находится за пределами чувственного или умопостигаемого мира и одновременно утверждать, что человек может его видеть, кажется явным противоречием. Но мистик никогда не сливает воедино конкретного облика и порой грубо материального Бога, который беседует с ним как друг и дает ему советы как учитель с ощущением безграничного и бесконечного бытия. Он является мистиком и только таковым, который утверждает, что Бог отдален от мира и в то же время достижим. Во всяком случае, этот мистицизм, удовлетворяя мусульманских теологов, не решал проблемы божественной сущности. Бог без воли, без знания и деятельности в абсолютном не отвечал принципам ислама. Ибн-Араби пытался примирить философского Бога с Богом Корана, но он не сумел, как и все, предыдущие философы, включая и ат-Термизи полностью преодолеть расстояние, которое их разделяло.

Литература

- Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М., 1965.
 Гольцигер И. Лекции об исламе. (Перевод с немецкого А.Н.Черновой). – СПб.: Брокгауз – Ефронь, 1912. – 302 с.
 Ибн-Араби. Фусус ал-Хикам. //В кн. Философская мысль континентов. – М., 1992. – 64 с
 Ибн-Араби. Футухат. // В кн. философская мысль континентов... – М., 1992. – С.64 –65.
 Ибрагим Г. К. Суфийская концепция совершенного человека. // В кн. философская мысль континентов. – М., 1992. – 42 с.
 Казанский К. Суфизм с точки зрения современной психопатологии. – Самарканд: типография «Труд», 1905. – 150 с.
 Массиньон Л. Очерк по происхождению технической лексики мусульманской мистики. – Париж, 1992. (Русский перевод Э. Ренана).
 Муминов И. Философские взгляды Мирзы Бедия. – Ташкент, 1957. – 41 с.
 Сатпрем. Шри Ауробиндо или путешествие сознания. – Бишкек, 1992. – С. 136.
 Термизи / Алексеев И. Л., Куликова К. Е. // Большой Кавказ – Великий канал. – М.: Большая российская энциклопедия, 2006. – С. 428. – (Большая российская энциклопедия: в 35 т. / гл. ред. Ю. С. Осипов; 2004–2017, т. 4). – ISBN 5-85270-333-8
 Ходжа Ахмет Яссауи // Казахстан. Национальная энциклопедия. – Алматы: Казак энциклопедиясы, 2006. – Т. V. – ISBN 9965-9908-5-9.

References

- Bertels E.E. Sufizm i sufiskaya literatura. – M., 1965.
 Goltziger I. Lektsii ob islame. (Perevod s nemetskogo A.N.Chernovoy). – Sankt-Peterburg: Brokgauz – Efron, 1912. – 302 s.
 Ibn-Arabi. Fusus al-Hikam. //V kn. Filosofskaya myisl kontinentov. M.: 1992-64 s.
 Ibn-Arabi. Futuhat. // V kn. filosofskaya myisl kontinentov... – M.: 1992- s.64 –65.
 Ibragim G. K. Sufiskaya kontseptsiya sovershennogo cheloveka. //V kn. filosofskaya myisl kontinentov. – M.: 1992-42 s.
 Kazanskiy K. Sufizm s tochki zreniya sovremennoy psihopatologii. – Samarkand: tipografiya «Trud», 1905. – 150 s.
 Massinon L. Ocherk po proishozhdeniyu tehnikeskoy leksiki musulmanskoj mistiki. – Parizh:1992 g. (Russkiy perevod E. Renana).
 Muminov I. Filosofskie vzglyady Mirzyi Bedilya. – Tashkent, 1957-41 s.
 Satprem. Shri Aurobindo ili puteshestvie soznaniya. – Bishkek: 1992 g., s. 136.
 Termizi / Alekseev I. L., Kulikova K. E. // Bolshoy Kavkaz – Velikiy kanal. – M.: Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya, 2006. – S. 428. – (Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya : [v 35 t.] / gl. red. Yu. S. Osipov; 2004–2017, t. 4). – ISBN 5-85270-333-8
 Hodzha Ahmet Yassauy // Kazahstan. Natsionalnaya entsiklopediya. – Almaty: Kazahstan. Natsionalnaya entsiklopediya, 2006. – T. V. – ISBN 9965-9908-5-9.

ҒЫЛЫМИ ӨМІР

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

SCIENTIFIC LIFE

¹Байтенова Н.Ж., ²Камалова Ф., ³А. Алимханова

¹философия ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан, Алматы қ.

²эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 3 курс докторанты, Қазақстан, Алматы қ.

³эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.

ДІНТАНУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ОНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

2019 жылдың 16 қарашада Алматы қаласы эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті эл-Фараби Ғылыми кітапханасында Философия және саясаттану факультеті, дінтану және мәдениеттану кафедрасы, Дінтанулық зерттеу және сараптама орталығының ұйымдастыруымен «Дінтану» мамандығының 20 жылдығына арналған «Дінтанудың қазіргі жағдайы мен оның даму перспективалары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы өткізілді. Конференция жұмысы барысында заманауи жаһандық сын-қатерлер мәнмәнінде дінтанулық ғылым мен білім берудің әдіснамалық және практикалық мәселелері талқыланды. Пленарлық мәжілістің модераторы болып эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Философия және саясаттану факультетінің деканы, философия ғылымдарының докторы, профессор Масалимова Әлия Рымғазықызы басқарды.

Конференция жұмысына дінтанушы ғалымдар, эксперттер, үкіметтік емес ұйымдар өкілдері, қоғам қайраткерлері, мемлекеттік қызметкерлер, сонымен қатар елшілік өкілдері қатысты. Джаманбалаева Шолпан Ерболқызы – эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің әлеуметтік даму жөніндегі проректоры, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, Назиров Баходур Тошматович – Қазақстан Республикасындағы Тәжікстан Республикасының бас консулы, Есдаулетов Рахмет Разбекұлы – Алматы облысы Дін істері басқармасының басшысы, Есенбеков Айдар Рахымжанұлы – Алматы қаласының қоғамдық даму басқармасы басшысының орынбасары, Үсенова Мадина Мағазқызы – философия ғылымдарының докторы, дінтанушы ғалым, Нұрмұратов Серік Есентайұлы – философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК философия, саясаттану және дінтану Институты директорының орынбасары, Мадияров Мирхат Мұратұлы – «Шаңырақ» діни кеңес беру, алдын алу және оңалту орталығының директоры құттықтау сөздерінде қазіргі жағдайда дінтану

мамандығын даярлаудың өзектілігіне баса назар аударылды. Шетелдік профессорлардың онлайн құттықтаулары мен құттықтау хаттары оқылды.

Конференция жұмысының барысында дінтанулық мамандарды даярлаудағы 20 жылдық тәжірибе мен жетістіктер және болашақ даму барысы туралы пленарлық баяндамалар жасалды: Құрманалиева Айнұр Дүрбеленқызы – Дінтану және мәдениеттану кафедрасының меңгерушісі, Дінтанулық зерттеулер және экспертизалар орталығының директоры философия ғылымдарының докторы, профессор «Дінтанулық білімнің 20 жылдық тәжірибесі», Сабри Хизметли – Алматы қаласының шет тілдер және іскерлік карьера университетінің ректоры, доктор, профессор ҚР ҰҒА Академигі «Қазақстанда ислам дінін үйрету тәсілдері», Құрманбаев Қайрат – «Нұр-Мұбарак» Египет Ислам мәдениеті университетінің проректоры, Исламтану ғылымдарының (PhD) доценті, «Қазіргі Қазақстандағы дінтану: бүгінгі мен болашағы», Байтенова Нағима Жаулыбайқызы – эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы «Қазақстанда дінтану мамандығын даярлаудағы кейбір мәселелер», Бишманов Кәкімжан Мұратжанұлы – Алматы қаласы Діни бірлестіктер басшылар клубының жетекшісі, «Қазақстан Республикасындағы терроризм және экстремизм» мәселелерін зерттеу орталығы қоғамдық қорының жетекшісі, заң ғылымдарының кандидаты «Исламофобия – конфессияаралық келісім мен діни төзімділікті тұрақсыздандырушы фактор ретінде», Шакимова Лола Сергеевна – Қазақстан Республикасы психологтары мен психотерапевтері қауымдастығының мүшесі, Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің ақпараттық-насихат тобының сарапшы-психологы «Деструктивті діни ұйымдардың аддитивті тұлғалық мінез-құлықтың қалыптасуына әсері», Иржанов Руслан Самарханұлы – ҚР МІХА Дін істері комитетінің республикалық ақпараттық-

түсіндіру тобының сарапшысы, «Білім» оқу-мәдени орталығының директоры «Діни негізделген экстремизмге ақпараттық қарсы тұру».

Мектеп мұғалімдеріне арналған «Зайырлық және дінтану негіздері» пәнінің заманауи Қазақстан қоғамындағы дін мәселелерінің алдын алуға рөлі» эссе-байқауының жеңімпаздары, «Дінтану» мамандығы бойынша студенттердің ғылыми-зерттеу жобаларының республикалық байқауының үздік жұмыстары, «Үздік студент» сайысының номинанттары марапатталды.

Конференция жұмысы секцияларда өз жалғасын тауып, проф. Н.Ж. Байтенова модераторлығымен төмендегідей негізгі бағыттарды қамтыды: Орта және жоғары білім беру жүйесінде дінтануды оқытудың өзекті мәселелері; Заманауи жағдайда дінтану мамандарын даярлаудағы құзыреттілік тәсіл; Дінтану тәуелсіз Қазақстандағы ғылымның жаңа саласы ретінде: зерттеудің пәнаралық байланысы; Дін сала-

сындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудағы дінтанудың тиімділігі және даму перспективалары. Секция жұмысының барысында қонақтар мен ұстаздардың, PhD докторанттары мен магистранттардың дінтанудың өзекті мәселелеріне арналған баяндамалар тыңдалып талқыға салынды.

Конференция барысында келесі көрмелер орын алады:

- Шетелдік оқытушылар және эксперттердің бейне құттықтаулары;
- Тәжікстан елшілігінің «Тәжікстандағы «Ислам қайта өрлеу партиясы» террористік ұйымының қылмыстары» экспозициясы;
- Алматы қаласының «Діни бірлестіктер басшылары клубының» көрме қатары;
- «Рух Орда» мұражайы;
- Кітап көрмесі;
- Діндер тарихы мұражайы;
- «Күнделікті өмірдегі дін» көрмесі.



МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

<i>Байтенова Н.Ж., Бейсенов Б.Қ., Игисенова А.Р.</i> Заманауи Ресейдегі мемлекет және дін.....	4
<i>Мұқан Н., Билекен С.</i> Қазақстандағы ақпараттық технологиялар арқылы діни экстремизмнің насихатталуы.....	16
<i>Рахимжанов Қ.Қ., Шалқыбасов Д.И.</i> Қазақ поэзиясындағы жаратушы ұғымын білдіретін атаулар.....	21
<i>Сарсембаев А., Анарбаев Н., Шайзан Б.</i> Ростовщичество в свете религиозных канонов иудаизма христианства и ислама	27
<i>Абдуллаев Н.К.</i> Кәләм сөзінің эпистемологиясы және кәләм әдістемесінің қалыптасуы	39

Шетел басылымдары – Зарубежные публикации – Foreign Authors

<i>Эргашева Ю.А., Бегалинова К.К., Ашилова М.С.</i> Problem of “perfect person” in creativity al Khakim at-Termizi and Ibn-Arabi	46
---	----

Ғылыми өмір – Научная жизнь – Scientific Life

<i>Байтенова Н.Ж., Камалова Ф., Алимханова А.</i> Дінтанудың қазіргі жағдайы мен оның даму перспективалары	54
---	----